

Yngvar Ustvedt

Världsrevolutionen i Hønefoss

En redogörelse för Leo Trotskijs vistelse i Norge

Norska originalets titel: *Verdensrevolusjonen på Hønefoss. En beretning om Leo Trotskijs opphold i Norge*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1974.

Översättning (från norska): Martin Fahlgren.

Svenska upplagan har kompletterats med noter av översättaren (några tillagda i juli 2014).

Om bokens författare

Yngvar Ustvedt (1928-2007) var litteraturforskare, journalist, radioman och populärhistorisk författare med speciellt intresse för arbetarrörelsen. Hans populärhistoriska produktion var omfattande och för det mesta av hög kvalitet. Förutom om Trotskij skrev han om norska frivilliga i spanska inbördeskriget, koncentrationslägren i Tyskland, Karl Marx, utopiska socialister, anarkismen och syndikalismen, samt flera böcker om norsk historia.

Innehåll

Förord	1
Sensationen.....	2
”Världshistoriens störste massmördare”	8
Stalins fiende	12
Norsk generalrepetition	17
Mot Ultima Thule	21
Stilla dagar i Ringerike.....	29
Den förrådda revolutionen	36
Varm sommar.....	40
I centrum för världens uppmärksamhet.....	57
Internerad – men varför?	66
Mot klimax	75
Norges första koncentrationsläger.....	84
Folkfienden.....	89
Bakom stängda dörrar	102
Ut ur Norge.....	114
Den nya världen	122
Norskt efterspel	127
In i framtiden	132

Lästips

2009 kom det ut en ny bok om Trotskijs vistelse i Norge, av den norskfödde historikern Oddvar Høidal: *Trotskij i Norge – Et sår som aldri gror*. För en recension, se [Trotskij i Norge](#)

Det norska folket känner sig hedrat av Trotskijs vistelse här i landet. *Arbeiderbladet* juni 1935
 Alla är på det klara med att Trotskijs vistelse här i landet är en skam för oss. *Fritt Folk* aug. 1936

Förord

Den historia som berättas i denna bok äger rum i Norge mellan juni 1935 och december 1936. I komprimerad form lyder den så här: 1929 blev den sovjet-ryske politikern och skriftställaren Leo Trotskij utvisad från sitt hemland; resten av sitt liv levde han i landsflykt. Sommaren 1935 fick han sex månaders uppehållstillstånd i Norge, men utvisades härifrån 1936, därför att han påstods ha brutit sitt löfte om att inte driva politisk propaganda. Under de stora Moskva-rättegångarna, som samtidigt ägde rum och där de flesta av Trotskijs tidigare anhängare i Sovjet likviderades, beskylldes han för att i samarbete med det nazistiska Tyskland ha planlagt krig mot Sovjetunionen och dömdes därför till döden *in contumaciam*¹. Från Norge skickades Trotskij till Mexico, där han senare mördades av en av Stalins agenter.

Det är historien i komprimerad form. Men berättelsen om Trotskij i Norge börjar inte i juni 1935, lika lite som den slutar med utvisningen i december 1936. Egentligen börjar den med Trotskijs ungdom och uppväxt i det tsaristiska Ryssland. Därför innehåller boken även avsnitt som försöker klargöra vem Trotskij var innan han kom till Norge, vad han trodde på och levde för. Utan en sådan bakgrund går det inte att förstå det drama han genomlevde i vårt land.

Men syftet med boken har inte bara varit att ge en bild av Trotskij och det han upplevde i Norge. Jag har också försökt att beskriva en norsk konflikt, eller rättare sagt den serie av norska konflikter som hans närvaro framkallade.

Jag har kallat boken en redogörelse för Trotskijs vistelse i Norge. Det har jag gjort därför att alla de händelser som beskrivs har verkligen hänt. De personer som uppträder har existerat, några av dem lever fortfarande, och det de säger och gör i boken har de också en gång verkligen sagt och gjort. Jag har försökt att vara så objektiv och exakt som det överhuvudtaget är möjligt – även om jag hela tiden har varit klar över att detta inte låter sig göras fullt ut. Det har inte varit möjligt att undvika att mina egna subjektiva sympatier och antipatier, min egen politiska inställning, färgat framställningen. Jag hoppas dock att det rent sakliga material som jag lägger fram kommer att göra det möjligt för läsaren att själv bedöma händelserna och dra sina egna personliga slutsatser och personliga lärdomar av dem.

Boken bygger på omfattande källmaterial: tidningsartiklar och reportage, böcker och skrifter, rättsprotokoll och andra officiella dokument, brev och dagböcker. Många av dessa källor är otryckta och deponerade i Utrikesdepartementets arkiv eller Riksarkivet. Jag är skyldig dessa institutioner, liksom Arbetarrörelsens Arkiv, ett stort tack för utlån och bruk av materialet. Jag tackar också för de samtal jag har haft med många personer som var inblandade i händelserna och som fortfarande är vid liv. Utan deras vittnesbörd skulle boken blivit fattigare.

Som läsaren kommer att upptäcka har jag inte redovisat källorna på ett vetenskapligt sätt, med notapparat och detaljerade källhänvisningar. Det skulle avsevärt ha tyngt ned framställningen och gjort det omöjligt att berätta historien om Trotskij i Norge inom någorlunda rimliga ramar. Jag har heller inte velat ge mig in på diskussion med de som tidigare skrivit om Trotskij i Norge, inte ens när jag funnit klara fel och missförstånd i deras redogörelser. Specialisten kommer själv att upptäcka när jag tex avviker från Isaac Deutscher i hans stora 3-bands Trotskij-biografi.² För läsare utan särskilda förkunskaper skulle sådana utvecklingar och diskussioner vara av mindre intresse, och det är främst för sådana läsare som boken är skriven.

Yngvar Ustvedt

¹ Latin: ”i sin frånvaro”

² [Den väpnade profeten](#), [Den avväpnade profeten](#) och [Den förvisade profeten](#) (samtliga på marxistarkivet)

Sensationen

1.

Det är tidigt en morgon i Oslos hamn. Solen skiner varmt över fartyg, hav och kajer; morgontemperaturen är redan upp i 13-14 grader, men allt är lugnt när tisdagen den 18 juni 1935 börjar. Fjorden ligger blank som en spegel. Inte en vindpust någonstans. Över Nesoddlandet och på Hovedøya grönskar träd och buskar efter ett långvarigt regnväder.

Inne på Langbryggen står en handfull människor och väntar i en klunga. De är inte många. Hade det inte varit för tjänstgörande polismästaren Raadim, som står med sitt folk lite för sig själv, bakom de andra som slutit upp, liksom en del journalister och pressfotografer, skulle man inte tro att det var något särskilt på gång. Men det är det: Alldeles i närheten, bakom skjulet vid Landbryggen under Akershus står en bil med motorn igång. Det är droska A 5224 med chauffören Davidsen vid ratten – stadens utan jämförelse mest eftertraktade man de dagar som följer.

Ett stort fartyg glider fram bakom Nesoddnäset. Det är Fred Olsen-ångaren ”Paris” som kommer från Antwerpen. Den blir liggande en kort stund i inre fjordbassängen. Precis klockan sju lägger den till vid kajen vid Langbryggen. Landgången läggs ut och passagerarna börjar strömma i land. Bland dem ses enstaka mindre kändisar som exempelvis *Dagbladets* Axel Kielland som har varit på Malta för tidningens räkning och skrivit hem om påstådda krigsförberedelser där. Men de stora kanonerna saknas. Pressfotograferna förhåller sig avvaktande. Så kommer eftertruppen, de allra sista, ned för landgången – en oansenlig gråhårig man i femtioårsåldern med hatt och spatserkäpp, tätt följd av en kvinna och två yngre män. Och så går fotograferna till aktion. De stormar fram och fotograferar för allt de är värda, uppifrån, nedifrån och från sidan. Förgäves försöker femtioåringen gömma sig bakom sin käpp. Han är igenkänd. Det är verkligen tidens mest omtalade politiska flykting, Leo Davidovitj Trotskij som kommer till Norge, beledsagad av hustru och två sekreterare.

Trotskij och Jean van Heijenoort (en av sekreterarna) stiger i land i Oslo

Men fotograferna får inte hålla på länge. Ett par av dem som mött upp tar raskt hand om Trotskij, och det på det allra hjärtligaste sätt om man skall tro *Aftenposten* som har sitt folk på plats: en ung dam som uppenbarligen står honom nära, kastar sig omedelbart om hans hals och tilltalar honom på ryska. Andra tar hand om bagaget och innan man vet ordet av är den världsberömda revolutionären inne i droskan som står och väntar. Den försvinner inåt staden och därifrån västerut mot Bærum och Askerlandet – varhän vet ingen av de som står kvar på kajen denna morgon.

– Jodå, jag gav honom allt en ordentlig kram den gången, berättar Mosse Monsen, född Scheflo, idag sekreterare i Arbeiderpartiets stortingsgrupp. Hon var den unga dam som tillsammans med sin

far, redaktör Olav Scheflo från Arbeiderparti-tidningen Sørlandet som hade mött upp för att hämta Trotskij på kajen denna morgon.

– Men det tog en bra stund innan vi fann honom. Vi kände nämligen inte igen honom på en gång. Han hade ju rakat av sig det berömda pipskägget som han hade på alla fotografier, så vi irrade runt en hel del på bryggan innan vi till slut fann honom.

– *Aftenposten* säger att ni talade ryska?

– Jag, som hade svårigheter med att bara säga de enklaste saker på tyska? Åh nej. Jag talade inte ryska.

– Vart gick färden sen?

– Över Sollihøgda och Sundvollen till Ringerike. Det var en fin tur.

Det var en strålande dag. Maxtemperaturen låg på drygt 20 grader, det var klart och stilla över Krokskogen. Trotskij var mycket höjd med turen och glad över att vara väl framme i Norge. Både Scheflo och chauffören kunde senare berätta att de på Trotskijs uppmaning fick stanna flera gånger på vägen. Han måste ut och beundra utsikten och den vackra naturen, och han talade hänfört om det friluftsliv som han hoppades kunna börja leva igen från och med nu. Också Natalja Sedova och de två sekreterarna, fransmannen Jan van Heijenoort och tjecken Jan Fraenkel uttryckte sin glädje över att ha kommit till Norge.

– Det var riktigt trevliga och pratsamma människor sade chauffören efteråt. I Hønefoss steg hela sällskapet ur bilen då de kom till torget mitt i stan. Senare var de som uppslukade av jorden. Oslo-tidningarna, som inte hade vetat något om det hela på förhand och kände sig snuvade på en sensation, gjorde vad de kunde för att bringa klarhet i resvägen och Trotskijs vistelseort. De ringde till alla hotell och pensionat i och kring Hønefoss; de fick tag i chaufför Davidsen som hade kört sällskapet från Oslo. Men ingen kunde upplysa om vart den landsflyktige revolutionären hade tagit vägen. Det enda som tidningarna fick reda på var att Centralpasskontoret hade utfärdat uppehållstillstånd för sex månaders vistelse i Norge till ”den ryske medborgaren Leo Trotskij med hustru”. Tillståndet var förknippat med vissa villkor, bl a att Trotskij ”med hustru” inte drev politisk verksamhet riktad mot någon till Norge vänligt sinnad makt.

I aftontidningarna gjorde justitieminister Trygve Lie det klart att det var regeringen själv som låg bakom uppehållstillståndet.

– Regeringen har intagit den ståndpunkten att i Norge ska det finnas asylrätt. Trotskij och hans hustru är dessutom båda sjuka och har just nu behov av en rekreativ vistelse i Norge. Den sista vistelsen i Frankrike har slitit hårt på honom.

Detta var allt som blev sagt från officiellt håll den 18 juni. Innan dess hade Trotskijs resa till Norge varit omgiven av det största hemlighetsmakeri. Ingen utanför regeringens innersta krets hade vetat om detta på förhand. Redaktör Olav Scheflo anade något, men visste ingenting han heller. Han hade kommit från Kristiansand till Oslo några dagar innan den 18:e och hade bott på Hotell Continental med sin dotter. Där fick han veta att Trotskij kom med ”Paris” den 18:e på morgonen.

I Oslo blev nyheten om att Trotskij hade kommit till landet den stora bomben. Mannen blev dagens samtalsämne. Det gjorde det hela ännu mer spännande att ingen säkert kunde säga var han tagit vägen eller var han skulle slå sig ned. Ryktena började gå. Redan aftontidningarna kunde förtälja att Trotskij sannolikt skulle slå sig ned i Kristiansand eller någonstans i Sørlandet. Tidningarna den 19:e däremot menade att den före detta röde generalissimus hade valt ut Lillehammer-trakten, där han skulle bo på en gård, möjligen i Mesnalien. När Scheflo först hade kört honom till Hønefoss, så var det en skenmanöver, hette det. ”På äkta sammanvärningsmanér ville man hemlighålla att Trotskij skulle bo i Lillehammer.”

Enstaka pressorgan utpekade Setesdal som den enda möjliga och sannolika vistelseorten för en man av Trotskijs kaliber, medan *en* tidning, *Tidens Tegn*, påstod sig med säkerhet veta att Trotskij skulle bo i Haugastøl.

Sanningen var emellertid den att Trotskij helt enkelt var i Jevnaker. Efter att ha intagit lunch på ett nykterhetskafé vid torget i Hønefoss, hade Scheflo uppsökt *Fremtidens* kontor för att hälsa på redaktören där, Konrad Knudsen. Han var emellertid inte på plats och så färdades det lilla sällskapet upp till Jevnaker. Där kontaktade Scheflo en annan av sina partivänner, bagarmästare Pedersen i Randsfjords handelslag. Han gav så utlänningarna en introduktion i de lokala förhållandena i södra Hadeland. Därefter tog bagarmästaren med sina gäster upp till sin egendom Kammerud på västsidan av Randsfjorden, och där stannade de flera timmar denna eftermiddag. Först på kvällen återvände de till Jevnaker. Trotskij tog in på Jevnaker-hotellet – under namnet Sedoff, fru Nataljas flicknamn. Det äkta paret vill gärna bevara sitt inkognito, sjuka, nere och föga upplagda för offentlighet som de båda var.

Scheflo som samma kväll återvände till Oslo tillsammans med de två sekreterarna, formulerade det så här:

När Trotskij försöker dölja sin vistelseort så är det inte därför att han vill undandra sig allmänhetens uppmärksamhet, utan därför att han behöver absolut ro. Jag är säker på att när han fått vara i fred i en vecka, så är han inte alls ovillig till att ha en pratstund med norska pressen.

Journalisterna gav sig dock inte – det var *för* bra stoff: Kunde de inte bara få en aldrig så liten intervju *nu*?

– Nej för Guds skull. Ni måste låta honom vara i fred den första tiden. Han behöver verkligen lugn och ro och slippa bli ansatt av journalister och andra just nu. –

– Men hur står det till med honom? –

– Han har varit arbetsoförmögen under de senaste månaderna. Han håller på med en stor bok om Lenin, men har alltså inte kunnat göra något på sista tiden. Han har inte haft det bra, inte haft tillgång till friluftsliv eller ens frihet i ordets egentliga mening. –

Var det av en ren tillfällighet som Trotskij tog in på Jevnaker Hotell den 18 juni? Var det inte förutbestämt att den berömda världsrevolutionären skulle slå sig ned i Hønefoss-trakten? Hade någon på förhand bekymrat sig över frågan om var han skulle bo?

Tydligen inte – även om ett par tidningar sade att Scheflo och hans vänner hade förberett Trotskijs ankomst till Norge under en längre tid. Det hade Scheflo inte. Han begav sig till redaktör Knudsen i Hønefoss på en ren ingivelse, och då Knudsen inte var på plats reste han vidare med Trotskij – ända tills han av mer eller mindre en tillfällighet kom förbi hotellet i Jevnaker. Det hade inte beställts något rum på förhand. Scheflo gick själv in på receptionen och frågade sig för på kvällen den 18:e – och värdinnan ställde strax sina bästa rum till disposition för herr Sedoff med fru.

2. Porträtt av en vän

Olav Scheflo – konsekvent kallad Scheffloe i den norska nazistpressen vars stora huvudfiende han var – var ungefär jämgammal med Trotskij. Han hade lärt känna honom personligen på en del av de konferenser och möten som Komintern arrangerade på 1920-talet. Och han hade praktiskt och dagligen samarbetat med honom i den tredje Internationalens exekutivkommitté i Moskva.

Han var en utpräglad radikal man – inte bara som ung, utan också som äldre. Ursprungligen hörde han till den grupp i Arbeiderpartiet som under ledning av Kyrre Grepp och Martin Tranmæl segrade för ”den nya riktningen” 1918. Som redaktör för *Social-Demokraten* efter

denna seger, såg han det som sin speciella uppgift att knyta så nära och intima förbindelser som möjligt mellan den norska arbetarrörelsen och den internationella kommunismen.

Den ryska revolutionen framstod för honom som inledningen till en ny och bättre tid för mänskligheten. Han var en stor beundrare av Lenin, som han skrev en bok om, och av Trotskij. Under striden om Arbeiderpartiets medlemskap i Komintern, kämpade han med skicklighet och glöd för anslutning utan villkor. Han tillhörde vid detta tillfälle den minoritet i partiet som ”följde Moskva i vått och torrt” för att använda ett uttryck från Tranmæl. Och då Arbeiderpartiet 1923 inte längre ville gå med på en villkorslös underkastelse under Internationalen i Moskva, ledde han den flygel i partiet som bröt sig ut och grundade Norges Kommunistiska Parti. I flera år redigerade han detta partis huvudorgan. Men 1926 lämnade han tidningen, därför att inte heller han i det långa loppet kunde böja sig för de stränga disciplinära kraven från Moskva. Han såg med skepsis på att partikassan fick fler och fler tillskott därför, och vantrivdes med att de nya ledarna, Peder Furubotn och Arvid G. Hansen, reste närmast i skytteltrafik mellan Oslo och Moskva. Dessutom ansåg han att Sovjetunionen under 1920-talet utvecklades mer och mer bort från demokratin och socialismen. Proletariatets diktatur, övergången till det klasslösa och statslösa samhället, förvandlades till en partidiktatur och detta i sin tur till en enmansdiktatur. 1928 bröt han därför definitivt med kommunistpartiet och ansökte om medlemskap i Det Norska Arbeiderpartiet.

Olav Scheflo var demokratisk socialist och marxist. När han bytte parti, berodde det som en vän sade, inte på att han ändrat uppfattning. Det var partierna som gjorde det. Riktig trotskist blev han aldrig. Även om han under 1930-talet blev en större och större motståndare till Stalin, var han i sin kritik av de sovjetiska förhållandena betydligt varsammare än Trotskij.

Någon topposition i Arbeiderpartiet fick han inte. Han placerades på redaktörsstolen för den lilla provinstidningen *Sørlandet* i Kristiansand, där han satt tills 1939. Det hade samband med gamla motsättningar till Tranmæl. De var i högsta grad olika, både när det gällde temperament och i synen på politiska idéer och politisk taktik.

Scheflo var en man med stora kunskaper och vidsträckta intressen. Men först och främst var han en våldsam och lidelsefull polemiker som aldrig underlät att kraftfullt säga sin mening. En man med starka antipatier och sympatier. Och en trofast man, det fick han anledning att visa då Trotskij kom till Norge. Även om han under hela 1935 och 1936 var praktiskt taget fjättrad till sin stol eller sin säng pga reumatism, så var han en av de ytterst få som var beredd att hjälpa Trotskij då han behövde det som mest. Och även annars. Vad detta kostade Scheflo i politiskt inflytande, i makt och ställning, är det ingen som vet.

3.

Tidningskommentarerna till händelserna den 18 juni var mest präglade av den överraskning och förvåning som man kände. Det var svårt att föreställa sig att Trotskij verkligen var i Norge, och det t o m i Jevnaker! Det verkade som ett slags stort skämt från historiens sida, ungefär som om man fått veta att Hitler nu befann sig på Mysen eller Mussolini i Drøbak. Det var en sensation. Och landets alla tidningar hade stora uppslag om detta de följande dagarna, ofta med bilden av Trotskij gående över landgången med spatserkäppen som värja mot fotograferna.

De negativa reaktionerna var få de första dagarna. Flera var positiva. I *Arbeiderbladet* hälsade Martin Tranmæl Trotskij välkommen. Det var en ära för det norska folket att husera en man som honom, skrev han – en ledargestalt och en förkämpe för arbetarklassens intressen:

– Hans politik tar de norska arbetarna och deras parti inte ställning till. Vi saknar nämligen förutsättningar för att bilda oss en väl underbyggd mening om den strid som uppstått mellan Stalin och Trotskij. Det kan hända att Stalin har sett mer realpolitiskt och riktigt på förhållandena i Sovjet-

unionen än sin rival. Men det berättigar inte den segrande flygeln att trakassera och landsförvisa en man som Trotskij, vars namn i den ryska revolutionens historia kommer att stå vid sidan av Lenins. När han, trots sina stora och oförglömliga förtjänster, landsförvisats, måste varje demokratiskt folk betrakta det som en kärkommen plikt att erbjuda honom skydd, särskilt eftersom han också är sjuk och deprimerad och i behov av ett rekreationsuppehåll.

De stora borgerliga tidningarna tog saken med ro. Ingen av dem kunde tänka sig att sovjetregeringen hade något emot att Trotskij nu slog sig ned i Norge. ”Han utövar inte längre något inflytande på några betydande grupper i Ryssland”, som *Tidens Tegn* uttryckte det. Bara i den lilla tidningen *Nasjonal Samling*³ kom det protester mot att ”Norges jord ska besudlas av historiens största blodsbödel.” Den tidningen var det få som läste och ingen som tog på allvar. Likväl skulle de toner som den slog an komma att få gensvar. De var de första spåda förbudet om den storm som ett och ett halvt år senare skulle förpassa Trotskij och hans hustru ut ur Norge igen.

Men vid själva ankomsten blev det förvånansvärt snabbt lugnt omkring Trotskij. Denne person, som skulle lägga beslag på fler förstasidor än någon annan utlänning i vårt land före kriget, försvinner faktiskt från rubrikerna ett par dagar efter han anlant. Tidningarna var mer intresserade av hundutställningen i Kontraskjæret, flygtävlingen i Ingierstrand och regattan i Hankø.

På Jevnaker Hotell tillbringar Trotskij och hans hustru några fridfulla dagar, helt ensamma. Vädret är vackert; de går turer, ser sig om på Hadeland och gör sina reflexioner över det nya land som de kommit till:

Detta är vår andra dag i Norge – på ett landsortshotell sju mil från Oslo. Liknar Finland! Åsar, sjöar, gran och tallar... Men norrmännen är större än finnarna. Det är mycket som är primitivt i deras levnadssätt – i synnerhet om man jämför med Frankrike.

De får också tag på norska tidningar och gör sig på ett eller annat sätt förtrogna med vad de skriver om dem – norska lärde Trotskij först senare. Han är tillfreds med att de konservativa tidningarna är så sansade och lugna som de är och med att ”ränstenstidningarna håller sig neutrala” som han säger. Och han är glad över att arbetarpressen visar sig som en konsekvent försvarare av asylrätten. Självfallet känner han sig smickrad över Tranmæls hyllning i *Arbeiderbladet*. Men han fäster sig vid att Tranmæl inte vill välja mellan honom och Stalin.

Tranmæls artikel är mycket sympatisk, men det mest anmärkningsvärda med den är att den både försvarar mig mot Stalins övergrepp och uttrycker sin solidaritet med Stalins politik i det stora hela.

Dilemmat skulle med tiden bli Tranmæls stora huvudvärk – och besegla Trotskijs öde i Norge.

Efter de första dagarnas relativa lugn och ro, måste det ha varit litet av en chock för Trotskij att se hur motviljan och hatet mot honom sakta men säkert började manifesteras. Det började i den press som låg närmast till hands, i tidningen *Vestopland* som gavs ut i Gjøvik, men lästes över stora delar av Oppland och Buskerud. Det innehöll redan den 20 juni ett våldsamt angrepp, inte bara på honom personligen, utan också på de hotell som kunde tänka sig att husera honom.

Vi vill i det längsta hoppas att de norska hotellens och sanatoriernas dörrar är *stängda* för denne man. Han förtjänar inget annat än att frysas ut ur landet. Vi hoppas att det här i detta land bor så många ryska flyktingar att de kan göra livet surt för en man som Trotskij. Han bör få lära sig att man i detta land hyser ett djupt och äkta förakt för en massmördare. – Befolkningen bör – vart han än beger sig – frysa ut honom! Han förtjänar inget annat!

Några dagar senare tar *Nationen* vid och skriver om Trotskij:

³ Nazisttidning

Han är den man på jorden som obestriddligen har dräpt det största antalet människor.

Aftenposten, som under de första dagarna hade varit påfallande försiktig i sina kommentarer, citerar den 22 juni under överskriften ”Trotskij”, en strof från en dikt som Bjørnstjerne Bjørnson skrev när den ryske tsaren en gång skulle besöka Danmark:

Men han som folk avrättar –

–

Å Danmark, om bödeln kommer
så var honom en folkets domare
Förbjud honom att beträda jorden.
Då den är de frias i Norden.

I samma nummer av tidningen citeras också en anonym rysk källa som har lämnat en slags statistik över de dödsoffer som Trotskij skulle ha på sitt samvete:

– 28 ärkebiskopar, 1215 präster, 15 375 professorer, läkare och lärare, 54 650 officerare, 308 500 soldater och gendarmar, 355 250 andra intellektuella, 192 350 arbetare, 815 100 bönder och 12 950 godsägare –

Nästan samtidigt håller den opolitiska organisationen Norges Bondelag landsmöte i Stavan-ger, under ledning av ordföranden Johan E. Mellbye. Här tillstyrker man en hel rad klart politiska uttalanden – i Grönlandsfrågan, i frågan om *abortus provocatus*⁴ och – när det gäller Trotskijs uppehålle. En man vid namn Skuggeland föreslår ett protestuttalande till Stortinget:

Norges Bondelags landsmöte beklagar att regeringen har givit Trotskij inresetillstånd. Vi kräver att invandringskontrollen skärps och görs effektiv så att vårt land inte blir till en tummelplats för utländska revolutionära agitatorer.

Detta förslag antas av Bondelaget med tre röster emot.

I stortinget, där sommarluften strömmar genom korridorerna och semestern står för dörren, blev det en kort debatt om uttalandet. Høyres och Bondepartiets ledare, herr Hambro och herr Moseid, hade ordet, men kom inte med något förslag. Tranmæl kunde i *Arbeiderbladet* tryggt slå fast att Stortinget inte hade något att invända mot det uppehållstillstånd som givits Trotskij. Ändå fortsatte skrivierna om ”massmördaren” här och där under sommaren. Framför allt i de extremt högerorienterade tidningarna. *ABC*, Fedrelandslagets tidning, skrev:

Det straff som denne man gjort sig förtjänt av, låter sig inte utmätas av människor. Han har dödat miljoner, han har stått i spetsen för en cynisk masslakt av ett omfång som inte bara saknar motstycke, utan som gör varje tanke på jämförelse omöjlig; han har mejat ned utan förskoning.

Detta var annars välkända tongångar i mellankrigstidens Norge. Alltsedan Trotskijs namn hade blivit världsberömt i och med den ryska revolutionen, hade detta slags beskyllningar oavbrutet riktats mot honom. Här hemma hade Høyres parlamentariske ledare C. J. Hambro karakteriserat honom som ”en internationell pyroman” och Bondepartiets försteman Jens Hundseid hade sagt att han var ”historiens störste bödel”.

Varför dessa starka ord? Vad hade Trotskij gjort sig skyldig till innan han kom till Norge och som kunde få folk att bruka detta slags epitet om honom? Vem var han – som människa och politiker?

Som alla andra historier, så har även historien om Trotskij i Norge sin förhistoria. Nycklarna till förståelsen för det som skedde då Trotskij uppehöll sig i Norge, återfinns till stora delar i det förflutna där han hade deltagit så livaktigt och som han hade präglat – och som i sin tur också hade präglat honom.

⁴ Latin: ”framkallad abort”

”Världshistoriens störste massmördare”

– Så länge jag andas skall jag kämpa för framtiden, denna strålande framtid, då människan, stark och underbar, blir herre över sin egen historias virvlande ström och leder den mot skönhetens, glädjens och lyckans gränslösa horisont! *Trotskij* 1899

– En obotlig intellektuell. *Jakob Friis* 1935

Han föddes 1879 i Ukraina. Som så många andra av de stora revolutionärerna på 1800- och 1900-talen, växte han upp under goda omständigheter: fadern var en ganska välbärgad godsägare av judisk familj och Leo Davidovitj Bronstein fick den utbildning han önskade sig. Som skolpojke kom han till den stora internationella hamnstaden Odessa där han anslöt sig till socialdemokraterna och kom med i det revolutionära underjordiska arbetet. Internationalist och kosmopolit var han från första början: Han hånade slavofilerna som menade att ryssarna inte hade något av lära av Västeuropa, och han gjorde narr av föreställningen att Ryssland i verkligheten stod bakom alla möjliga uppfinningar och upptäckter. Å andra sidan såg han i den internationella socialismen en ny dag för mänskligheten.

Arton år gammal arresterades han och förvisades till Sibirien för första gången. Särdeles plågsam var inte vistelsen: Leo Bronstein fick många tillfällen till att arbeta med sitt älsklingsämne, litteratur och litteraturkritik. Och han fick fördjupa sig i Karl Marx’ arbeten och grundlägga en kunskap om marxismen som gjorde honom till en av sin tids mest betydande revolutionära teoretiker.

Sommaren 1902 lyckades han fly. Han begav sig till England, uppsökte den landsflyktige Lenin och började skriva artiklar i Lenins tidning *Iskra*. De samarbetade bra ett tag – eftersom båda två trodde på en nära förestående revolution i Ryssland, och eftersom båda ansåg att det parlamentariska styrelsesättet skulle avskaffas och ”proletariatets diktatur” upprättas över borgerskapet. Men eniga i allt var de inte. Då Lenin på den socialdemokratiska partikongressen 1903 krävde att partiledningen skulle vara strängt disciplinerad och centraliserad och att partiet bara skulle bestå av ”aktiva kamrater” – då sade Trotskij nej. Utifrån demokratiska ideal gick han emot det han uppfattade som Lenins önskan att dominera partiet. En sådan dominans skulle enligt hans mening förr eller senare frambringa en rysk Napoleon.

Likt en ny Robespierre försöker Lenin omforma partiets anspråkslösa råd till en allsmäktig kommitté för den allmänna säkerheten. Härmed bereder han vägen för termidorreaktionen, som ju medförde tillbakagång för den franska revolutionen i sin helhet.

Trotskij skulle senare få höra mycket klander för sitt motstånd mot Lenin här, när splittringen mellan mensjeviker och bolsjeviker ägde rum. Han *kunde* inte följa Lenins auktoritära linje i partifrågan denna gång; den representerade ett misstroende mot arbetarklassen och en tro på ledarskiktet, som Trotskij inte delade. Han trodde på det motsatta: att partiets liv var beroende av rötterna, ett aktivt proletariat med tillit till sig självt och inte bara till ledningen.

Det var en tro som han inte alltid skulle hålla fast vid. Och senare menade han därför att det bara var i synen på världsrevolutionen som Lenin och han hade olika meningar.

Sedan 1904 var jag av den uppfattningen att den ryska revolutionen bara kan sluta med proletariats diktatur och att detta måste leda vidare till en socialistisk omvandling av samhället – väl att märka om även *världsrevolutionen* äger rum. Mina motståndare före 1917 kallade detta ‘trotskism’.

Men att hans oenighet med Lenin gick mycket djupare än han själv senare ville vidgå framgår av alla källor från åren mellan 1904 och 1917. Eller som han skrev i ett brev till en mensjevik 1913:

Hela grunden för leninismen idag är byggd på lögn och förfalskning och bär inom sig det förgiftade fröet till sin egen upplösning.

Under revolutionen 1905 spelade Trotskij en mycket aktiv roll. Han valdes till ordförande i det första arbetar- och soldatrådet i världen. Och även om han stod de demokratiska mensjevikerna närmast, arbetade han intensivt för försoning mellan de stridande grupperna. Han strävade efter bredaste möjliga samling av den ryska arbetarklassen. Men det måste ske frivilligt, med full yttrandefrihet för arbetarna.

För arbetarna är det fria ordet bröd och luft. Regeringen fruktar det som man fruktar en skarpslipad kniv.

Revolutionen 1905 segrade inte. Men den bidrog till att befästa Trotskijs brinnande tro på arbetarna. De och endast de kunde, när tiden var mogen, bära en omvälvning fram till slutlig seger.

Efteråt skriver han sitt stora verk om ”den permanenta revolutionen”.⁵ Här framställer han för första gången de idéer som skulle ställa honom i skarp motsättning till Stalin och göra honom till en hemlös man på denna jord.

Det är inget speciellt trotskistiskt med tanken om en permanent revolution, en världsomspännande omvälvning. Den kommer från Marx och var länge allmängods för alla socialistiska riktningar. Men Trotskij framhöll denna tanke och blev dess ivrigaste förespråkare under 1900-talet:

Utan ett direkt statsstöd från det europeiska proletariatet kan Rysslands arbetarklass inte behålla makten och förvandla sin temporära dominans till en långvarig socialistisk diktatur....

Detta ger omedelbart de händelser som nu börjar en internationell karaktär och öppnar en vid horisont... Om den ryska arbetarklassen lämnas ensam med sina egna resurser kommer den oundvikligen att krossas av kontrarevolutionen i det ögonblick som bönderna vänder proletariatet ryggen. Den har inget annat alternativ än att sammanlänka sitt politiska styres framtid och följaktligen hela den ryska revolutionens öde med den socialistiska revolutionen i hela Europa. ... Med statsmakten i sina händer, med kontrarevolutionen i ryggen och den europeiska reaktionen framför sig, kommer den att till sina kamrater över hela världen sända sitt stridsrop, och detta kommer att vara en uppmaning till den sista striden: *Arbetare i alla länder, förena er!*

Huvudidén bakom Trotskijs tankar om den permanenta revolutionen är detta att vår tids nationalstat har överlevt sig själv. Arbetarklassen i alla länder måste för att överleva avveckla kapitalismen i världsmåttstock och skapa världens förenade socialistiska stater. Med detta står och faller socialismen. Och att genomföra den i ett enda land som skulle leva i fredlig samexistens med kapitalistiska länder var inte möjligt: Socialismen i ett land måste till slut oundvikligen degenerera och sluta i kontrarevolution.

Detta var tankar som Trotskij hade helt klara för sig när 1917 års revolution bröt ut. Det var i hans ögon förspelet till själva världsrevolutionen och allt måste inriktas på detta. Bara på en punkt ändrade han uppfattning. Det var när det gällde frågan om partiet. Här böjde han sig för Lenin, gick med i bolsjevikpartiet och började framträda *mot* mensjevikerna och de andra socialistiska grupperingarna i Ryssland. Orsaken var den framåtanda och den kampvilja som Lenin och hans folk visade prov på. De framhävde den betydelse som vilja och handling hade – i motsättning till de mer försiktiga mensjevikerna. Och det passade precis den aktive Trotskij.

Knäfallet för Lenins ”hårda” linje i partifrågan skulle leda till allvarliga konflikter. Men det kom senare. Under själva revolutionen var Trotskij fortfarande anhängare av fullständig frihet för de andra socialistiska partierna. Då han blev vald till ordförande för Petrograd-sovjeten för andra gången i september, formulerade han det på följande sätt:

⁵ Teorin utvecklades i skriften [Resultat och framtidsutsikter](#) (1906). Efter revolutionen försvarade och vidareutvecklade Trotskij teorin i [Den permanenta revolutionen](#) (1929). Båda böckerna finns på marxistarkivet.

Vi tillhör alla olika partier och mer än en gång kommer vi att råka i gräl. Men vi skall utföra sovjetens arbete i en anda av laglydnad och full frihet för alla partier. Presidiets hand kommer aldrig att låna sig till något förtryck av en minoritet.

Mindre än tre år senare hade Lenin och Trotskij förbjudit alla oppositionspartier, inklusive de socialistiska.

2.

Om Trotskijs deltagande i händelserna i Petrograd i oktober 1917 finns två olika och inbördes helt motstridande versioner. Hans egen går ut på att han själv spelade en huvudroll:

Efter jag anlänt till Petrograd 1917, deltog jag i förberedelsen till och organiseringen av Oktoberrevolutionen, i synnerhet under de fyra avgörande månader som Lenin måste hålla sig gömd i Finland.

Den andra versionen som kommer från Stalin och som fortfarande är officiell historia i SSSR, går ut på det motsatta:

Kamrat Trotskij har inte spelat och har inte kunnat spela någon framträdande roll, varken i partiet eller i Oktoberrevolutionen.

Vilken av de två versionerna är den rätta?

Många av de samtida dokumenten berättar om Trotskijs ledande roll under oktoberdagarna 1917. Och utanför själva Sovjetunionen är det få historiker som idag tvivlar på att Trotskij bland annat ledde de röda kommissarierna den ödesdigra natten mellan den 24:e och 25:e oktober. Han stod i spetsen för den grupp som då grep makten i den ryska huvudstaden och som störtade den borgerliga regeringen – allt utan att en enda droppe blod spilldes. Själv har Stalin medgivit att partiet kan tacka Trotskij för att ”garnisonen så snabbt gick över på sovjetens sida och för att den revolutionära militärkommittén gjorde ett så skickligt arbete”.

Efter att denna kupp genomförts föreslog Lenin att Trotskij skulle överta ledningen av regeringen. Men han vägrade och utnämndes i stället till kommissarie för utrikesärenden. I denna egenskap ledde han den sovjet-ryska delegationen vid fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk. Här godtog han efter långvariga förhandlingar de mycket hårda tyska fredsvillkoren och skaffade Ryssland fred. Därefter övertog han posten som krigskommissarie och överbefälhavare för den Röda armén.

Var jag förberedd för det militära arbetet? Självfallet inte. Jag hade inte ens tjänstgjort i den tsaristiska hären. De militärpliktiga åren tillbringade jag i fängelse, i förvisning och i landsflykt.

Ändå lyckades det Trotskij under loppet av en mycket kort tid att bygga upp en ny slagkraftig armé. Och det var nödvändigt: Sommaren 1918 höll den ryska revolutionen på att krossas av sina fiender som ansatte den militärt från alla håll. Från öst hotade starka vitgardistiska armékårer; från norr kom brittiska och franska interventionsstyrkor; och vid Volga låg en stor tjeckoslovakisk armékår av tidigare krigsfångar.

I denna situation övertog Trotskij ledningen för Röda armén och under loppet av två och ett halvt år hade han jagat fienden på flykten. Att de röda vann inbördeskriget i Ryssland måste till en inte så liten del tillskrivas Trotskij och hans insats – som organisatör, som strateg och framför allt som en lysande inspirerande talesman för den kommunistiska rörelsen.

Men att kampen – och segern – kostade honom mycket, inte minst på det moraliska och etiska planet, är också otvivelaktigt. Tidigare hade han varit en glödande anhängare av antimilitaristiska paroller och hyst stor förakt för krigshantverket. Under kriget var han tvungen att själv använda militärt våld och drastiska åtgärder mot medmänniskor. Han måste själv ta fiendens medel, kulor och krut och blodsutgjutelser i bruk – även om man i sitt innersta tog avstånd

från dem. Han måste avkunna dödsdomar mot desertörer och sabotörer och ”revolutionens fiender” – för att rädda revolutionen.

I tre år ledde jag inbördeskriget. I detta hårda arbete var jag tvungen att tillgripa drastiska åtgärder. För detta bär jag det fulla ansvaret inför den internationella arbetarklassen och inför historien. De våldsamma åtgärder jag vidtog rättfärdigas av den historiska nödvändigheten och av deras överensstämmelse med arbetarklassens grundläggande intressen. Varje repressiv åtgärd som inbördeskriget krävde, har jag nämnt vid dess riktiga namn och offentligt rapporterat. Jag hade – och har – inget att dölja.

Trotskij klandrade aldrig sig själv för det han hade gjort under inbördeskriget. Inte heller Lenin eller någon av de andra bolsjevikledarna gjorde det – tvärtom. Men i västvärlden såg många med förfäran och avsky på den röde generalissimus. Och ändå var det inte först och främst på grund av sin fältherreverksamhet om Trotskij blev kallad ”historiens störste massmördare” av många. Det hade mer att göra med ett våldsbruk och en ödeläggelse av mänskoliv av annan karaktär, utanför slagfälten och fronterna.

Redan under inbördeskriget konfronterades Trotskij med det problem som hade fått honom att 1904 bryta med Lenin: auktoritetens problem. Uppbyggnaden av en slagkraftig armé hade tvingat honom att göra avkall på idéer som han tidigare trott och kämpat för. Idéer om frihet, jämställdhet, självstyre och demokrati exempelvis. I stället hade han tvingats acceptera tankegångar och mönster som han tidigare hade föraktat och avvisat som gammaldags och reaktionära: disciplin, ordning, ledning, centralisering. Han hade också tvingats utnämna många officerare från tsartiden till ledande positioner i den Röda armén, och han hade varit tvungen att ta det gamla systemets specialister i bruk igen på många områden. Då kriget var slut var därför Röda armén inte längre det som Trotskij hade önskat och hoppats: en fri, socialistisk och demokratisk milis, utan en här där gamla tsaristiska officerare såg till att den gamla stilen med militär disciplin och hela rasket upprätthölls.

Trotskij var en trött och deprimerad man då inbördeskriget var slut. Han insåg att de gamla livsformerna och tankebanorna hade vunnit insteg i det nya som man höll på att bygga upp. Men det var för sent att ångra kapitulationen för Lenins principer om en centraliserad ledning. Hans förbund med Lenin hade blivit så fast att han var tvungen att följa vidare med på färden.

Sida vid sida står dessa två under åren efter krigsslutet – både när det gäller uppbygget av den nya arbetarstaten, och när det gäller dess auktoritära grundval. De förbjuder all opposition, förvägrar folket fria val. De fråntar fackföreningarna deras självbestämmanderätt och underställer dem staten. De motarbetar pressfriheten och församlingsfriheten och undertrycker arbetarupproret i Kronstadt i blod. De tillåter och uppmuntrar förföljelse och dråp på socialister med annan mening än de själva. De upprättar arbetsläger och fyller dem med mensjeviker och socialistrevolutionärer. De fängslar anarkister och låter skjuta dem utan dom och rannsakan i mörka fängelsekällare. De ser till att tjekan driver sin förföljelse av oliktankande längre och längre. Kort sagt: de omskapar proletariats diktatur till en partiets diktatur över proletariats.

För Trotskij del skedde detta mycket motvilligt. Han, som själv hade trott så innerligt på yttrandefrihet och arbetardemokrati, på självstyre och självständighet för individen, underströk gång på gång att alla de förfärliga åtgärderna var rent tillfälliga. De skulle upphävas och avlägsnas när tiden var inne. Men tiden var aldrig inne så länge Lenin levde. Ett år efter han hade låtit undertrycka Kronstadupproret i blod hävdade Trotskij själv att partiets diktatur var oundgänglig för statens säkerhet.

– Republiken var som en belägrad fästning där ingen slags opposition, inte ens den svagaste, kunde tolereras. –

Trotsky, den till födseln oppositionelle och den glödande revolutionären, hade blivit en av toppfigurerna i ett maktsamhälle, en första rangens samhällsbevarare. Och han vantrivdes innerligt. Han blev retlig och kinkig, kunde förlora besinningen fullständigt och fick fler och fler fiender både på den vänstra och högra flygeln. Då han en gång påminnes om sitt löfte om frihet också för minoriteten, satt han länge tyst och sade tankfullt för sig själv ”Ja, det var goda dagar”.

Och trots detta fortsatte han att beskydda och försvara, ja t o m ställa sig i spetsen för en våldsanvändning mot medmänniskor som saknade motstycke i fredstid i denna del av världen.

På så sätt blir det mer förståeligt att högerpressen i Norge kunde skriva som de gjorde om Trotsky: det var hans verksamhet som fältherre och generalissimus i inbördeskriget och hans godkännande av terror och våld tiden efteråt som man fäste sig vid och gick till angrepp mot. Men så fick man också svar på tal. Hela tiden sedan den ryska revolutionen bröt ut hade de norska socialdemokraterna och kommunisterna försvarat bolsjevikernas i vått och torrt. Ledarna i Moskva, och inte minst Trotsky, hyllades som statsmän av rang. Och gång på gång tillbakavisade man indignerat alla anklagelser om massmord och bödelsverksamhet som riktades mot dem. Alfred Madsen sade det på följande sätt:

– Visst är Trotsky blodbestänkt; det är de flesta sk ‘stora män’ i historien, från Alexander och Cäsar till Napoleon och general Foch. Men när Trotsky är en stor man i arbetarrörelsen, så är det inte för att han är blodbestänkt – det är borgerskapets sätt att se på saken, inte arbetarnas. Trotsky är stor därför att han var en av dem som tog kål på världskriget och hela borgerskapets herravälde.

Och samma tongångar hör vi igen i juni 1935, när högertidningarna börjar skriva om Trotsky som massmördare. Martin Tranmæl skrev:

– Detta avslöjar vilken förhärdad råhet som fortfarande råder i vissa högerkretsar. Det är inte Trotsky, utan hans motståndare som har varit massmördare i Ryssland. Vem började mördandet 1914? Inte var det Trotsky och hans meningsfränder. Det gjorde tvärtom allt vad de kunde för att få slut på kriget och mördandet och brännmärkte stormakternas imperialistiska krig som förkastligt. Så kom inbördeskriget i Ryssland och nya massakrer. Men var stod den norska högerpressen den gången? Jo, bland dem som ville kränka arbetarstaten och därmed ett folks frihet och självständighet. Därför bör man tala tyst om massmord och blodbesudlade händer.

Det gjorde man också. Det blev inte fler skrivelser om Trotsky i de norska högertidningarna på ett bra tag. ”Massmördaren” stoppades i garderoben.

Stalins fiende

Maktens mekanism har jag snarare känt som en oundviklig börda än som en andlig tillfredsställelse. *Trotsky* 1929

1.

St Hans-aftonen 1935 var en av de finaste dagarna över hela Østlandet det året. Den högsta temperaturen var uppemot 30° Celcius. Himlen var klar och hög och soldyrkandet fick många villiga anhängare. Ut ur städerna strömmade tiotusentals människor – mot vattnet, fjorden, ut till holmar och skär. I Jevnaker var kvällen ljus och varm och så stilla att röken från eldarna längs Randsfjorden steg rakt uppåt. Tätt packade flammade de upp längs stränderna på bägge sidor, och från fjorden ljöd dragspel och grammofoonmusik från många båtar.

Trotsky och Natalja Sedova trivdes, även om Trotsky kände sig sjuk och svag. De upplevde den finaste och fridfullaste midsommaraftonen på många år. Det nya landet föreföll dem verkligt tilltalande. Och värdinnan på Jevnaker Hotell visste inte hur väl hon ville dem – hennes dörr var långt ifrån stängd för flyktingarna, i själva verket stod den på vid gavel.

Men efter St. Hans tackar ändå Trotskij för sig och flyttar. De har fått en mer permanent bostad i ett hus i Wexhall i Norderhov vid Hønefoss. Det tillhör redaktören för arbeiderpartitidningen *Fremtiden*, Konrad Knudsen, som själv bor där med sin hustru och sina två barn. Det äkta paret Trotskij ska bo i husets andra våning – på ren hyrbasis – och äta alla måltider hos Knudsens. Bakgrunden till denna överenskommelse, som det senare skulle sägas och skrivas åtskilligt om, var följande:

Då uppehållstillståndet utfärdades och Trotskij kom till landet, hade det inte tagits något beslut från officiellt håll om var han skulle bo. Regeringen hade ställt som villkor för inresan att de skulle finna en bostad på landet eller bo där regeringen ville. Men den anvisade dem inte något bestämt ställe. När Trotskij inte själv uttalade något önskemål om någon bestämd bostad, började regeringen via justitiedepartementet att leta efter bostad. Man undersökte olika möjligheter inom departementets egen krets. I en handskriven notering heter det exempelvis att ”Berge erbjuder sig att hyra ut sin stuga – med fiskevatten och piano – till Trotskij”. Det blev inget av med det. Också andra möjligheter prövades och förkastades. Då rådgör sekreterare Dyrendal i Arbeiderpartiet med redaktör Knudsen i Hønefoss. Och de två blir eniga om att erbjuda Trotskij två rum på andra våningen i Knudsens villa i Wexhall. Detta erbjudande antog det äkta paret med glädje.

Konrad Knudsens hus i Wexhall

Ungefär samtidigt med att de flyttade från Jevnaker till Hønefoss, blev Trotskijs av sina norska vänner uppmärksammade på en artikel i en norsk tidning som gjorde dem mer uppskakade än skriverierna om den röda massmördaren. De blev så omskakade att de började se spöken på ljusa dagen: De trodde att sovjetlegationen i Oslo hade hyrt in sig i ett sommarhus i närheten för att övervaka Trotskij och kanske också företa sig ett eller annat. Rädslan för Sovjet och GPU slog ut i full blom.

Artikeln som det talades om stod på första sidan i det norska kommunistpartiets huvudorgan *Arbeideren*. Där stod att läsa i fetstil:

Kontrarevolutionären Trotskij som det norska Arbeiderpartiets gäst. Hans besök är ett led i D.N.A.-ledningens sovjetfientliga inriktning.

Det som gjorde Trotskij orolig var att kommunisterna skulle motsätta sig att han överhuvudtaget fick bo och arbeta i Norge. ”Han hatar Sovjet, denne man”, skrev tidningen, ”och griper varje tillfälle att öppna kloaken för de gemenaste angrepp”. *Arbeideren* kan därför inte acceptera ”att Trotskij från Norge ska få redigera och skriva artiklar till sina sovjetfientliga bulletiner och tidningar. Det tyder ju på lite av varje när hans släpar med sig två sekreterare – för det är väl meningen att det skall göra något?”

Ännu mer orolig blev Trotskij då hela den norska kommunistpressen följde upp detta angrepp de följande dagarna. ”Han är en kontrarevolutionär agent för de mest sovjetfientliga kapita-

listiska kretsarna”, skrev *Arbeidet* i Bergen. ”Han uppträder hand i hand med det borgerskap som nu marscherar mot den röda sovjetstaten och världsrevolutionen.”

Nu hade de norska kommunisterna i flera år betraktat Trotskij som en fiende till revolutionen och som sådan i högsta grad oönskad i vårt land. ”Med människor som honom vill inte den norska arbetaren ha något att göra”, sade I. B. Aase redan 1928. ”Också den norska arbetarklassen kan skriva under på det som Radek en gång sade: Med revolutionens fiender diskuterar man inte, man krossar dem!”

Varför detta hat? Varför önskade de norska kommunisterna krossa Trotskij?

Återigen finns nyckeln till förståelsen i det förflutna och förhistorien.

2.

1922 blev Lenin sjuk och sängliggande. Därmed miste Trotskijs förebild och ideal under flera år en stor del av sitt inflytande både i det ryska kommunistpartiet och i regeringen. Han lyckades t ex inte att få Trotskij utnämnd som sin ställföreträdare i regeringen. Partiets generalsekreterare, Josef Stalin, hade redan blivit en lite för stark och mäktig gestalt. Arbetet med att avlägsna Trotskij från ledningen av det enpartisystem som han varit med på att skapa, hade börjat. Förgäves vädjade Lenin till partiet om nödvändigheten av ”att förflytta Stalin från denna post och till den utse en annan person” – partiet lät likaväl makten glida över i händerna på triumviratet Stalin – Zinovjev – Kamenev. Trots att Lenin otaliga gånger hade visat att han föredrog Trotskij framför någon av de andra ledarna, bildade triumviratet ett block för att hålla Trotskij borta från makten. Och de uppnådde vad de önskade. Med hjälp av en systematisk förföljelse av Trotskij lyckades de undan för undan driva över honom helt till den politiska oppositionen.

Från partiets sida var bakgrunden klar: det litade inte helt på Trotskij. Han kunde verka arrogant och hade alltid varit ett oroselement i politiken. I synnerhet under tiden efter inbördeskriget hade han varit retlig och nervös. Han hade heller inte dolt sitt förakt för, ja sin fiendskap mot personer som Stalin, Zinovjev och Kamenev. Sammantaget tillräckligt för att man inte ville ha honom som ledare.

Men Trotskij själv – varför gjorde han så lite för att behålla den politiska makt han hade? Varför lät han sig så att säga utan strid drivas över i opposition och isolering? Varför företog han inget då triumviratet började intrigera bort honom från ledarpositionen? Trotskijs uppträdande tiden efter Lenins död är något av en psykologisk gåta. Det verkar närmast som att han inte ville kämpa för att segra. Det verkar som han ville bli utmanövrerad.

Då han många år senare frågades om grunden till detta svarade han med att hänvisa till den nya politiska atmosfären: En ny anda hade vunnit insteg bland ledarna. Revolutionens idéer hade börjat förlora sitt inflytande över dem och de blev mer och mer självbelåtna och moraliskt döda. ”I hela landet försiggick processer som man skulle kunna beteckna med den allmänna termen reaktion.”

Reaktion mot vad – rent konkret? Mot intresset för revolutionens internationella perspektiv – man började tala mer om socialismen i ett enda land. Mot de stora idéerna från 1917, målet för helheten och framtiden – man intresserade sig mer för vardagen och dess problem, det praktiska reformarbetet. Mot allvaret, idealismen och anspråkslösheten från den första tiden – nu kopplade man av med en drink eller två och baktalade varandra av hjärtans lust.

– Om jag själv inte kände någon lust att delta i de förstroelser som blev allt vanligare inom de nya ledande kretsarna, så berodde detta inte på moraliska betänkligheter från min sida, men jag kunde inte förmå mig att utstå denna tryckande tristess av värsta slag, som här gjorde sig bred. Att springa på visiter till varandra, att ständigt och jämt besöka balettens föreställningar eller att delta i de

gemensamma dryckeslagen, där man fördrev tiden med sladder om de frånvarande, allt detta tilltalade mig inte det ringaste. Den nya ledarkasten märkte att jag inte uppskattade deras stil. De gjorde heller inga försök att vinna mig för den. Därför avstannade alltid konversationen när jag närmade mig, och deltagarna gick från varandra smått förlägna och med viss fientlighet gentemot mig. Man kan, om man så vill, säga att detta var säkra tecken på att jag började förlora makten.

Den nya typen av ledare som dyker upp överallt vid tiden för Lenins sjukdom och död i partiet, i administrationen, i GPU, i Röda armén – han gillade den inte. För honom var de människor utan håg, maskin-människor utan idealitet och revolutionär hänförelse. Han ville inte vara ledare för sådana grå och opersonliga kontorister.

Särdeles illa tyckte han om Stalin, partibyråkraten framför alla andra:

– Stalin verkade fränstötande på mig just genom de karaktärsegenskaper som sedan blev hans styrka, när revolutionsvågen sjönk tillbaka: trångheten i hans intressesfär, empirismen, hans vulgära psyke och den egenartade cynismen hos en grönköpingsbo, som visserligen genom marxismen blivit fri från en del fördomar, men inte lyckats ersätta dessa med en djup och genomtänkt åskådning, som kunnat smälta samman med själva personligheten.

Innan Trotskij fattade det definitiva beslutet att övergå i opposition mot hela den medelmåttighetens regim som Stalin inkarnerade, gjorde han ett par desperata försök att förändra sakernas tillstånd. Han föreslog åtgärder som skulle återinföra demokrati i partiet och i staten. Han försökte att appellera direkt till massorna över huvudet på partibyråkraterna. Han skickade öppna brev till partimötena med klagomål över diktaturen. Men det tjänade ingenting till. Överallt stötte han på en osynlig mur som drev honom över i opposition.

Och med ens var det som om all hans irritation och dåliga humör var borta. Hans väldiga energi kom åter till utlopp: under de år som han verkade som oppositionsledare är det imponerande vad han fick gjort. Han tog itu med triumviratets och senare Stalins politik och påvisade det omarxistiska i denna. Han kritiserade maximen om socialismen i ett land sönder och samman och framhävde hur viktiga de internationella aspekterna var. Han tog sig an den ökande klyftan mellan partiet och de vanliga medlemmarna, och han tog till orda mot det tvång som användes mot fackföreningarna. Och framför allt kämpade han med näbbar och klor mot den nya privilegierade kast som börjat växa fram i Sovjetunionen under Stalins beskydd.

Frågar man därför varför Trotskij förlorade makten efter Lenins död, så blir svaret: därför att han inte önskade att ha makten. Han ville vara i opposition till mycket av det som nu utbreddes sig mer och mer: partidiktaturen, ofriheten i det politiska livet, tvångsmedlen mot fackföreningar och oliktankande – sådant som även han själv och Lenin på sin tid visserligen hade genomdrivit, men då som rent temporära åtgärder. När han nu, från 1922 och framåt, såg resultaten av sin egen och Lenins politik, slog han om. Han vände tillbaka till den mer demokratiska och fria linje som han hade följt innan 1917. I en skrift från 1923 – *Den nya kursen*⁶ – skrev han:

Förnyelsen av partiapparaten ... bör ha som målsättning att ersätta de förstockade byråkraterna med friska element, som är intimt förbundna med kollektivets liv. Och framför allt måste alla de byråkrater som vid första protest eller invändning riktar sanktionernas bannstrålar mot kritikern avlägsnas från de ledande posterna. Den ”nya kursen” måste först och främst få var och en att känna att ingen hädanefter vågar terrorisera partiet... Bort med all passiv lydnad som blint följer ledningen, all slags opersonlighet, alla former av kryperi och karriärism ur partiet!

Det Trotskij gjorde var att återuppta sin ideologi från före 1917. Men det var för sent. Triumviratet isolerade honom genom att anklaga honom för illojalitet, lögnaktighet och partifientlighet. Det hjälpte inte att Zinovjev och Kamenev slog om några år senare och anslöt sig till

⁶ [Den nya kursen](#) (hela skriften finns på marxistarkivet)

Trotskij s k vänsteropposition.⁷ Också det var för sent. Stalin och partiet utmanövrerade dem allesammans och krossade dem fullständigt 1927: då förklarade Kamenev högtidligt att han skulle avhålla sig från alla kritik av den offentliga politiken, och Zinovjev fördömde sina egna uppfattningar som felaktiga och antileninistiska. Bara Trotskij höll stånd. Därför måste Stalin ta till den uppseendeväckande åtgärden att deportera honom till Alma Ata i Kazakstan, vid gränsen till Kina.

Deporteringen av Trotskij gick inte att genomföra utan uppståndelse och oro. I Moskva lyckades faktiskt folkmassorna att hindra det första försöket att sända iväg honom med tåg. Natalja Sedova berättar:

– Vid stationen hade en väldig demonstration ägt rum. Folkmassan stod och väntade. Man ropade: ”Leve Trotskij!” Men man kunde inte få syn på honom. Var höll han hus? Vid den vagn, som reserverats för vår räkning, hade det församlats en upphetsad skara. På taket av vagnen hade ungdomar placerat en stor bild av Leo Davidovitj. Folk hälsade det med entusiastiska hurrarop. Tåget satte sig i rörelse. En stöt, ännu en... Tåget rörde sig framåt ett stycke och tvärstannade. Demonstranterna hade sprungit och placerat sig framför lokomotivet, klamrat sig fast vid vagnarna och hejdat tåget, medan de ropade efter Trotskij. Ett rykte hade spritt sig bland massorna, att GPU:s agenter hade smugglat in Trotskij i vagnen och nu hindrade honom att visa sig till avsked. Upphetsningen på stationen var obeskrivlig. Det kom till en sammanstötning med milisen och GPU-agenterna, på bägge sidor blev folk sårade, och många arresterades. Tåget måste vänta i en och en halv timme, innan det kunde ge sig iväg. Strax därpå blev vårt bagage hemskickat från stationen. Telefonen ringde i ett: det var vänner som ville höra sig för, om vi var i säkerhet hemma, och som berättade om vad som utspelats vid stationen.

Trots deporteringen till Alma Ata lyckades inte Stalin att täppa till munnen på Trotskij. Han fortsatte sin oppositionella verksamhet som förut – per brev. Mellan tio och femton brev per dag skrev han från sin utpost i Asien – och de flesta hade ett politiskt innehåll. Men då han mot slutet av året 1928 också fick besök av en rad av oppositionens medlemmar i Sovjet tyckte Stalin att de hade gått för långt. En representant för GPU dök då upp hos Trotskij och överlämnade följande ultimatum:

GPU har beslutat att avfordra Er ett bestämt löfte om att Ni inställer Er verksamhet. I motsatt fall ser sig GPU nödsakad att så förändra Edra levnadsförhållanden, att Ni blir fullständigt isolerad från det politiska livet. I detta sammanhang kommer även frågan att tas upp om förflyttning till annan plats.

Trotskij s svar var ett absolut nej. I ett brev till partiets centralkommitté i Moskva skrev han

– Man begär, att jag skall avstå ifrån all politisk verksamhet. Det är liktydigt med ett krav på att jag skall uppgge den kamp för det internationella proletariats intressen, som jag nu oavbrutet har fört i trettiofem år, d. v. s. alltsedan jag blev en medvetet tänkande människa. Försöket att stämpla denna verksamhet som ’kontrarevolutionär’ stammar från dem som jag inför det internationella proletariats anklagar för att trampa själva grundvalen för Marx’ och Lenins lära under fötterna, för att kränka världsrevolutionens historiska intressen, för att ha brutit med oktoberrevolutionens idé och traditioner – till förmån för en visserligen omedveten men just därför så mycket farligare förberedelse av thermidoromslaget –.

Några veckor efter detta brev avsändes – i januari 1929 – kom ordern från högsta ort om att Leo Davidovitj Trotskij skulle deporteras från sovjet-ryskt territorium. GPU kom och hämtade honom och Natalja Sedova och placerade dem i en järnvägsvagn. Där tillbringade de 12 dygn. Man visste helt enkelt inte vart man skulle skicka dem. Trotskij själv sände förfrågningar om inresetillstånd till en rad av demokratierna i Västeuropa. Men ingen vågade ta emot den man som i många år hade lett kampen mot de etablerade institutionerna i samhället och t o m ville utrota den heliga allmänna privategendomsrätten till produktionsmedlen.

⁷ För en utförligare redogörelse för vänsteroppositionen, se t ex [Utvecklingen i Sovjet](#) av Kenth-Åke Andersson.

Så en dag kom ordern: ”Deporteras till Konstantinopel”. Det hade visat sig att Kemal Paschas fascistiska diktatur var villigare att öppna sina gränser för den landsförvisade ryssen än någon västlig demokrati. Turkiet gav inresevisum till Trotskij och garanterade honom också full frihet i varje hänseende.

Det har efteråt rests frågan om varför Stalin lät Trotskij slippa levande ur sina klor. Varför fängslade han inte honom – eller dödade honom – med detsamma?

Det kunde ha varit farligt för Stalin själv. Trotskijs namn var fortfarande förknippat med en väldig prestige, både i Sovjetunionen och i Västeuropa. Om han blev fängslad eller dödad, skulle han kunna göras till martyr för en sak som förvisso inte var Stalins. Dessutom fanns det andra sätt att oskadliggöra honom på. Sannolikheten talade för att hans skulle bringas till tystnad om de band som knöt honom till Ryssland skars av. Genom att tvinga honom till att vistas i den kapitalistiska världen kunde man isolera honom och täppa till munnen på honom.

Men så gick det inte. Tvärtom: från sin exil på den lilla ön Prinkipo i Marmara-havet var Trotskij verksam som aldrig förr. För första gången i sitt liv var han fri att skriva precis det som han tänkte. Och han tänkte mycket. Han skrev mycket – artiklar, pamfletter, biografier, historiska verk – delvis framstående verk som blivit klassiker i den socialistiska litteraturen. Det kunde inte hjälpas att han måste publicera sina arbeten på kapitalistiska förlag och i västliga pressorgan. Det hade även Marx och Engels gjort. Det väsentliga var innehållet, det som blev sagt och skrivet. Det väsentliga var att få ropa ut protesten mot Stalin och det han stod för – inte först och främst hans politik, som på många sätt var ett fullföljande av Trotskijs egen, utan mot de *metoder* som Stalin använde. Diktaturen, tvångsmedlen, ofriheten – och inte minst: den ohyggliga våldsanvändningen. Kollektiviseringen av bönderna exempelvis. Trotskij hade länge påvisat att den måste göras. Men han menade att den kunde utföras med fredliga medel. Som en av de första i världen tog han våldsamt och indignerat avstånd från den tvångskollektivisering som Stalin satte igång och som var ett av de hittills mest gruvliga exemplen på våldsanvändning i historien: tio miljoner döda under loppet av fyra år.

Å sin sida gjorde Stalin Trotskij till syndabock för allt som gick snett i Sovjetunionen. Han gjordes direkt ansvarig för sabotagen i fabrikerna och oron i lantbruket som började 1928-29. Han och ingen annan, var den som bar den egentliga skulden för hungersnöden och misären i Sovjetunionen; han var orsaken till att det gick så långsamt och så sent med uppbygget av socialismen i ett land. Så småningom utpekades han som själve ledaren för alla de kontra-revolutionära krafter i världen som bara önskade och arbetade för att uppbygget i världens första arbetarstat skulle gå snett.

Många trodde blint på detta. I Ryssland. I Europa. I Norge. Trotskij blev den stora stygga vargen för kommunisterna i alla länder. Därför skrev *Arbeideren* i Oslo om honom som den gjorde i juli 1935. Därför hade de norska kommunisterna betraktat honom som djävulen själv sedan 1928. Och därför kom de att vara inbitna motståndare till honom tills Stalins död, ja fram till våra dagar.

Norsk generalrepetition

– Det skulle vara en *hederssak* för regeringen och det norska folket att säga: Kom hit till Norge, här skall du få lov att bo. – *Olav Schefflo* 1929

1.

Torsdagen den 4 april 1929 presenterade sig en man i regeringsbyggnaden på Akersgaten 38 i Oslo. Han bad om att få företräde inför statsministern, Johan Ludvig Mowinckel. Det gällde en mycket viktig sak. Mannen som presenterade sig var Edvard Bull, professor i historia och vice ordförande i Det norska Arbeiderpartiet. Han blev genast mottagen av statsministern.

Saken gällde ett eventuellt inresetillstånd till Norge för den landsflyktige ryske revolutionären Leo Trotskij. Hur skulle regeringen ställa sig till en sådan fråga? Skulle man ge asyl till flyktingen på Prinkipo ifall han önskade byta vistelseort? Professor Bull underströk att det inte var Trotskij själv, utan vänner och meningsfränder till honom som från Berlin hade frågat Det norska Arbeiderpartiet och Landsorganisationen i Norge om detta.

Mowinckel svarade att det kunde han inte säga något om på stående fot. Men han lovade att framlägga frågan för regeringen samma dag. Efter att Bull gått, ringde Mowinckel till under rättelsechefen i Oslo, Sveen, och frågade vad han ansåg om saken. Speciellt förhörde han sig om de utgifter för staten som en sådan vistelse skulle föra med sig. Därefter sammankallade han regeringen till ett möte. ”Och regeringen var enig om, att den inte fann att den kunde ta på sig risken med att ge Trotskij inrese- och uppehållstillstånd här i landet”.

Torsdagen den 11 april ringer professor Bull till Mowinckel och frågar om hur det ligger till med saken. Statsministern berättar om det beslut som togs.

Tisdagen den 16 april får statsminister Mowinckel en ny telefonförfrågan, denna gång från ordföranden i Arbeiderpartiet, Oscar Torp. Han ber om ett samtal, och nästa dag infinner han sig på statsministerns kontor tillsammans med Halvard Olsen, sekreterare för arbetarnas fackliga Landsorganisation. På nytt framför de frågan om et uppehållstillstånd i Norge för Leo Trotskij och överlämnar även en skrivelse som de vill ha svar på, skriftligt.

Skrivelsen återger först en hemställan från kommittén Trotskij-Hilfe i Berlin om uppehållstillstånd för Trotskij. Därefter följer ett avsnitt som står för de norska socialdemokraternas räkning:

Den organiserade norska arbetarklassen ser detta som en fråga av mycket vittgående betydelse. Det gäller här en kamp för den gamla asylrätten, och om att vårt land hävdar sig som en fri tillflyktsort för människor som förföljs för sin strid och sina uppfattningar. Därför riktar partiet en enträgen hemställan till regeringen om att ge Trotskij uppehållstillstånd.

Mowinckel tog emot skrivelsen och sade att han skulle förelägga frågan för regeringen på nytt och att den skulle svara skriftligt på hemställan. Denna gång bad statsministern om ett uttalande från justitiedepartementet innan han lade fram den inför regeringen. Men beslutet stod fast: ”Oavsett sin uppfattning om den politiska asylrätten, anser inte regeringen att den kan tillmötesgå hemställan på grund av de svårigheter som är förenade med den nödvändiga övervakningen av Trotskijs säkerhet”.

Dagen efteråt – den 22 april – tog Arbeiderpartiets representanter upp saken i Stortinget. Den blev föremål för en svår och tidvis hetsig debatt, inte minst efter det att statsministern hade sagt att han inte ville ha ett sådant politiskt stormcentrum i landet som Trotskij måste sägas vara. Olav Scheflo menade att detta synsätt – och hela avslaget på uppehållstillståndet – var en skam och en skandal. Och särskilt en skandal för en statsminister som ville framstå som en liberal av europeiska dimensioner.

Asylrätt skulle vi ha, men vi vill inte ha något stormcentrum. Nollor, folk som ingenting betyder, eller meningsfränder – de skall få komma in. Men folk som betyder något, folk som är omstridda, de får inte komma hit!

Att man ger uppehållstillstånd till vilken ryss som helst som ingen har hört talas om, det är inte asylrätt, det kan vara allmän turisttrafik. Det är just därför att Trotskij är förföljd och omstridd som det skulle vara en hederssak för regeringen och för det norska folket att säga: Kom hit till Norge. Här får du lov att bo, så pass som vi kan ordna det.

Scheflo som det året var helt ny i Arbeiderpartiet fick stöd för sin uppfattning i hela parti-gruppen. Den var enstämmig när det gällde frågan om uppehållstillstånd till Trotskij. Många av representanterna använde starka ord om regeringens handlingssätt: Alfred Madsen kallade

den feg, Støstad sa att den var reaktionär, Oksvik talade om torparanda. Men det hjälpte föga. Arbeiderpartiet hade inte majoritet i tinget och uppmaningen att ge Trotskij uppehållstillstånd föll med 71 röster mot 52. Av de 52 som röstade för var 51 från Arbeiderpartiet; tillsammans med dem röstade vänstermannen och redaktören för Tidens Tegn i Oslo, Rolf Thomessen. Han gillade inte Trotskij särdeles mycket, sade han – men han menade likaväl att man inte borde döma honom för hårt utifrån våra fredliga norska förutsättningar.

Om orsaken till visumavslaget sades mycket under detta stortingsmöte – från båda parter. Saker som skulle komma att spela en roll i historien om Trotskijs vistelse i Norge. Saker som blev bindande för dem som förde fram dem. Saker som man aldrig senare skulle klara att frånga, och som blev bestämmande för utvecklingen på gott – men särskilt på ont.

Regeringen, med statsminister Mowinckel i spetsen, höll under hela debatten benhårt på att avslaget bara berodde på en sak; detta att man inte förmådde skaffa Trotskij det beskydd som var nödvändigt för en så omstridd och omdiskuterad man. I sitt inlägg pekade statsministern på att Trotskijs liv mycket väl kunde tänkas bli hotat i detta land. Ja, det hade redan kommit öppna hotelser mot Trotskij, bland annat från kommunistiskt håll, sade han och citerade vad ett par tidningar hade skrivit dagen innan om ”kontrarevolutionens ledare, ärkebanditen Leo Trotskij”. Justitieminister Evjenth kunde på goda grunder understryka att Trotskij krävde vakthållning kring sig – om han kom. ”I det ögonblick en man ges rätt att uppehålla sig i detta land, så har man en viss förpliktelse till att också sörja för att denna mans liv inte utsätts för fara.” Men denna förpliktelse kommer att medföra ”icke så små utgifter för den norska staten”. Därför hade regeringen, på justitieministerns begäran, avstått från att ge Trotskij uppehållstillstånd.

Inte alla representanter från regeringspartierna och de borgerliga gick in för detta ekonomisk-säkerhetsmässiga resonemang. Ganska många menade att det också fanns andra viktiga skäl till att neka Trotskij tillträde till Norge.

Knut Markhus (V) menade att man först och främst måste ta hänsyn till ”allt trubbel som ett land kan råka ut för om det gav inresetillstånd till personer som Trotskij.” Han tänkte på relationerna till Sovjetunionen och fick stöd av Høyres Hambro som sade att det avgörande i denna sak inte var Trotskijs säkerhet och Trotskijs framtid. Det var ”Norges säkerhet och Norges framtid”. Också kommunisterna höll med om detta. De ville till varje pris undvika att Norge kom i motsättning till Sovjetunionen.

För övrigt menade Hambro att Trotskij inte bara var en fara för landet på det utrikespolitiska planet, utan även på det inrikespolitiska. Han var rädd för att Trotskij skulle blanda sig i norsk politik och bidra till att det bestående samhället undergrävdes. Fram till dags dato hade Trotskij i alla fall varit en radikal. ”Direkt och indirekt har han försökt stödja alla slags strävanden som i Norge är riktat mot den bestående ordningen och mot norsk grundlag och rätt.”

Vad Hambro menade med detta är inte helt klart. Men det är uppenbart att han i tankarna hade något som senare skulle stå i centrum för debatten: Trotskijs politiska verksamhet. Även om Trotskij nu är landsflyktig är han inte död politiskt. Han utvecklar fortfarande en livlig politisk verksamhet i form av böcker och skrifter med revolutionärt innehåll. Han uppmanar ständigt till världsrevolution.

Även om Hambro inte sade detta i debatten 1929, så bör det vara något i den stilen som han menade. Och alla visste att han hade rätt i detta.

Vad Hambro emellertid underströk var att detta, enligt hans mening, var en *politisk* fråga, en norsk inrikesaffär. Arbeiderpartiet hade *använt* den som ett led i sin verksamhet och sin agitation.

Hela det borgerliga lägret i Stortinget i april 1929 gav kraftigt uttryck för att de helt enkelt inte gillade Trotskij. Jens Hundseid (B) sa det på följande sätt: ”Personen Trotskij är så lite tilltalande, så litet sympatisk att man inte skall offra alltför mycket i människokärlekens namn på honom”.

Det var många skäl som var för sig kunde tala emot att ge Trotskij uppehållstillstånd i Norge. I alla fall i de borgerliga partiernas ögon. Men Arbeiderpartiet förkastade dem alla, ett efter ett.

När det gällde de ekonomiska och säkerhetsmässiga synpunkterna, var tillbakavisandet totalt och enstämmigt. Johan Nygaardsvold sade att ett sådant argument inte kunde godtas på något sätt. Olav Scheflo menade att det stred mot själva landets ära och heder att behandla saken på detta sätt. Olav Oksvik framhöll att det låg under folkets värdighet att utestänga flyktingar på grund av att det skulle kosta för mycket pengar, och Alfred Madsen ansåg att det var nedslående att polisen och dess ekonomiska beräkningar skulle få avgöra en sådan sak. Han menade sig ha bevis för att synpunkten med de ”betydande omkostnaderna” för att övervaka Trotskij:s liv härrörde från polisen och underrättelsechefen Sveen.

Andra av partiets representanter tillbakavisade påståendet att Trotskij-saken var ett led i Arbeiderpartiets propaganda. ”Vi har inte använt och kommer heller aldrig att använda en enkel, förföljd man i vår politiska agitations tjänst.”, sade Sverre Støstad. ”Vi kommer aldrig att sjunka så djupt att vi – för att tjäna egna ändamål – talar för en sådan persons sak.

Nu trodde inte Arbeiderpartiets talare särdeles mycket på de argument som framfördes mot att låta Trotskij få uppehållstillstånd. De trodde inte att de var så reella och förnuftsmässiga som de utgav sig för att vara. Det rörde sig om något annat. De var förevändningar och svepskäl. I verkligheten, menade de, låg det klasshat och hat mot människan Trotskij bakom Stortingets beslut. Regeringen ville inte få Trotskij till landet pga de åsikter och tankar som han hade. Trotskij var enligt det socialdemokratiska partiets uppfattning en man som befann sig i en märklig mellanställning: han hatades och förföljdes *både* av makthavarna i Moskva och dess svans i Norge, *och* av överklassen runt om i Europa.

Regeringen Mowinckel och Stortingets majoritet hade nu anslutit sig till den senare gruppen som såg Trotskij som en fiende till dem själva och deras uppfattning om samhället.

Själva uppfattade de inte Trotskij på detta sätt och inte heller gjorde de norska arbetarna detta: Enligt Scheflo ville *hela* den norska arbetarklassen, inklusive de vanliga kommunisterna, önska Trotskij välkommen till att bo i vårt land. ”Om man någon gång kan säga att ett förslag är framlagt på hela den norska arbetarklassens vägnar, så är det nog av denna anledning. Det kan inte uppbringas en enda församling av anständiga arbetare i Norge som inte vill vara med på att kräva att Trotskij ska få rätt att komma hit.”

Eftersom norska arbetare såg saken på detta sätt, framhöll Scheflo, måste också deras representanter i det politiska livet kräva att asylrätten gäller här – även om de inte alltid delade Trotskij:s uppfattningar och idéer. För det gjorde de inte. Flera av talarna betonade detta. Støstad sade att Arbeiderpartiet inte ville ta ställning i striden mellan Stalin och Trotskij. Och Scheflo tillstod att hans sympatier i stort sett var på Stalins sida. Ändå ville ingen av partiets representanter gå med på att Trotskij var en kontrarevolutionär förrädare. Tvärtom var han en arbetarrörelsens pionjär, och att neka honom uppehållstillstånd var liktydigt med att förolämpa hela arbetarrörelsen.

För arbetarrörelsen känns detta avslag som en direkt skymf. Vi som tillhör arbetarklassen och representerar den, vi känner det som om den blir behandlad som hyresgästerna här i Norge och som om vi har en hyresvärd som nekar oss att ta emot de gäster som vi vill träffa. Överklassen kan ta emot vem de vill. Høyre, Venstre och Bondepartiet kan ta emot de gäster de vill, men arbetar-

klassen ska behandlas som omyndig. Jag hoppas att den dag inte är så avlägsen, då arbetarna har så mycket makt och inflytande att de kan uppträda som husbondfolk de också och ta emot varje anständig meningsfrände. (Olav Schefflo)

Stortingsdebatten i april 1929 visade att synen på Trotskij gick isär i Norge, för att uttrycka det mildt. Mildhet var förresten inget som utmärkte inläggen. Sällan hade man upplevt en debatt så full av starka ord och rent ut ärekränkande uttryck som denna. Stortingspresidenten, Darre Jensen, grep till slut in och påtalade de starka ord och värderingar som kom till användning. ”Det är att sänka denna församling till en nivå där den inte hör och inte bör höra hemma”, sade han.

Utanför ”denna församling” gick vågorna minst lika höga som innanför. Men där hade man ingen president som höll ordning. Ord som pestråtta, massmördare, bödel svepte genom luften och i tidningsspalterna.

Något borgerligt block mot Trotskij och Arbeiderpartiet kom dock inte till stånd. Flera av regeringspartiernas egna pressorgan lät helt bli att försvara Mowinckels handlingssätt. Och en Venstre-tidning som *Dagbladet* i Oslo gick till öppet angrepp mot det. Förpliktelsen att ge asyl borde vid detta tillfälle, enligt tidningens mening, väga tyngre än skyldigheten att ge beskydd, hur dyr denna än må bli. Och vill man upprätthålla asylrätten i ett land, då duger det inte till att skilja mellan personer som ska få åtnjuta den och personer som inte är värdiga till det. Då är principen bruten.

För Arbeiderpartiet blev saken en missräkning. Det borde enligt partiets ha varit självklart att Trotskij skulle fått asyl. När han inte fick det, måste det vara en hederssak att reparera skadan på ett eller annat sätt. Fler än en av partiledarna hoppades med Schefflo ”att vi här i Norge kan få en regering som ändrar detta beslut och att vi då får glädjen att ta emot Trotskij i Norge”.

Hederssak? Revansch? Kanske det. Men saken rörde också själv asylrättens princip. Som Støstad sa det i debatten: ”Vi ska ha den principen att om en man är förföljd, oavsett hans åsikter, om han är förföljd då skall han ha en fristad i detta land”.

Det var nästan ordagrant det som Trygve Lie sa till tidningarna då Trotskij kom – sex år senare.

Mot Ultima Thule

1.

Någon Norge-resa blev det inte för Trotskij – 1929. Men lite senare öppnade sig en möjlighet att besöka landet i norr: Hösten 1931 blev den unge radikale doktor Karl Evangt vald till ordförande i Studentsamfundet i Oslo, och en av de första sakerna han gjorde var att bjuda in Trotskij för att hålla ett föredrag. Denna gång går den borgerliga regeringen med på att ge Trotskij inresetillstånd – under förutsättningen att han stannar i landet i högst 8 dagar och kan uppvisa ett betryggande återresevisum till Turkiet. Glädjen i Mot Dag- och Arbeiderpartiekretsar är stor. Arbeiderpartiet beklagar bara att ryssen inte får bosätta sig fast i vårt fredliga land och leva under bättre förhållanden än i Turkiet. Men det får han inte: Den borgerliga pressen är strax på plats och understryker att den farliga mannen måste vara ute igen efter en vecka. Regeringsorganet *Nationen* förstår egentligen inte vad det ska vara för vits med att släppa in honom.

Bolsjeviker behöver vi då inte importera. Dem producerar vi verkligen nog av själva. Det vore bättre att exportera en del av dem vi har.

Tidningen hade inte behövt oroa sig: Trotskij ville inte resa till Oslo denna gång, förmodligen därför att han var rädd för att utsätta sig för Stalins agenter under resan norrut.

Men året efteråt tackade han ja till att hålla föredrag i Köpenhamn – och då blev det liv i Kongens by: Självaste prins Åge, medlem av den kungliga familjen och politisk aktivist, steg ned från sina höjder och stämplade Trotskij som ”tsarfamiljens mördare”. Högerpressen assisterade honom på det livligaste. När också den sovjetiske ambassadören uttryckte sin stora oro över besöket, kan man förstå att socialdemokraterna – som hade inbjudit honom – efterhand blev lite mindre begeistrade över att ha honom bland sig. Trotskijs ansökan om permanent uppehållstillstånd i Danmark avslogs av regeringen Stauning. Avslag fick han också i Sverige, inte minst som ett resultat av motstånd från Sovjets ambassadör i landet, fru Alexandra Kollontaj.

Men Trotskij ville inte längre bo på Prinkipo: 1933 får han sina franska vänner till att utverka uppehållstillstånd i Frankrike av den nyvalda radikala regeringen. Men Daladier ser till att tillståndet innehåller inskränkningar: Trotskij måste förplikta sig att bosätta sig i ett av de sydliga distrikten i Frankrike och han måste leva inkognito och under uppsikt av polisen.

Han slår sig ned vid Royan på Atlantkusten, senare i den lilla staden Barbizon söder om Paris. Här lanserar han för första gången tanken om en ny International – den fjärde – som skall bli ett motstycke till den Moskva-dominerade Komintern. Den får mycket liten anslutning – några ganska få intellektuella och socialistiska outsiders sluter sig till den, men någon politisk organisation, för att inte tala om vänsteropposition i världsmåttstock, blev inte den 4:e internationalen. Därtill var skiljaktigheterna mellan de många anti-stalinistiska grupperna för stora. En sammansmältning av dessa var inte möjlig.

Trots detta ser den franska polisen på Trotskijs verksamhet med växande oro. Inrikesministern ger uttryck för att han försöker påverka de politiska händelserna i Frankrike och kräver att han skall lämna landet. En utvisningsorder översänds också, men regeringen finner inget ställe dit de kan skicka honom: Inget annat land vill frivilligt ta emot en man som Leo Trotskij. Den franska polisen understryker därför 1934 att nu måste Trotskij hålla sig på landet, så långt borta från Paris som möjligt. I 14 månader flyttade han från den ena staden till den andra, överallt tätt följd av övervakningspolisen. Den sista tiden i Frankrike tillbringade han i ett pensionat i Chamonix.

Han är dyster och nedstämd som aldrig förr. Utvecklingen i Sovjet – med tvångskollektiviseringar och folkmord på ryska lantarbetare – fyller honom med förtvivlan. Den växande fascismen i Europa gör honom rädd och modlös. Till detta läggs olyckor i hans privata liv: båda hans döttrar från hans första äktenskap dör; den ena för egen hand. Den yngste sonen och båda svärsönerna försvinner spårlöst i sovjetiska arbetsläger.

Sjuk och nere är Trotskij nu. Han klarar inte av att arbeta mer, han drabbas av våldsamma feberanfall som liknar dem som han led av vid tiden för Lenins död. Saken blir inte bättre av att Moskva nu sätter igång en kampanj utan motstycke mot honom: *han* bar skulden för allt som gick snett i Sovjet, *han* låg bakom sabotage och obstruktion, *han* var den som i början av 1934 stod bakom det uppseendeväckande mordet på kommunistledaren Kirov i Leningrad. Dessa angrepp på den ”världsomfattande kontrarevolutionens ledare” upprepades häftigt av de Moskva-trogna kommunisterna och Trotskij började frukta att detta skulle leda till att någon provocerades att ta livet av honom.

Rädd var han också för att regeringen Daladier – som arbetade i förhållandevis gott samförstånd med Stalin – skulle göra allvar av hotet att utvisa honom, kanske till Madagaskar eller något i den stilen. Där skulle han vara hjälplöst isolerad – ”så det är bättre att lämna Frankrike i tid” skrev han i sin dagbok.⁸

⁸ Den dagbok som nämns här finns utgiven på engelska under titeln *Trotsky's Diary in Exile 1935*

I denna situation läser han en dag i mars månad 1935 att Arbeiderpartiet fått regeringsmakten i Norge.

Det kommer knappast att leda till någon ändring av den europeiska historiens utveckling. Men kanske för utvecklingen av mitt eget liv eftersom det reser frågan om visum. Vi passerade Norge på väg mot Petersburg från New York 1917, men jag har inga minnen om detta land.

Mer och mer fångslas han av tanken på en vistelse i Norge efter mars 1935.

Norge är självfallet inte Frankrike: ett okänt språk, ett litet land utanför allfartsvägarna, fördröjd postgång osv. Ändå är det mycket bättre än Madagaskar. Språket får jag snabbt kläm på – tillräckligt för att förstå tidningen i alla fall. Dessutom är Arbeiderpartiets seger mycket intressant både i sig självt och i synnerhet inför det stundande makttillträdet av Labour Party i Storbritannien. Om fascismen segrar i Frankrike kommer givetvis det skandinaviska 'sista andningshål' av demokrati inte att hålla stånd så länge. Men vi kan i alla fall hoppas på ett "andningshål" vid denna tidpunkt.

Arbeiderpartiets valseger i Norge var intressant från flera synpunkter för Trotskij vidkommande: partiet hade tillhört Komintern under hela den tid Trotskij själv hade spelat förstafiolen där. Under en följd år, från 1918 till 1923, hade det varit en av bolsjevikernas mest trofasta stödjepunkter i Västeuropa. Trotskij hade träffat flera av partiets representanter på Kominterns kongresser, folk som nu satt med den politiska makten i landet – Martin Tranmæl, Olav Scheflo, Alfred Madsen, Oscar Torp, Sverre Støstad, Aksel Zachariassen, Haakon Meyer. Och han var klar över att dessa män inte såg på honom med samma motvilja som socialdemokraterna i andra västliga länder.

Jag skyndade mig därför att ansöka om visum i Oslo i hopp om att jag i detta fredliga land obehindrat skulle kunna ägna mig åt mitt litterära arbete.

2.

Detta var i mars månad 1935. Ändå gick det mer än två månader innan Trotskij kom sig för att officiellt söka uppehållstillstånd i Norge. Först den 7 juni sände han följande telegram till den norska regeringen:

Jag har den äran att anhålla om uppehållstillstånd för min hustru och mig i Kristiansand eller dess omnejd för att vila och genomgå en kur. Jag dristar mig att be Er välvilligast telegrafera tillståndet till legationen i Paris. Med utmärkt högaktning Leo Sedoff, adress: Gerard Rosenthal, 15, Edinburg, Paris.

Vid denna tidpunkt höll Trotskij redan på med att bryta upp från Chamonix. Han hade avtalat med vänner i Paris om övernattnings och beställt biljetter till båten från Antwerpen till Oslo. Allt i den säkra förvisningen om att han skulle få visum.

Det har spekulerats mycket kring detta. Det enda som är helt säkert är att Trotskij redan i mars satte sig i förbindelse med kontaktmän i Norge och med dem diskuterade visumfrågan. I dagboken hänvisar han till "vår man i Oslo" som han talar med i telefon och som informerar honom om hur det ligger till i Norge. Helt säkert verkar det också vara så att denne kontaktman förespeglade Trotskij om visum långt innan han fick det, ja innan han sökte om det. Redan innan den 7 juni hade han enligt sin dagbok "fått telegram från Norge om att regeringen hade fattat beslut och vi skulle få våra visa utan svårigheter". Nu tog regeringen inte regeringen beslutet förrän den 12 juni och hade inte ens börjat diskutera saken då Trotskij bröt upp från sin bostad i Chamonix den 8:e – i förlitan på de upplysningar han hade fått från vännerna i Norge.

Vilka var dessa vänner? Det vet man fortfarande inte säkert.

Många trodde – med *Morgenbladet* och *Tidens Tegn* i spetsen – att det var Olav Scheflo som från början stod bakom idén att Trotskij skulle söka sig till Norge och att det var han som hade varit den pådrivande kraften i arbetet med att skaffa fram visum. Andra har hävdat att

det var stortingsmannen Konrad Knudsen från Hønefoss: hans dotter Hjørdis skulle ha varit vän till en av Trotskijs sekreterare.

Det finns ringa bevis för dessa påståenden.

Däremot tyder allt på att Trotskijs starke man i Norge i april och maj 1935 var den landsflyktige tysken Walter Held som då bodde i Oslo. Han var trotskist och hade flytt från Hitler – han försvann för övrigt senare i Moskva tillsammans med sin norska familj. Det var då han reste till USA via Sovjet under kriget, 1942.⁹

Walter Held var den som i april 1935 under hand fick en hänvändelse från Trotskij om att undersöka möjligheterna för ett norskt visum. Han sökte upp regeringen, dryftade saken med den – och underrättade Trotskij om att det hela var i sin ordning innan regeringen tog sitt slutliga beslut. Enligt Trotskijs dagbok gav Held redan den 8 maj uttryck för att regeringen hade lovat visum. Den 25 maj ger han Trotskij muntligt besked om samma sak. I början av juni bekräftar han detta skriftligt och säger att nu kan Trotskij med fru bara packa och resa.

Den 7 juni gör Trotskij sig klar för Norge-resan. De packar, ordnar saker, skaffar transitvisum för 24 timmars uppehåll i Paris, avtalar med vänner om övernattning där. Samtidigt sänder Trotskij sitt första telegram till den norska regeringen – i den säkra tron att det hela bara är en formalitet. Fru Natalja har förvisso sina tvivel: Må det inte uppkomma nya problem i sista ögonblicket? Må de inte bli tvungna att lämna Paris innan de har fått sina visa stämplade i passen? Men Trotskij lugnar henne.

Så bryter de upp måndagen den 9 juni och kommer på kvällen till Paris, där de övernattar hos vänner. Tidigt nästa morgon beger sig en vän till Trotskij till norska legationen och får företrädare till minister Bache.

– Visum? Kommer inte på fråga. Ingen i legationen har hört något om visum till Leo Trotskij. Inte heller till hans fru. Det måste vara ett missförstånd!

Trotskijs vän ber om att få ringa Oslo. Han får tag på Walter Held. Det visar sig att de nog inte är så helt i ordning med visum till Trotskij trots allt. Held kommer med en del prat om att regeringen i sista ögonblicket fått kalla fötter; man är rädd för att Trotskij ska driva revolutionär verksamhet i Norge, man vill inte ta ansvar för hans säkerhet, osv, osv.

– Res för all del inte till Oslo just nu, säger Held till Trotskijs sekreterare.

– Arbetet med att skaffa uppehållstillstånd måste tas om helt från början igen.

Det var något av en bomb. Från början igen! Och Trotskij hade bara tillstånd att vara 48 timmar i Paris! Här måste man handa snabbt.

Det fanns inte annat att göra än att använda 48-timmarsfristen till att pressa på så gott vi kunde i Oslo. Per telefon fick jag tag i redaktör Scheflo i Kristiansund (sic!), som varmt gick in för att jag skulle få visum. Därefter telegraferade jag till den norske justitieministern angående frågan om politisk passivitet och om min personliga säkerhet och skickade även ett telegram till statsministern.

Detta sista telegram löd så här:

I förlitan på löften från norska partiledare har jag lämnat min bostad och skaffat mig belgiskt visum. Den franska regeringen tror att jag fört den bakom ljuset och kräver att jag inom 24 timmar lämnar Frankrike. Jag är sjuk, och min hustru är sjuk. Situationen är desperat. Jag anhåller om ett omedelbart och positivt beslut. – Leo Sedoff.

Så var det bara att beväpna sig med tålamod. Och att hoppas på att den norska regeringen skulle bönhöra dem – så snart som möjligt.

⁹ Se (norska): [Dossier: Walter Held - dødsdømt av Hitler, myrdet av Stalin](#)

I Oslo började regeringen dryfta saken på allvar först efter det att Trotskij hade skickat sitt första telegram den 7 juni. Den hade en rad möten om saken innan den kom fram till sin slutliga ståndpunkt.

Vi vet inte vad som blev sagt under dessa möten. Men vi vet lite om de betänkligheter som regeringen Nygaardsvold måste ha haft med hänsyn till att släppa in Trotskij i landet. Saken hade ju varit uppe till diskussion i stortinget några år tidigare, och i den hade flera av regeringen Nygaardsvolds egna medlemmar deltagit i, med statsministern själv i spetsen. Regeringen kom ihåg denna diskussion. Den kände till det motstånd mot att ge Trotskij visum som hade gjort sig gällande, och den var inte ovetande om de principer och argument som låg till grund för motståndet. Det ligger mycket nära till hands att tänka sig att regeringen under mötena 7-12 juni tagit upp dessa argument, genomdiskuterat dem och till slut tagit ställning till dem – *innan* man avgjorde saken

Alla argument diskuterades. Varenda en av regeringens medlemmar tog ställning. Dessutom diskuterade de den politiska verksamhet som Trotskij var känd för under de senaste åren. Regeringen visste att han knappast någonsin skulle avstå från sina politiska skrivelser eller från sina kontakter med trotskister i andra länder. Det var mycket som talade mot att ge Trotskij visum. Trygve Lie uttryckte det så här:

– Det var ett svårt val. Man hade risken för att Trotskijs ankomst skulle leda till att den livliga, men mörklagda aktivitet som man visste att han iscensatte runt om i Europa, skulle ledas från Norge. Regeringen ville inte utmana de borgerliga. Krisöverenskommelsen med Bondepartiet hade just förts i hamn.

Å andra sidan hade man de rent humanitära hänsynen: Trotskij var sjuk och hade förtvivlat appellerat till regeringens medkänsla. Och det blev avgörande. Statsministern sade själv:

När jag för min personliga del visste att mannen var sjuk, hade det svårt och besvärligt, så fann jag det vara min plikt att med hänvisning till asylrättens princip låta mannen få komma hit till landet.

Trygve Lie:

Och jag måste medge att den omständigheten att Trotskij var sjuk, var en av de emotionella grunderna som ledde till att regeringen efter allvarliga överväganden till slut beslöt sig för att man skulle ge honom inresetillstånd. Trotskij var sjuk, både när han kom och senare.

Det avgörande regeringsmötet ägde rum på eftermiddagen den 12 juni. Hela regeringen bortsett från Madsen var på plats. Man var principiellt enig om att ge visum, men diskuterade frågan om villkoren för vistelsen och om ett eventuellt återresevisum till Frankrike. Alla var på det klara med att Trotskij skulle komma att fortsätta skriva politiska artiklar och krönikor om förhållandena i Sovjet, den ryska revolutionen och världsrevolutionen. Men Koht sade att detta skulle regeringen inte betrakta som politisk verksamhet. Den ansåg det ändå som sin plikt att förbli trogen asylrättens demokratiska princip.

Ändå bestämde regeringen att Trotskij skulle beläggas med restriktioner. Han skulle få visum under förutsättningen att han inte ”driver politisk verksamhet i Norge eller politisk agitation eller verksamhet mot någon till Norge vänligt sinnad stat”.

Det var i och för sig ganska hårda villkor – även om de lät sig tolkas på flera olika sätt, mer eller mindre strängt. I vart fall menade regeringen från allra första början att det borde sättas vissa gränser för Trotskijs verksamhet.

På denna grundval enades man om att ge visum. Bara statsrådet Monsen röstade emot. Statsråden Hjelmtveit och Bergsvik röstade för, under förutsättningen att ett återresevisum anskaffades – men gav senare upp detta då det visade sig omöjligt.

Det definitiva beslutet togs vid ett regeringssammanträde. Saken lades således inte fram för kungen i statsrådet. Därmed undvek regeringen att Trotskij-affären ännu en gång kom upp till debatt i stortinget, med ett möjligt misstroendevotum som resultat. Man tog heller inte upp frågan i Centralpasskontoret, som annars var den instans som avgjorde frågor om uppehållstillstånd för politiska flyktingar i Norge. I stället fick kontoret på kvällen den 12:e direktbesked från regeringen om att visum till Trotskij skulle utfärdas och ha den och den ordalydelsen.

Centralpasskontoret var föga tillfreds med detta. Det var nämligen av den bestämda uppfattningen att Trotskij *inte* skulle ha visum. Chefen för kontoret, Leif Ragnvald Konstad, hade från första stund ”bestämt motsatt sig visum för Trotskij”, för att citera Trygve Lie. Ändå måste han självfallet böja sig för regeringens beslut. Men den dag skulle komma då hr. Konstad tog igen skadan. Han glömde inte hur förödmjukad han kände sig när han måste telegrafiera regeringens beslut, som han så innerligt var emot, till Paris morgonen den 13 juni 1935.

Inresetillstånd för 6 månaders vistelse beviljas under villkoret att Ni och Er hustru inte bedriver någon politisk verksamhet eller agitation i Norge eller mot någon till Norge vänligt sinnad stat, och vidare under villkoret att Ni och Er hustru bosätter er på en plats som regeringen godtar eller bestämmer. Regeringen kan inte ge någon garanti för Er personliga säkerhet utöver den som varje utlänning sedvanligt har.

I Paris gjorde telegrammet slut på Trotskijs otålighet och missmod. Nu var han säker på att få komma in i Norge. Inresevillkoren godtog han utan vidare – men han tolkade dem i en bestämd riktning. För honom betydde detta att ”jag inte ska blanda mig i inre angelägenheter”. Att de också kunde tolkas i helt andra riktningar, valde han att blunda för. Det skulle stå honom dyrt. Men i Paris hade han nu så mycket att tänka på att det inte blev tid över för att fundera över ordalydelsen i tillståndet. Nya svårigheter dök nämligen upp följande morgon, då passen skulle hämtas i legationen.

Den norske konsuln hävdade att eftersom Trotskijs norska visum bara gällde för en begränsad tid, måste han ha ett franskt återresevisum. Men detta vill konsuln själv undersöka genom att telefonera till Oslo. Jag hade inte stort hopp om att få återresevisum till Frankrike och det skulle i vilket falls om helst medföra ytterligare förseningar, mera bråk, fler telefonsamtal, nya nervpåfrestningar och ... utgifter.

Minister Bache och konsul Werring i Paris vägrade att förse Trotskijs pass med norskt visum – trots att regeringen och Centralpasskontoret hade givit inresetillstånd dagen innan. Dokumenten i UD:s arkiv visar med all önskvärd tydlighet att de höga herrarna var bestämda motståndare till att ge Trotskij visum. Och den 14 juni frågar minister Bache departementet per telefon om det verkligen kan vara sant att mannen skall få komma in *även om han saknar återresevisum*.

Ja svarar departementet. Det är uttryckligen godtagbart att passen saknar återresevisum till Frankrike. Regeringen var på det klara med att ett sådant visum svårligen kunde skaffas fram, och den hade valt att se genom fingrarna med detta.

– Vi hade att ta emot honom med risk för att få behålla honom. Vi hoppades att om det skulle uppkomma svårigheter skulle vi lyckas med att, som tidigare Turkiet, som nu Frankrike, eventuellt ordna inresetillstånd till ett annat land. (Trygve Lie)

Också minister Bache måste finna sig i att bita i det sura äpplet. Klockan 12 lördagen den 15 juni fick Trotskij och hans hustru sina norska visa i legationen. Så återstod bara att säga adjö till de franska vännerna. På Gare du Nord steg de på tåget mot Antwerpen.

3.

Sent på kvällen den 15 juni kunde det äkta paret Trotskij gå ombord på Fred Olsens ångfartyg "Paris" som låg vid kaj i Antwerpen. De blev anvisade plats i hytt nr 4, medan de två sekreterarna som var med – Jean van Heijenoort och Jan Fraenkel – fick hytten vid sidan av. Ombord var det ingen som lade märke till dem. Trotskij uppträdde under namnet Sedoff, Nataljas flicknamn, och ingen av de övriga passagerarna eller manskapet, inklusive kaptenen, Løveit, anade att den lille mannen var identisk med tidens mest omtalade politiska flykting. Trotskij hade då också gjort sig kvitt bocksågget som under en människoålder hade varit karakteristiskt för hans utseende och som han hade burit på talrika fotografier.

Det äkta paret höll sig för sig själva. De talade inte med någon, och tilltalades heller ej av någon under hela resan norrut. Den föregick annars i strålande sommarväder och Trotskijs uppehåll sig på däck nästan hela dagen och på kvällen. Vid ankomsten tackade de kapten Løveit för en behaglig resa. Det hade varit en stor upplevelse för dem att vara ombord på det norska fartyget, sade de. I sin dagbok skrev Trotskij:

– Vi tillbringade två dagar och tre nätter ombord på det lilla norska fartyget, där ingen lade märke till oss. I detta avseende skiljde sig denna resa fördelaktigt från våra tidigare flyttresor. Varken polisen, pressen eller den stora allmänheten visade oss det minsta intresse när vi gick ombord. Först då vi landsteg i Oslo blev vårt inkognito avslöjat av journalisterna och fotograferna från arbetarpressen...

En av de passagerare som efteråt grämde sig nästan till döds över detta, var Axel Rielland, *Dagbladets* vaksamme och duktige journalist. Han skrev senare:

Man såg honom aldrig mer än ett par minuter åt gången när han som en skugga gled längs de nästan öde däck för att fånga en glimt av solen och ett stänk frisk luft. Vid måltiderna kröp han ganska obemärkt ihop över sin tallrik och sade aldrig ett ord. Hans fru följde honom överallt, liten och obemärkt och stum och om man någonsin kan tala om en fulländad förklädnad med enkla medel, så är det detta. Paret verkade till uppförande och klädedräkt till den grad vara medlemmar av den tråkiga franska medelklassen att t o m de sex-åtta fransmännen ombord suckade lättade över att de höll sig för sig själva. Till slut glömde man helt de två små människorna. Om man hade vetat! Hur den arme mannen hade plågats på sin färd! Men ingen visste ens att mannen var ryss.

Förresten, här skulle ingenting ha hjälpt. Ingen levande människa skulle ha fått ett ord ur den hemlighetsfulle passageraren. Han öppnade överhuvudtaget inte munnen och då jag en gång vid ett tillfälle stötte på honom i en trappa och gjorde en eller annan oväsentlig anmärkning, svarade han inte. Men hans ansikte lyste ett ögonblick till med ett stort och vinnande leende och i ögonen glimtade fram något som liknade munterhet. Det var på resans sista dag och han drog kanske en suck av lättnad över att han fortfarande inte var igenkänd..

Det var dans på däck den sista kvällen. Fartyget gled in under Sørlandskusten och land började avteckna sig mot den ljusa sommarkvällshimlen. Munterheten var stor på akterdäcket där Kielland och andra svingade sig i dansen. Men borta på fördäck stod en ensam skepnad vid relingen och stirrade tyst och allvarligt mot detta land som nu skulle bli hans hem på jorden. Vad skulle det erbjuda honom? Hur skulle det ta emot honom?

Välkommandet morgonen därpå kunde inte ha varit bättre. Vädergudarna visade sig från sin allra bästa sida då "Paris" gled in mot Langbryggen under Akersus. Vackrare läge och omgivning än Oslo har, det kunde ingen storstad ha, tyckte han. Inne på själva kajen ser han att säkerhetspolisen hade mött upp manstarkt med tjänstgörande chef i spetsen. Pressfotografer och journalister står och trampar av förväntningar. Folk undrar: vem är det som skall komma? Vad är det för en som man väntar så på?

Och vem-som-helst var det ju inte heller. Leo Trotskij var sedan länge en världsberömd man – en handlingens man, en politisk och militär ledargestalt. Men han var också berömd för sina

intellektuella färdigheter, som skribent och författare. Han hade inte bara lett en revolution, skapat en armé och vunnit ett krig. Han hade också utvecklat nya idéer och skrivit böcker som tillhörde det yppersta i rysk litteratur och det marxistiska tänkandet.

Men vem var han *nu*, den 18 juni 1935? Vad stod han för, vad ansåg han?

Först och främst var han en motståndare till Josef Stalin. Stalin hade i hans ögon, mer än någon annan bidragit till att kompromettera marxismen och Lenins lära – med sin terror, sina tvångsmedel och sin felaktiga politik. Han hade avbrutit utvecklingen mot en världsrevolution. Han hade förrätt principerna om frihet, likhet och broderskap och ställt sig i spetsen för en utveckling bakåt, i reaktionär riktning. Därför måste Stalin, enligt Trotskij, avsättas. Det hade han sagt rent ut flera gånger:

– Från 1923 till 1933 hade jag den ståndpunkten med hänsyn till det regerande partiet i Sovjet, att en reform *måste* till, inte en revolution. Jag hoppades att vänsteroppositionen i Europa skulle få en gynnsam utveckling och bli i stånd att förnya det bolsjevikiska partiet och omdana Sovjet i en mer demokratisk riktning.

Först Hitlers seger överbevisade mig om att bolsjevikpartiet och den tredje Internationalen var förlorad för socialismens sak. Därmed försvann också hoppet om att Sovjet skulle kunna omdanas med fredliga reformer. Jag blev överbevisad om att en politisk revolution är oundgänglig för att de arbetande massorna i SSSR skall bli fria igen –.

Det var en farlig man i mer än en bemärkelse som landsteg i Oslo i juni 1935. Förvisso var han en försvarare av Sovjetunionen när det angreps av sina kapitalistiska fiender. Stalin hade inte klarat att ödelägga landets socialistiska egendomsformer och det planekonomiska produktionssystemet. Sovjet var trots allt fortfarande en arbetarstat. Ändå hemlighöll Trotskij inte att han önskade och såg fram emot en ny revolution där: enbart på detta sätt kunde man avlägsna Stalin från posten som generalsekreterare i kommunistpartiet och likvidera hans byråkratiska system en gång för alla.

Detta betydde inte att Trotskij gick in för att *fysiskt* tillintetgöra Stalin. Någon anhängare av attentat och individuell terror var han aldrig. Men någon pacifist var han inte heller. Han var revolutionär och trodde på revolutionärt våld. Förr eller senare skulle sådant våld komma till uttryck i Sovjet till följd av motsättningarna i samhället självt. Och han skulle stödja detta. Det skulle även hans meningsfränder som fanns runt om i många länder. Några av dem brevväxlade han med, några fick han besök av, några diskuterade han socialismens och Sovjets framtid med. Så hade det varit sedan han landsförvisades och ända fram till Norgeresan. Men trotskisterna i Europa och Amerika hade inte hemlighållit sin verksamhet. Överallt – bortsett från själva Sovjet – hade de fört en helt öppen åsiktskamp. Trotskij själv hade alltid lagt fram sina åsikter i sin tidning *Oppositionens bulletin* som kom ut i Paris och som var till salu överallt i den fria världen. Det var helt klart vad Trotskij stod för. Ingen som intresserade sig det ringaste för honom kunde vara i tvivelsmål om att han och hans meningsfränder hade farliga revolutionära idéer – även om de aldrig gick så långt som till att diskutera väpnat uppror eller planlägga attentat och mord i något land.

Den norska regeringen måste ha känt till detta. Den måste ha varit klar över att Trotskij skulle kunna bli en besvärlig gäst. Den måste ha vetat om att Trotskij så sent som några dagar innan han gick ombord på "Paris" hade skrivit ett "Öppet brev till de franska arbetarna". Detta publicerades i franska tidningar och innehöll våldsamma angrepp på rivalen i Kreml: "Stalinismen", skrev Trotskij, "är en värkande böld på hela arbetarrörelsen; den måste brännas bort med rödglödgat järn så att arbetarna åter kan samlas under Marx' och Lenins baner".

Trots allt detta släppte regeringen in Leo Trotskij i landet. Det skulle komma en dag då den bittert ångrade detta.

Stilla dagar i Ringerike

En vecka efter ankomsten till Jevnaker flyttar det äkta paret Trotskij över till Wexhall vid Hønefoss. De installerar sig i andra våningen i redaktör Konrad Knudsens hus och gör om det stora vardagsrummet till arbetsrum för Trotskij. Bokhyllor sattes upp längs alla väggar och fylldes med böcker, – tyska, franska, ryska. Framför det stora fönstret ställde de skrivbordet och Trotskij får en nästan sagolik utsikt över Ringerikes bygder med skog och vatten och öppna åkrar. Vid horisonten reser sig Ringeriksåsarna med Ringkollen och Gyrihaugen som fasta toppunkter.

Knudsens hus ligger högt och fritt, långt borta från larmande trafikpulsådror och gatubuller. Mitt i en utpräglad jordbruksbygd ligger det, och Trotskij trivs från första stund – både med natur och människor. Han var född på landet och på landet hade han alltid trivts. Någon stor naturälskare var han kanske inte. Men han var förtrogen med en tillvaro där jorden och boskapen lade beslag på merparten av människornas omtanke och intresse; han tyckte om att umgås med bönder och lantarbetare. Därför trivdes han i Ringerike:

– Jag har blivit helt betagen av landskapet här, av naturens skönhet och av människorna som bor här. Jag vet inte om den sk ”ariska” rasen stammar direkt från Norge, men jag måste säga att de höga, kraftiga gestalterna och ansiktena som man ser en sådan stor värdighet i, gör ett mycket gott intryck. Naturen här uppe verkar tilldragande och lugnande.

Sjuk kände han sig ändå och en lång tid framåt. Merparten av dagen tillbringade han i liggande ställning, dels i sängen i sovrummet, dels i en liggstol ute i trädgården. Han läste en hel del, skrev några brev och försökte så smått att sätta sig in i det norska språkets mysterier. Det praktiska måste fru Natalja ta sig an – nu som alltid tidigare i deras liv tillsammans.

Natalja strävar efter att göra huset beboeligt. Hur ofta har hon inte tvingats ta sig an sådant? Det finns inte ordentliga klädskåp här och det är mycket annat som också saknas. Hon spikar och står i, sträcker snören, hänger upp saker och flyttar på dem, och när snörena går av suckar hon och börjar om från början igen. Det är två saker som hon eftersträvar: det ska vara rent och det ska se trevligt ut. Jag drar mig fortfarande till minnes den innerliga sympatin, för att inte säga ömheten i hennes röst när hon 1905 berättade för mig om en medfånge – en vanlig förbryterska – som hade ”insett” detta med renlighet och hjälpt henna att rengöra cellen. Jag tillbringar flera dagar i sträck i liggande tillstånd. I dag placerade Natalja och jag en liggstol bakom uthuset. ”Är det så du vill ha den?” frågade hon med en viss besvikelse. ”Hur så?” ”Det är vackrare utsikt på den andra sidan.” Nu kan självfallet vem som helst se skillnad mellan en vacker och en mindre vacker utsikt. Men Natalja känner skillnad med hela sig. Hon tål inte att sitta med ansiktet mot en inhägnad, och hon lider nära andra sitter på det sättet.

Så småningom kommer Trotskijs helt till ro i Wexhall. De långa, varma dagarna; enformigheten och stillheten, det enkla lantlivet – allt bidrar till att han slappnar av och att han lägger åt sidan en stor del av sin förföljelsemani och sin ångest. För första gången på många, många år lever han utan någon som helst form av bevakning. Ingen polis att se på vägarna, inga beväpnade soldater runt huset som han så ofta haft det förut. I Wexhall står tom ytterdörren öppen dag och natt – något helt enastående i Trotskijs liv. Besök är det inte många av. En dag dyker det upp två kommunister, fackföreningsmän och medlemmar i ”Norsk-sovjetrussisk samband”.¹⁰ De pratar oavbrutet om politik och socialism och ger Trotskij ett begrepp om hur norska stalinister tänker.

En annan gång kommer några vänner till Konrad Knudsen inklivande – stabila medlemmar i Arbeiderpartiet som talar lugnt och sansat om utvecklingen i Europa och om motsättningarna mellan fascismen och kommunismen.

¹⁰ Norsk-sovjetiska vänskapsförbundet

– De har inte lärt någonting. De har strängt tagit ingen aning om att män som Marx, Engels och Lenin har existerat... Kriget och Oktoberrevolutionen, de fascistiska omvälvningarna, ingenting av detta har lämnat några spår i deras medvetande... De kan emotse både varma och kalla duschar under de kommande åren –.

Också de norska fascisterna får Trotskij en viss kontakt med under den första tiden i Ringerike. En dag då det äkta paret fridsamt ligger i sina vilstolar i trädgården i Wexhall, upptäcker de plötsligt en främmande man i buskarna rakt framför sig. Han har en kamera i händerna och tar uppenbarligen bilder av Trotskij och fru. Då han märker att han blivit upptäckt tar han till benen och springer bort från platsen så fort han kan. Men Jan Fraenkel, Trotskij's sekreterare, sätter efter honom och hinner ikapp honom i Hønefoss. ”– Han darrade av skräck” berättade Fraenkel, ”– men han svor på att han inte hade tagit några bilder. Jag lät honom gå – och apparaten den fick han med sig”.

Det visade sig vara en journalist från Fedrelandslagets tidning *ABC*, som hade krupit längs stängslet runt trädgården i Wexhall, och därifrån upp till det äkta paret i liggstolarna där han hade tagit bilder. De publicerades omedelbart i *ABC* under den braskande rubriken ”Vem kontrollerar Trotskij's verksamhet?” – I artikeln under bilden, som innehöll kraftiga utfall mot ”massmördaren”, beklagade tidningen sig över att Trotskij hade ropat om privatlivets helgd och liknande vid journalistens besök. Sådana futtiga hänsyn kunde man självfallet inte ta i sådana här fall, skrev tidningen.

2.

Ändå blev Trotskij's verksamhet utsatt för kontroll, och det redan från första dagen han var i Ringerike. Omedelbart efter det att han rest från Oslo morgonen den 18 juni, meddelade Justitiedepartementet de villkor som ställts för hans vistelse till polismästare Urbye i Hønefoss. Senare blev även länsman Kiær i Nordehov indragen i det hela. Samtidigt fick de i uppdrag att vaka över Trotskij's låtanden och göranden i distriktet. De gjorde det men fann ingen orsak att gripa in. Trotskij var oerhört försiktig med att uttala sig offentligt om politik och aktuella frågor. Journalister stod i kö för att få intervjuer, men han nekade att ta emot dem. Och när en journalist från Konrad Knudsens egen tidning *Fremtiden* i Drammen till slut till stånd fick ett samtal med honom, då pratade Trotskij mest om väder och vind.

– Jag ville prata politik, men Trotskij ville mycket hellre tala om norsk natur, om fiske och jakt. Då vi tog farväl, sade Trotskij: Skriv inget om politik, skriv inget, för jag vill helst bli glömd –.

Men *helt* ville inte Trotskij avstå från att ägna sig åt politik efter det att han kommit till Norge. Han umgicks med planer om artiklar i världspressen och om en stor bok som skulle avslöja Stalin en gång för alla och visa hur skändligt han hade begått förräderi mot den ryska revolutionen. Trotskij stödde också sin hustru fullt ut då hon en av de första dagarna i Norge offentliggjorde ett öppet brev till de ryska myndigheterna. Det rörde sig om Stalins förföljelse av deras äldste son, Sergej. ”Hans liv är i fara”, skrev hon. ”Han har vuxit up i Kreml och haft Stalins son till närmaste umgängesvän – ändå har han satts i fängelse eller fångläger. Vi vet inte varför. Hjälp oss!”

Både Trotskij själv och Natalja Sedova tolkade tydligen förbehållen så att de inte fick blanda sig i norsk inrikespolitik, eller driva hemlig konspirativ verksamhet mot något land som Norge stod på god fot med.

– Förbehållen betydde och betyder däremot på inget sätt att jag ger avkall på författarverksamheten. Litterär verksamhet är mitt fack. Jag har inte givit avkall på att vara medarbetare i världspressen.

Denna uppfattning skulle Trotskij få bekräftad en eftermiddag i juli månad då han fick verkligt celebret besök: Fredagen den 19 juli infann sig självaste justitieministern, Trygve Lie,

i Wexhall. Tillsammans med honom kom Ole Colbjørnsen, ekonomisk medarbetare i *Arbeiderbladet*, och Martin Tranmæl, *Arbeiderbladets* chefsredaktör.

Till att börja med var stämningen bland herrarna relativt tryckt. Man pratade lite om ditt och datt, om den vackra naturen, det strålande sommarvädret, semestern som står för dörren för Tranmæls vidkommande. Trygve Lie berättar att Sovjetregeringen inte hade företagit något alls för att hindra att Trotskij fick vistas i Norge. ”Troligen blev den inte uppmärksam på planen förrän samma dag som Ni kom till Oslo”, sade han.

Trotskij var intresserad av detta, och talade mycket om de inre förhållandena i Sovjet. Det har i alla fall Tranmæl dragit sig till minnes från mötet många år efteråt.

– Och han hade inte mycket gott att säga om sina gamla kollegor. Särskilt föraktade han Stalin som han överöste med sarkasmer. Bara en man hade hans respekt: Lenin. Men varje gång han och Lenin hade varit oeniga om något, så var det Trotskij som hade haft rätt, menade Trotskij. Han verkade som en lärd professor, vaken och intresserad och upptagen av det han talade om –.

Så tog justitieministern – med ett lite förläget leende – upp frågan om förbehållen för vistelsen.

– Han nämnde att regeringen hoppades att min verksamhet inte skulle ha några ”taggar” riktade mot andra stater. Ordet ”taggar” framstod mig mycket oklar, men eftersom ministern talade en tämligen bruten tyska, trängde jag mig inte närmare in på honom. I stort sett föreställde jag mig saken så här: De reaktionära i landet inbillar sig att jag kommer att förvandla Norge till en operationsbas för sammansvärjningar, vapenleveranser och andra förskräckliga saker. Jag borde – och kunde med gott samvete – lugna de reaktionära i det hänseendet. Däremot kunde det inte falla mig in att politisk kritik kunde räknas till otillständiga ”taggar”. Jag ansåg Norge vara ett civiliserat och demokratiskt land.

Enligt Trygve Lie själv var avsikten med hela besöket ”att förhindra att det skulle uppstå meningsskiljaktigheter och tolkningen av de förbehåll som gällde vistelsen och som Trotskij hade godtagit”. Lie sade emellertid inget om att Trotskij måste avstå från att skriva böcker och artiklar om aktuella politiska ämnen eller om att han måste hålla sina synpunkter på samhällslivet och politiken för sig själv.

Mot slutet av eftermiddagen den 19 juli bad Ole Colbjørnsen om en intervju med Trotskij för regeringsorganet. Och det fick han. Men först efter det att justitieministern hade givit klartecken.

Jag frågade justitieministern i en skämtsam ton: ”Men kommer inte denna intervju att uppfattas som en inblandning i norsk politik?” Ministern svarade ordagrant: ”Nej vi har givit Er ett visum och måste presentera Er för vår allmänna opinion.” Det var väl klara besked. I justitieministerns och Martin Tranmæls närvaro och med deras stillatigande samtycke besvarade jag då alla frågor som ställdes till mig, att sovjetdiplomatin har tillhandahållit Italien brottslig hjälp i det italiensk-etiopiska kriget; att Moskva-regeringen i det stora hela har blivit en konservativ faktor; att den regerande kasten bedriver systematisk historieförfalskning för att förhärliga sig själv; att ett europeiskt krig är oundvikligt om inte revolutionen sätter stopp för detta, osv. Jag vet inte om man kan finna rosor i denna intervju, taggar finns det i alla fall gott om!

Själva intervjun slogs upp på hela förstasidan i *Arbeiderbladet* lördagen den 26 juli. Som Trotskij anför, uttalade han sig om både det ena och det andra och inte minst om internationell politik. Helt riktigt understryker han emellanåt att han måste vara försiktig, att han känner sig bunden av förbehållen för inresetillståndet och mer i samma stil. Men Colbjørnsen pressar honom, särskilt när det gäller de inre förhållandena i Sovjet.

– Sovjetunionens regering har på den internationella arenan blivit en konservativ makt. Den är *för* status quo, *mot* förändringar. Men den har inte rört ett finger för status quo i Etiopien. Det är historiens ironi –.

Trotsky kommer också med en hel del kritik av Stalin personligen i intervjun. Han samlar nya byråkratiska element kring sig, heter det, och han skickar de gamla revolutionärerna till Sibirien. I och för sig uttalanden som skulle vara ägnade till att väcka en viss uppmärksamhet i Norge. Men ingenting hände. Det kom praktiskt taget inte en endaste reaktion på intervjun – bortsett från den alltid påpassliga Morgenblad-tidningen. Här skrev redaktören på ledarplats att nu var Trotskij försäkringar om att inte driva politik i Norge bruten för gott. Men annars var det tyst om intervjun.

För Trotsky själv bidrog det till att befästa hans uppfattning om förbehållen för vistelsen: han hade nu så att säga fått ett offentligt godkännande på att han fritt kunde uttala sig om aktuell internationell politik och om de inre förhållandena i Sovjetunionen, om sina åsikter om Stalin och på de metoder som denne stod för i rysk politik. Han kunde utgå från att regeringen bombsäkert kände till och tillät en sådan verksamhet.

Men han var inte bara glad över att få ha träffat Tranmæl & Co på nytt under nya förhållanden: han lade märke till en klyfta mellan dem och honom som han inte gillade:

Alltifrån min första kontakt med partispetsarna märkte jag en fläkt av den avtrubbade konservatism som Ibsen så skoningslöst avslöjar i sina pjäser. Partiets centralorgan "Arbeiderbladet" åberopade sig förvisso inte på Bibeln och Luther, utan på Marx och Lenin, men var icke desto mindre genomsyrad av den småborgerliga trångsynthet som Marx och Lenin betraktade med oövervinnlig motvilja... Den "socialistiska" regeringen såg som sin huvuduppgift att avvika så litet som möjligt från sina reaktionära föregångare.

Om han här tänkte på regeringen Mowinckel och dess åsikt om Trotskij's uppehåll i Norge 1929, så hade han otvivelaktigt rätt. Han skulle få erfara det.

3.

I augusti månad kände sig Trotsky en tid något bättre. Han kunde börja tänka på att arbeta igen – för första gången på lång tid. Han annonserar i tidningarna efter en rysk-kunnig maskinskriverska. Även om han har sin sekreterare Jan Fraenkel boende hos sig, behöver han också en som kan skriva på maskin efter diktat. Han får kontakt med en dam från Estland, fru Elisabeth Dahl, som har bott i Norge sedan 1921. Fru Dahl arbetar hädanefter periodvis för Trotsky och bor då i granngården i Wexhall. Det dagliga livet går mer och mer i fasta gängor. Trotsky lever mycket regelbundet, arbetar mycket, störs av få och stör ingen.

Jag har aldrig träffat någon som var så punktlig och så pedantisk i sina vanor. När han inte var sjuk, brukade han stiga upp kl 5-½6 på morgonen, gå ned i köket, ta sig lite mat och börja arbeta. Det gjorde han mycket tyst för att inte störa någon. Han gick bokstavligen på tåpetsarna. Jag kan inte med ord beskriva hur taktfull och hänsynsfull han var mot alla som bodde i huset. Och Nataljas uppträdande var i stort sett likadant. Vi gav henne smeknamnet 'den lilla damen i det stora huset'. Deras krav var mycket anspråkslösa. (Konrad Knudsen)

Det Trotsky först och främst arbetar med är det stora verket *Den förrådade revolutionen*.¹¹ Det blev färdigt året efter, sommaren 1936. Vid sidan av detta arbetade han också med en norsk utgåva av sin självbiografi från 1929, *Mitt liv*. Det är Arbeiderpartiets eget förlag, Tiden, och dess chef Kolbjørn Fjeld som tar initiativ till detta. Helge Krog står som översättare och Trotsky uppmanas att skriva ett eget förord till den norska utgåvan.¹²

Här försöker han att påvisa hur byråkratin mer och mer fått makten i Sovjet. En ny privilegierad, borgerlig kast, har fått obegränsad makt och otaliga privilegier gentemot arbetarna. Och över det hela tronar den absoluta och ofelbare ledaren Josef Stalin. Folket är

¹¹ [Den förrådade revolutionen](#) (hela boken på marxistarkivet)

¹² [Mitt liv](#) (hela boken, inklusive det norska förordet, på marxistarkivet)

undertryckt och förslavat som aldrig förr. Fritt och lyckligt kan det enbart bli om hela samhället befrias från sin borgerliga och byråkratiska överbyggnad.

I det allra sista kapitlet av boken berättar Trotskij om hur hans kamp mot denna nya överbyggnad i Sovjet ledde till att han utvisades ur landet. Framställningen visar klart att han var en man som inte kunde leva utan att befatta sig med politik. Politisk verksamhet beskrivs som en del av själva hans väsen. Därför var han 1928 tvungen att svara som han gjorde när GPU krävde att han skulle sluta med att driva politik.

Ingen som läste *Mitt liv* då den kom ut i september 1935, kunde betvivla att Trotskij alltjämt drev politiskt författarskap i Norge. Finn Moe skrev om boken i *Arbeiderbladet*:

Den styrker den känsla av avsmak och äckel som man måste känna inför en sådan tarvlighet och nedrighet som kommunisterna här lyckas prestera.

Moe är inte helt överens med Trotskijs nya program, med bildandet av en fjärde International. ”Det är riktigt på lång sikt, men oriktigt i den aktuella situationen”, skriver han, – och tänker nog på att nu måste alla goda krafter gå samman för att bekämpa nazismen. Men inte någons i sin anmälan säger han att Trotskij har brutit mot sina uppehållsvillkor när han gav ut boken i Norge. Han kritiserar inte författaren med ett enda ord.

Det gjorde heller inte de som angreps i boken – kommunisterna och nazisterna. Inte än.

4.

Trotskijs arbetsperiod varar inte länge. Sjukdomen han led av då han kom, återvänder med jämna mellanrum och plågar honom så att han får litet gjort under hela sommaren och hösten.

Det är förvånansvärt hur jag förändras beroende på om jag är sjuk eller frisk. Det är som jag var två olika människor, även när det gäller utseendet, och omslaget kan ske under loppet av 24 timmar. Det får många att dra den naturliga slutsatsen att det är nerverna som det är något fel på. Men läkarna konstaterade en infektionssjukdom redan 1923. Kanske är det nerverna som får sjukdomen till att svänga så kraftigt –.

När han är sjuk tillbringar han dagen i liggande ställning. Det hjälper. Men så får han besök av en läkare från Tyskland som inte håller med om det.

– Han tvingade mig att promenera omkring en massa för att få en uppfattning om sjukdomsbilden. Jag blev strax mycket sämre. Men laboratorieanalyserna visade som vanligt ingenting. Så höll vi på i fjorton dagar. Så snart som doktorn hade rest, återgick jag till mitt horisontalläge och kände mig snart bättre igen.

I oktober känner sig Trotskij så dålig att han blir inlagd på Ullevåls sjukhus. Där blir han liggande i över en månad. Men läkarna klarar inte av att finna ut vad han egentligen lider av. Det har de heller inte gjort vid tidigare tillfällen när han varit sjuk. Mycket tyder på att de anfall av feber, åtföljda av stor svaghet, yrsel, och öronsusningar som han led av, har samband med något nervöst. I hans självbiografi ser man hur dessa anfall ständigt och jämt sammanfaller med perioder av förföljelse och trakasserier. Första gången i samband med Lenins död, då Trotskij blir liggande till sängs hela hösten och vintern. Det andra anfallet kom 1924, också det samtidigt med politiska bekymmer. Sedan kom febern tillbaka med ojämna mellanrum och alltid i förbindelse med politiska påfrestningar. Att det var nerverna det var något fel på, det insåg han till slut själv. ”Febern lamslog mig gång på gång i de mest kritiska ögonblicken, och var sålunda mina motståndares pålitligaste bundsförvant”, skriver han i självbiografen.

Det blev sagt och skrivit mycket om Trotskijs hälsa under de två åren han var i landet. Regeringen hade givit honom visum, bl a därför att han var sjuk och behövde vila och rekreation. Men var han så sjuk som han påstod? frågade många. Nej sade *Morgenbladet* –

detta med den dödssjuka Trotskij är bara ett påhitt. Mannen såg kry ut när han kom och hade frisk och fin ansiktsfärg – följaktligen var han inte alls sjuk.

”Han bara *spelade* den sjuka, den nedbrutne, den hemlöse”, skrev J. B. Hjort i *Fritt Folk*.

”Men inte nog med det. Omedelbart ställdes ett trivsamt enkelrum till hans förfogande på sjukhuset, där landets vanliga medborgare får vänta i veckovis för att få en säng i ett rum med 6-20 patienter.”

Påståenden om att Trotskij bara spelade sin sjukdom cirkulerade så länge och fick ett sådant genomslag att det nådde ända fram till stortingets talarstol. I debatten i Odelstinget i juni 1937 menade Undrum (H) sig ha bevis för att Trotskij *inte* hade varit sjuk och haft behov av rekreation. ”Om Trotskijs sjukdom föreligger det ... inte mycket information. Jag har inte funnit ens ett läkarintyg... bifogat den stora dokumentmängden.”

Nu kunde regeringen lägga fram så många läkarintyg man ville. Det hade inte rått något tvivel om att Trotskij var sjuk – han gick hösten 1935 bland annat omkring med ständigt förhöjd temperatur och han hade starka reumatiska smärtor, man visste bara inte exakt vad han led av.

Detta med enkelrum och omedelbar inläggning var heller inte sant. Trotskij fick exakt samma behandling som landets egna innevånare.

Sjukhusuppehållet blev en ekonomisk belastning för honom. Han var hänvisad till att leva av sin penna och hade inte kunnat skriva särskilt mycket i Norge. Förskott från Tidens förlag hade gjort det möjligt för honom att täcka utgifterna med bostaden i Ringerike. Men sen var det också slut med pengarna. I ett brev till en vän skriver han från Ullevål att han befinner sig i ”finansiell katastrof”: Han måste betala 10 kr per dag till sjukhuset och har knappt 100 kvar. Han måste ta lån!

Men trots detta var han mycket nöjd med vistelsen på Ullevål. Han tyckte om de människor han kom i kontakt med – läkare, systrar, sjukpatienter. ”Hos alla dessa människor har jag bara mött uppmärksamhet, deltagande, rättfram och uppriktig mänsklighet.”

Men han kände sig inte frisk när han återvände till Wexhall igen. Större delen av tiden i november och december månad måste han tillbringa till sängs. December blev ”den värsta månaden i hela mitt liv”.

Förutom sjukdomen tillkom förtret och bekymmer av olika slag. De trotskistiska grupperna ute i Europa började träta. Särdeles illa var det bland de fransmän som vädjade till mästaren i Hønefoss för att få honom att lösa tvisterna åt sig. Men det ville inte mästaren. Han skrev till sonen Ljova i Paris och bad honom att sörja för att han inte skulle dras in i de franska skärmytslingarna. Han hade annat att göra.

Bekymrad tänkte han på sin son Sergejs öde. Han är i Sovjet, men var får han inte veta. En liten penningssumma som Natalja Sedova försöker sända till hans hustru i Moskva kommer tillbaka till banken i Oslo. Påskrift: adressaten okänd.

Dessutom förlorar Trotskij sin sekreterare denna höst: Jan Fraenkel, som kom till Hønefoss tillsammans med Trotskijs, förklaras vara oönskad i Norge och måste resa från Wexhall i oktober. Det är polismästare Urbye vid Ringerikes poliskammare som i samförstånd med Konstad i Centralpasskontoret är upphovsman till detta. I en skrivelse till minister Bache i Paris ber de två herrarna om upplysningar angående Fraenkel. Dessa visar att han är tjecko-slovakisk medborgare, utvisad ur Frankrike i februari 1934 ”på grund av demonstration på offentlig plats”. Bache tillägger att karlen måste betraktas som en ”farlig agitator som inte har någon ordentlig profession”. Varpå Urbye och Konstad beslutar att han skall utvisas med omedelbar verkan.

I november kommer den tjeckoslovakiske medborgaren Erwin Wolf till Trotskij för att överta Fraenkels plats. Han söker uppehållstillstånd – och får det, trots att Konstad klargör att ”han stått i nära personlig kontakt med medlemmar av ‘Ligue d’Opposition Communistes Internationales’”.

I den norska pressen är det nu lugnt och stilla kring Trotskij. Bara kommunisterna försöker hålla järnet varmt. Den 13 december kommer *Arbeidet* i Bergen med ett våldsamt utfall. Tidningen beskyller Trotskij – och det är första gången detta sker i Norge – för att använda landet som en operationsbas: ”Han använder det som en bas för terroristisk verksamhet riktad mot Sovjetunionen och dess ledare. Först och främst mot världsproletariatets störste ledare i vår tid – Josef Stalin.” Tidningen har nämligen fått höra talas om ett brevkort som en av Trotskijs gäster skall ha skickat till Paris. Gästen hette Fred Seller och vänhälsningen på brevkortet avslutades med uttrycket ”Mort à Staline”. Vilket ju bör läsas som ”Ned med Stalin”. Men *Arbeidet* översätter det bokstavligt: ”Död åt Stalin” och utgår från att Trotskij och hans vän önskar döda Stalin.

Detta visar hur djupt Trotskij och hans pack nu har sjunkit. Hur länge ska de norska arbetarna finna sig i detta? Hur länge ska det tåla den öppna propagandan för mord på sovjetmaktens ledare?

Artikeln i kommunisttidningen är intressant. Inte bara därför att den står som inledningen till en maratonserie med liknande skrivelser under den följande tiden. Utan därför att den så uppenbart återspeglar den norska sovjetambassadens syn. Efter allt att döma hade den ryska underrättelsetjänsten snappat upp brevkortet som Fred Seller skickat från Hønefoss. Därpå hade den fört det vidare till ambassaden som i sin tur hade gått till den norska kommunistpressen med det.

Olav Sheflo skrev om saken i sin tidning *Sørlandet* några dagar senare. Han var arg och tillbakavisade beskyllningarna om att Trotskij drev propaganda för mord på Stalin. Och *Arbeiderbladet* skrev ”Vad är meningen? Skall de norska arbetarna tro på en lögn, och skall regeringen tvingas att arrestera Trotskij?”

Det gick inte så många månader innan regeringen faktiskt tvingades göra det.

5.

Kort före jul skedde något som i och för sig var ganska betydelselöst, men som ändå skulle få stor betydelse. Det skulle komma att betyda liv eller död för en rad människor. Det skulle komma att spela en huvudroll när det gällde tilltron till Moskva i det stora hela. Trotskij reste på en stugtur. Det som skedde eller inte skedde på denna tur, blev ett år senare – under den andra Moskva-processen – framlagt som ett bevis på att Trotskij drev terroristisk verksamhet. Det gjordes till själva huvudbeviset i målet mot Pjatakov, Rykov, Rakovskij och många andra. Därför skall stugturen och dess bakgrund tas upp här.

Torsdagen den 19 december drog ett litet följe iväg från Wexhall med häst och släde. Det var kallt och mycket snö på vägarna och i skogen, så om man ville fram måste man använda skidor – eller släde. Och skidåkning var inte det äkta paret Trotskijs starkaste sida – därför satt de denna dag i släden, tillsammans med Erwin Wolf och Knudsens son Borgar plus ett hembiträde, med kurs mot Knudsens stuga i Krokskogen. Julstädningen stod för dörren i Wexhall och fru Borghild Knudsen ville gärna slippa sina hyresgäster några dagar så att hon kunde städa huset i lugn och ro.

Turen går upp över de branta klyftorna mot Ringkollen. Vid turisthotellet där uppe stiger Trotskij och hans hustru av och går in på hotellet och får sig en bättre middag. Borgar och hembiträdet far i förväg till stugan. Den ligger en bit från Ringkollen, inne vid Øyangen. De gör i ordning stugan för gästerna, tar ner fönsterluckor, gör upp eld, bär vatten och ved. Därefter hämtar de utlänningarna och leder dem genom den väglösa skogen genom snödrivor

och över öppna områden fram till stugan. Detta var inte helt enkelt för unge Knudsen. Det var mycket snö det året och Trotskijs var långt ifrån mästare på skidsportens område.

Samma dag drar Borgar och hembiträdet ned till Wexhall igen. Trotskijs och Wolf blir ensamma i stugan vid Øyangen. Två dagar och nätter stannar de där. Sedan har de fått nog: vid middagstid den 21 december bär det iväg i full fart mot Ringkollens turisthotell igen. Några ensamma vägfärande kunde ett helt år senare dra sig till minnes att de mött det äkta paret Trotskij i skogen denna dag och de såg ut som om de var på flykt från något skrämmande, sades det. Trotskij själv satt på en sparkstöttning som de hade lånat – frun knuffade på och sekreteraren kom efter på skidor. Som riktiga snömän kom de fram till hotellet, där de beställde den bästa och varmaste mat som huset kunde frambringa. De beställde också rum, övernattade – och åkte tillbaka till Hønefoss igen nästa morgon.

Vad skedde under den tid som Trotskijs uppehöll sig i stugan vid Øyangen? Enligt Knudsen och han själv: ingenting. De hade inte fått besök av vare sig ryssar eller några andra. De var ensamma. Kanske inte så trevligt, de kunde ju inte åka skidor. Sedova kunde knappt koka en kaffedroppe och Trotskij var heller ingen mästare på att hugga ved. De var hungriga och frös på slutet och ville hem igen. Det var det hela.

Men andra som också hållit till i dessa trakter kunde senare berätta om ett flygplan som gick ned på Øyangens is just när Trotskij var i Knudsens stuga. Ett vittne – i pressen betecknad som en lugn och fåordig skogskarl – hade sett det på eftermiddagen den 21 december. Det kom från söder, på ett ungefär över Gyrihaugen, passerade Ringkollen och cirklade ett par gånger över Øyangen. Strax efteråt slogs motorn av och flygplanet gick ned. När det lättade igen såg inte vittnet. Men ett annat vittne kunde berätta om skidspår efter flygplan på Øyangen samma dag.

Ett år senare, under den andra Moskva-processen, påstod den sovjetiske huvudåklagaren Vysjinskij att Trotskij tagit emot besök från Sovjet vid den tidpunkten. Han påstod att ett flygplan med ledande sovjetiska politiker skulle ha landat i Norge, och att politikerna skulle ha haft långa samtal med Trotskij utan att någon såg det. Här hade de fått instruktioner om hur de skulle gå tillväga för att ta livet av Stalin och störta den sovjetiska regeringen.

Den förrådda revolutionen

1.

Omedelbart efter jul känner sig Trotskij så pass bra igen att han kan sätta sig i stolen vid skrivbordet framför de stora fönstren. Han tar tag i arbetet med boken *Den förrådda revolutionen*. Han kallar på fru Dahl från Oslo via telefon, avtalar vilka dagar som hon ska komma till Wexhall, hur mycket skrivmaskinspapper hon ska ta med sig och liknande praktiska saker – allt självfallet på ryska. Och så börjar den stora arbetsperioden i Hønefoss. Trotskij är uppe tidigt på morgonen och arbetar hela dagen; bara någon enstaka gång avbryts den fasta rutinen, t ex med ett besök i Hønefoss tillsammans med Knudsen. De stora sensationerna och omskakande händelserna uteblir:

– Vårt liv förlöpte ytterst harmoniskt och fredligt, man kunde nästan säga småborgerligt. Hushållet vänjer sig snart med oss. Tillsammans med Knudsens besökte vi en gång i veckan närmaste biograf, som brukade sätta upp fjolårets Hollywood-produktioner. – Förhållandet till familjen Knudsen hade efterhand blivit mycket vänskapligt och båda parter hade gjort en tyst överenskommelse om att inte diskutera politik.

Isaac Deutscher, Trotskijs biograf, skriver om vilket omfattande umgängesliv som han utvecklade i Hønefoss under denna tid. Stortingsmän, politiker och journalister ska ha över-

bjudit varandra när det gällde att smickra honom och göra honom till lags. Det var ”inne” i Oslo att kunna skryta med att ha varit på besök hos den berömde flyktingen.

Men själv skriver Trotskij:

– Jag stod inte i något personligt förhållande till någon av regeringens toppar. Jag undvek också varje kontakt med andra medlemmar av partiet för att inte bli misstänkt för att blanda mig i landets politik. Jag levde mycket isolerat tillsammans med min hustru och hade ingen särskild anledning att beklaga mig över detta.

Någon älskare av omfattande umgängesliv hade han aldrig varit, och det blev han heller inte i Norge. Umgänge med officiella personer, politikens och pressens toppar, var honom en pest och en plåga.

– Jag har alltid haft en skräck för miljöer som var mig främmande och som jag inte hade något gemensamt med. Jag är fullständigt oförmögen att förstå de revolutionärer som frivilligt blir sändebud och som i sin nya miljö rör sig som fisken i vattnet. –

Han trivdes i Hønefoss. Han tyckte om människorna där. Men vad tyckte de om honom? Det vet vi lite om – ingen har skrivit om detta, och de flesta som upplevde honom är nu döda och borta. Men tidens nazistpress visste detta. Den visste att han var impopulär:

– Massmördarens vistelse har väckt stark motvilja i det fagra Ringerike. Folk däruppe protesterar mot skammen att en fredlig norsk bygd ska tvingas att husera en av historiens mest bestialiska bödlar. – (*Fritt Folk*, 27 maj 1936)

Själv berättar Trotskij om det motsatta. ”Förhållandet till befolkningen runt om var stumt, men absolut vänskapligt.” Han besvärade ingen och blev heller inte besvårad av någon.

En enda gång – den 28 mars – är han i Oslo för att gå till läkare. Strax är nazisterna på plats och förkunnar med feta rubriker i sin nya dagstidning *Fritt Folk*:

TROTSKIJ LÖS I OSLO!

Stortingsvalen närmar sig och här har de norska nazisterna funnit en ”sak” som möjligtvis kan ge dem vind i seglen och representanter i tinget.

För övrigt är det lugnt kring Trotskij hela våren 1936.

Men lugnt i Trotskij:s sinne är det inte. Han är starkt engagerad i den bok han håller på att skriva. Det skulle också bli ett av hans viktigaste arbeten. Och han är upptagen av det som försiggår i Europa och Ryssland. Dagligen lyssnar han på radion, ”detta magiska och odrägliga instrument”. Den berättar för honom nästan allt han vill veta om den inre utvecklingen i Sovjet. Visserligen är inte sovjetbyråkraterna själva riktigt på det klara med vad de ropar ut när de låter munnen gå i etern. Men *han* vet det. Han behöver ingen spionageapparat för att få reda på vad som sker i Ryssland.

– Det som förvånade oss mest, var de officiella uttalanden som de sände ut. Dessa människor känner sig lika hemma i etern som i sina egna ämbetsrum. De befäller, hotar, skäller och grälar inbördes och struntar i de mest elementära försiktighetsregler när det gäller statshemligheter. Utan tvivel skaffar sig fientliga generalstaber värdefulla upplysningar genom den öppenhet som Sovjetunionens stora och små ledare visar.

Utvecklingen i Sovjet fyller honom med förfäran och ångest – också för hans egna personliga del. Allt tyder på att den anti-trotskistiska terrorn växer kraftigt i landet. De tidigare trotskisterna Zinovjev och Kamenev har arresterats. Gammelbolsjevikernas förbund har upplösts. Trotskij:s egna skrifter har avlägsnats från alla offentliga bibliotek och är förbjudna i bokhandeln.

Med förfäran hör han flyktingar som Anton Ciliga och Victor Serge berätta om de väldiga arbetsläger som ha anlagts runt om i hela Sovjet, om det ökande antalet arresteringar och

domarna som regnar ned över omedgörliga ”trotskister”. Han hör talas om brutaliteten i lägren, om tortyren som GPU tar i bruk för att skaffa fram ”bekännelser”.

Vad betydde allt detta? Vad låg bakom när tiotusentals gamla partiveteraner plötsligt uteslöts som ”trotskister”? Vad menar organet Pravda när det i juli 1936 tillkännager oförsonlig kamp mot den ”den trotskistiska ohyrn och dess rasande horder, folkets fiender”?

Han brydde sitt huvud med dessa frågor – frågor som man än idag inte lyckats ge tillfredsställande svar.

Men han blev inte sittande med händerna i kors och bara lyssnade på nyheterna från öst. Han försökte att göra något. Han skrev artiklar och krönikor i världspressen i tidningar och tidskrifter. Han skrev massor av brev – och mottog brev från världens alla hörn. Kriminalchefen i Oslo, Sveen, kunde senare berätta att Trotskijs post var rätt och slätt enorm. Han fick varje dag högar av tidningar och stora buntar med brev. Och det var Trotskij glad över:

– I Wexhall var postens ankomst dagens viktigaste händelse. Vid ett-tiden började vi att otåligt vänta på den invaliderade brevbäraren, som om vintern kom hit med posten på sparkstötning, om sommaren på cykel: ett tungt tidningspaket och brev med frimärken från världens alla kanter. Vår ovanligt omfångsrika korrespondens orsakade polismästaren i Hønefoss, en liten grannstad med fyra tusen innevånare, många sömnlösa nätter. –

Men korrespondensen gjorde det möjligt för honom att följa med och göra sig hörd när det gällde internationella frågor – från Hønefoss. Särskild berömmelse vann han med en större artikel i den världskända amerikanska tidskriften *Nation* – den översattes senare till flera andra språk och trycktes i många länder.¹³ Artikeln handlar om den stora valseger som folkfronten i Frankrike just vunnit; arbetarna, både kommunister och socialdemokrater, har ockuperat flera av de största fabrikerna och organiserat de största demonstrationer som överhuvudtaget hade förekommit i Frankrike. Trotskij är eld och lågor:

– Den franska revolutionen har redan börjat... Hela klassen har satt sig i rörelse. Det går inte att stoppa denna enorma massa bara med ord. Kampen måste slutföras – antingen i den största av segrar eller i det hemskaste av nederlag.

Det var starka ord. Men så vägdes de också på guldväg av folk som i största hemlighet följde med i Trotskijs verksamhet.

Uppmärksammade blev också en del utländska besökare till Trotskij denna vår. Inte många, men tillräckligt för att det skulle pratas om dem. Först och främst var det nyfikna turister som kom för att stirra och glo på det märkvärdiga djuret i Hønefoss. ”Rika utlänningar, särskilt amerikaner, vallfärdade till vårt hus för att beskåda Trotskij. Ungefär som om han hade varit en gammal kyrkruin”, sade Hilda Knudsen senare, och hennes ord är trovärdiga.

Men han fick också besök av människor som han kände, folk från den internationella arbetarrörelsens vänsterflygel. Några trotskister kom också. I juni infinner sig en fransman, Raymond Molinier, som av en eller anledning hade uteslutits av sin grupp i Paris. I Hønefoss vill han ha stöd av mästaren själv: Trotskij ska verka för att han ska återupptas i gruppen. Men han får kalla handen och måste ta tåget tillbaka till Paris igen med oförrättat ärende. Också han följs av vaksamma ögon i Norge.

2.

– Med de borgerliga ekonomerna har vi inte längre någonting att gräla om. Socialismen har demonstrerat sin rätt till seger, inte genom *Das Kapital*, utan på en industriell arena, som omfattar en sjättedel av jordens yta – inte på dialektikens språk utan på stålets, cementets och elektricitetens språk.

¹³ Hela artikeln, ”Den franska revolutionen har börjat”, ingår i [Om Frankrike \(1934-36\)](#) (på marxistarkivet)

Så börjar Trotskij sin framställning i *Den förrådda revolutionen* – hans kanske mest lyckade och klaraste teoretiska verk, boken om hans slutgiltiga uppfattning om Sovjet och dess problem. Den stora frågeställningen i boken är: hur har det gått därhän att socialismen undan för undan har försvunnit där borta? Varför och hur blev revolutionen förrådd?

Han börjar med att slå fast att revolutionen upphävt den privata egendomsrätten till produktionsmedlen. Och det är på grundval av samhällets egendomsrätt som Sovjets industriella produktion nu utvecklar sig och visar att socialismen är möjlig, ja att socialismen kommer att segra. På ganska få år har det uppnåtts resultat under socialistiskt styre som historien inte känner maken till.

Ändå är arbetsproduktiviteten i Sovjet lägre än i de kapitalistiska länderna. Det gör att folket fortfarande är mycket fattigt och inkomstfördelningen gör att många är fattigare än de skulle behöva vara. För dessvärre har det gått så att några har fått det bättre än andra. Byråkratin, intelligentian och vissa grupper specialarbetare har fått en levnadsstandard som står i väldig och skriande motsättning till de villkor som vanliga människor, arbetar och bönder, lever under. Något klasslöst samhälle har det verkligen inte blivit. Tvärtom lever det borgerliga samhället vidare i och med att folk tjänar så olika och har så olika levnadsstandard. Och staten lever vidare – denna stat som ju enligt Marx och Engels skulle dö bort av sig själv när den socialistiska revolutionen väl hade genomförts i samhället. ”Proletariatets diktatur” var i deras ögon ett tidsbegränsat och kortvarigt ont, och det skulle försvinna som fullständigt onödigt när samhället själv hade övertagit produktionsmedlen och socialismen var genomförd.

Men i Sovjet sker det motsatta: staten är starkare än den någonsin tidigare varit. Den byråkratiska diktaturen har blivit i det närmaste total. Med hjälp av polismetoder, massiva förföljelser, terror och undertryckande av varje opposition härskar den nya överklassen i landet. Och fenomen som i sig själva är omarxistiska – som nationalism, ledardyrkan, kulturreaktion, omyndigförklarande av folket, angiveri – är på väg att åter komma till heders i samhällslivet.

1930-talets Sovjet är en blandning av ett socialistiskt och privatkapitalistiskt samhälle. Det är socialistiskt i och med att det har realiserat samhällets egendomsrätt till produktionsmedlen. Men det är borgerligt i kraft av att den härskande byråkratin och den sneda och orättfärdiga inkomstfördelningen.

Trotskij går med på att den byråkratiska diktaturen över arbetarna och bönderna kanske är nödvändig en tid framåt. Men för att nå fram till socialismen är det avgörande nödvändigt att göra sig kvitt detta. Det är nödvändigt att fullständigt avveckla statens maktapparat.

Den härskande byråkratin ger landet vissa omedelbara fördelar. Men på lite längre sikt hämmar det dess utveckling och ödelägger de resultatet som har uppnåtts med revolutionen 1917. Får denna nya överklass i Sovjet därför stabilisera sig och bestämma hela landets politik, kommer detta att leda till ett slags totalitärt klassherradöme. Då kommer revolutionen att vara sviken för gott. Dess mål – ett socialistiskt, klasslöst samhälle – kommer att försvinna ut i idealens luftiga sfär. Därför måste den byråkratiska diktaturen brytas.

Men hur? Hur ska man åstadkomma att den nya överklassen fräntas sina privilegier, att socialismen genomförs och staten dör bort? Med att avlägsna Stalin och alla som lyder honom blint och är hans redskap.

Inte genom att skjuta eller utrota dem. Terroristiska handlingar leder inte framåt: ”Individuell terror är de otåliga och förtvivlade individernas vapen och hör för det mesta samman med byråkratins egen yngre generation.” Trotskij tänker mer på en längre revolutionär mogningsprocess hos massorna, en ny politisk revolution från proletariatets sida riktad mot byråkratin. Det är tanken på en ”permanent revolution” som Trotskij här tillämpar på den sociala praktiken. Socialismen låter sig inte genomföras en gång för alla med en enkel omvälvning,

det hade han alltid hävdad. Det måste mer till. För varje gång som samhället stelnar till i klasstruktur eller hierarki igen måste nya revolutioner bryta stelheten och diktaturen och bringa samhället ännu ett steg framåt mot det klasslösa målet. Att dessa nya revolutioner inte längre är ekonomiska och sociala i sitt huvudinnehåll, utan politiska, är för Trotskij något självklart och uppenbart.

Den förrådade revolutionen är ett rikt och mångsidigt verk. Det inrymmer en stor mängd reflektioner över de svårigheter som den ryska revolutionen hade att kämpa med och den innehåller en mängd nya tankar om socialismen och utvecklingen mot socialismen. Kärnan i det som senare i Kina blev kallat "kulturrevolutionen" är t ex utvecklat av Trotskij i hans beskrivning av den "permanenta revolutionen". Men först och främst kom boken med en mäktig kritik av Sovjet och av Stalin.

Och den kom med ett politiskt program för den opposition som skulle visa vägen i kampen för att avveckla stalinismen: Det auktoritära styret måste ersättas av en ny sovjetdemokrati. Rätten till fri kritik och frihet att välja måste återinföras. Alla partier som har förbjudits måste få sin frihet tillbaka och man måste föra en fri offentlig diskussion om samhällsproblemen. Förordningarna om officersgrader i armén och marinen ska avskaffas och i utrikespolitiken ska återuppta den proletära internationalismen från 1917. *Den förrådade revolutionen* innehåller sammanfattningsvis det som ordet "trotskism" stod för på 1930-talet. Idag härskar en stor oklarhet och förvirring om vad "trotskismen" var. Här hade man, svart på vitt, i en närmast lysande klar form. Men boken kom inte ut i tryck förrän det var för sent. Då den kom ut på marknaden i september månad i Paris hade Trotskij suttit internerad just för sin "trotskism" i flera veckor. Men det var en annan "trotskism" än den han själv ville kännas vid.

Varm sommar

Om man går helt till botten med denna sak, då betyder denna handling inget mindre än den första sammandrabbningen i inbördeskriget i Norge.

Trotskij i Drammen, december 1936

1.

Det är stillhet i Trotskijs liv sommaren 1936. Varken på det utrikespolitiska eller på det inrikespolitiska planet är det några speciella problem knutna till hans vistelse i Hønefoss.

Visserligen får polismästare Urbye besked från justitiedepartementet om att företa nya undersökningar när det gäller hans omständigheter i distriktet. Men varken Urbye eller länsman Kiaer kan se att han gjort något som står i strid med förbehållen för vistelsen. I juni månad gör också Oslopolisens grundliga undersökningar – bland annat i Paris – angående Trotskijs verksamhet. Men inte heller de kan finna att han har gjort något otillåtet. Den 18 juni – på årsdagen av ankomsten – får Trotskij därför sitt uppehållstillstånd i Norge förlängt med sex månader. Stortinget är samlat, men uttalar sig inte om saken. Varken Høyres eller Bondepartiets representanter – som bara två månader senare skulle rasa så våldsamt mot Trotskijs uppehållstillstånd – gör något försök att hindra att han får stanna. Också i pressen är det tyst kring visumförnyelsen. Bara nazisttidningen *Fritt Folk* protesterar med ett svart uppslag: – "När blir Trotskij norsk medborgare?" – Men annars är himlen molnfri. Så molnfri att Trotskij och hans värdfolk kan dra ut på Utøya i Tyrifjorden och ta några dagars semester på den vackra egendomen som tillhör Oslo med omnejd fackliga samorganisation. Alla gillar det inte. "Den röda flaggan vajar nu där ute till revolutionshjältens ära" skriver *Aftenposten* ironiskt. Men något rabalder blir det inte av detta.

Ändå förbereds under dessa sommandagar i alla djupaste hemlighet saker som kommer att få avgörande inverkan på Trotskijs öde i Norge. Det sker dels i Sovjet, dels hemma i Norge.

I Moskva härskar en febril aktivitet i den hemliga polisens kontor. Och hos den offentliga åklagaren Vysjinskij. En lång rad av partiets ledare med gammelbolsjevikerna Zinovjev och Kamenev i spetsen har arresterats. De förhörs nu av NKVD runt om i kontoren eller i källarrummen i det väldiga Ljublanka-fängelset. Natt efter natt, vecka efter vecka, pågår förhören, ofta många dygn i sträck. En del av de anklagade plågas och torteras. De skall tvingas att "bekänna" saker som de inte gjort, ja som de inte ens drömt om att göra sig skyldiga till. Andra lockas med löften om att bli frisläppta om de bara "erkänner". Och efter hand börjar "bekännelserna" att komma. I slutet av juli förklarar Zinovjev och Kamenev att de är redo – bara man lovar att de inte ska avrättas. Den 5 augusti "bekänner" Smirnov. Den 14 augusti Ter-Vaganian.

Allt blir tillrättat för att en stor offentlig rättegång mot de anklagade skall gå av stapeln. Alla har de "bekänt" sina brott. Alla är de redo att peka ut syndabocken: Leo Davidovitj Trotskij. Förberedelserna för rättsaken omges av allra största hemlighetsfullhet. Ändå är det som om Trotskij borta i det fjärran Norge har fått en förkänsla av vad som nu skall ske. Han tror plötsligt att Stalin vill beröva honom hans asyl i landet och jaga iväg honom på en ständig vandring i världen. Då den norske utrikesministern, Halvdan Koht, i juli kommer hem från Moskva, där han blivit behandlad med allra största heder, skriver Trotskij:

– Jag frågade min värd Konrad Knudsen halvt på skämt om man visste varför man tog emot Koht så vänligt i Moskva. "Varför?", "Det gäller mitt huvud", "Varför det?" "Moskva säger till Koht rätt ut eller antyder: vi kommer att chartra era fartyg och köpa sill av er, men på ett villkor: ni säljer Trotskij till oss..." Knudsen, en passionerad partipatriot, blev uppenbarligen sårad av den ton som jag använde. "Tror ni verkligen", sade han med en viss bitterhet, "att man kommer att bedriva handel med principer?" "Käre Knudsen", svarade jag, "jag säger ju inte att den norske regeringen har för avsikt att sälja mig, jag påstår bara att Kreml vill köpa mig..."

Men också på ett annat sätt satt människor och smed ränker mot Trotskij denna sommar. Det var i Oslo. I mitten av juni månad möttes tjugo-trettio medlemmar ur major Quisling och advokat Hjorts nazistiska parti, Nasjonal Samling, och diskuterade "Trotskij-fallet", vad som kunde och borde göras med detta. Vem som tog initiativ till mötet och vilka som var där, är inte helt klart. Men att ledarna för partiet var med är ganska obestridligt. De allra flesta av dem hade redan från första början framträtt som arga motståndare till Trotskijs vistelse i Norge. Partiets andreman, advokat J. B. Hjort, var av den uppfattningen att Trotskij i verkligheten inte kom in i landet på laglig väg, utan *smugglades* in av Arbeiderpartiet under falskt namn – "för att han skulle hjälpa dem att få makten över folket". I sex år, menade Hjort, hade regeringen arbetat i det fördolda för att få in revolutionsexperten Trotskij i landet. Så viktig var han för dem. Och de tillgrep det lumpna medlet att vädja till det norska folkets godhet och medlidande för att genomföra det. De visste emellertid på förhand att han skulle missbruka förtroendet.

– Det spelar ingen roll för marxisterna att fördyra matvarupriserna för folket, att lägga på omsättnings- och ränteskatt, bara de kan få den makt de behöver för att få in Trotskij.

Men Trotskij hade brutit mot villkoren från första stund. Bland annat måste oron i Spanien och folkfrontens verksamhet där, enligt advokatens mening, ses som en produkt av Trotskijs och Stalins "djävulska samverkan".

Hjort hade inte hemlighållit sina synpunkter. De offentliggjordes med stora rubriker i husorganet *Fritt Folk*. Det var inget nytt som han kom fram med när han i augusti uppmanade folk att rätt och slätt kasta ut Trotskij ur landet.

– Så länge som Trotskij inte blivit officiellt utnämnd till statsminister i Norge kommer det att hävdas att han är "opolitisk". Och efter utnämningen kommer ingen längre att kunna ha en annan uppfattning.

Villkoren för vistelsen har brutits. Det *bluffas*, både av den fräcke Trotskij själv och regeringen. Det spelar ingen roll om det inte kan bevisas. Varje anständig norrmann *känner* på sig att både Trotskij och regeringen ljuger och bluffar. Och norrmannen ska lita på denna känsla! Därför ska man inte inlåta sig i diskussioner med Trotskij och hans anhängare, utan bara helt enkelt ta Trotskij i nackskinnet och kasta ut honom.

Det är naturligt att tänka sig att J. B. Hjort var medelpunkt i den krets N.S.-folk som sammanträffade sommaren 1936 för att dryfta vad som borde göras med Trotskij i Norge. Dessutom infann sig Hjorts propagandachef, ingenjör Thomas Neumann, som hade följt Trotskijs liv och verksamhet med speciellt intresse sedan den dag han satte sin fot på norsk jord. Och en hel del andra – en ganska betydande manskapsstyrka, som Hjort senare uttryckte det. Alla var eniga om att något borde göras. Myndigheterna utövar ingen kontroll över Trotskijs verksamhet – alltså måste N.S. göra det. Annars kan det gå på tok med landet. Eller som en av dem sade: ”Hønefoss skall räddas från att bli en bas för världsrevolutionen!”

En plan kläcks för att avslöja Trotskij: dels skall en presskampanj mot mannen sättas igång med sikte på att väcka ”det sovande norska folket”; dels skall en aktiv manskapsstyrka beordras till Hønefoss för att skaffa fram sådana dokument till myndigheterna som klart visar att Trotskij har brutit mot sina uppehållsvillkor. Med andra ord: spionage, övervakning, kanske inbrott och avlägsnande av dokument. Ett farligt spel!

I slutet av juni sätts planerna i verket. En våldsam presskampanj inleder det hela. *Fritt Folk*, som hittills hade varit förhållandevis spak när det gällde Trotskij, brakar lös med jätterubriker varje dag:

”Ut med bödeln Trotskij från Norge”

”Jaga bort blodulven från bygden!”

Tidningen kan berätta att det försiggår en febril verksamhet i Trotskijs kontor. ”Massmördaren” arbetar dag och natt, korrespondensen ökar och ökar, fler och fler privatbilar står parkerade utanför Wexhalls byggnader. Det står utom all tvivel att ”rovdjuret” har brutit mot sina uppehållsvillkor: Hand i hand med Moskvaskas agenter arbetar han intensivt på att förbereda den stora världsrevolutionen.

Ännu våldsammare blir tonen i *Fritt Folk* under juli och i början av augusti. Om och om igen hamrar nazisterna fram att Trotskij i verkligheten samarbetar med Stalin och att han bara *låter* som om han förföljs av Moskva. Han har ständigt möten med representanter för Komintern och arbetar hela tiden tillsammans med kommunisterna för att stöta Norge i kaos. ”Mitt i Kong Rings gamla rike sitter han, en av alla tiders störste blodbesudlade massmördare, Konrad Knudsens vän, Leiba Trotskij. Han förbereder folkmord. Men det norska folket kommer att ge honom och hans medhjälpare i Folkets hus en så kraftig *näsknäpp* att de inte mer vågar visa sig här i landet.”

Också en del andra tidningar ansluter sig till detta ylande från *Fritt Folk* – kanske utan att känna till hur planlagt det är. I början av augusti är *Ringerike Blad* ute och berättar om svartmuskiga besökare hos Trotskij, ”enligt uppgift från Paris”. Det gillar de inte. De är agenter för världsrevolutionen.

– Världens uppmärksamhet är fäst vid Ringerike, som härbärgerar en sådan gäst som Trotskij, och vi undanber oss att vårt distrikt blir ett centrum för kommunistisk upprorsverksamhet. –

Samtidigt med att presskampanjen går av stapeln, utspelas saker på det praktiska planet. I slutet av juni far sex karlar upp till Ringerike: den 42-årige kontoristen Diderik Rye-Heyerdahl är ledare. Dessutom deltar författaren Per Imerslund, kontoristen H. P. Schnitler, agronomen Finn Fjeld, tecknaren Karl Fredrik Nielsen och chauffören Arne W. Syvertsen. De har fått låna en bil av N.S. fylkesorganisation i Akershus, och de slår sig ned dels på Glad-

vedts Hotell i Hønefoss, dels i tält vid Sanddalens bro, ett bit från Knudsens hus. Den 28:e juni är allt klart: utspioneringen kan börja. De sex tar itu med att ”kontrollera” besökare och gäster till Wexhall. De skuggar både Trotskij och hans värd, delvis med bil. De företar undersökningar på Gladtvetdts Hotell angående utlänningar och gäster, och genomsöker Trotskij-sekreteraren Wolfs rum vid ett tillfälle när denne inte är hemma. Dessutom börjar de förhöra folk i omgivningarna om Trotskijs mellanhavanden – grannar, funktionärer på postkontoret, expediterna i lanthandeln. De går också in och ut på gården hos Knudsen och prövar olika sätt att komma in i huset under förevändningen att de vill köpa det.

En dag lyckas en av dem bli visad runt i huset och i farten knycker han med sig ett par dokument som ligger på ett skrivbord. Det visade sig att ett av dessa var en lista med vänner till Trotskij i Tyskland. Den blir omsorgsfullt omhändertagen.

Två av de sammansvurna lade ut en kabel längs en telefonstolpe någonstans halvvägs mellan Wexhall och Hønefoss. De får sakkunnig hjälp av ingenjör Neumann som vet hur det hela ska göras – han är anställd i Televerket.

Den 21:e juli inleds den planmässiga avlyssningen av Trotskijs telefonsamtal. Djupt nere i vägdiket, c:a 1000 meter från Knudsens hus, ligger den ene efter den andre av de sammansvurna och lyssnar och antecknar, dag och natt, i solsken och regnväder.

Men utbytet måste ha varit magert – i vilket fall som helst inte tillräckligt för att bevisa att Trotskij sysslade med landsskadlig verksamhet. Något måste göras. Den 2:a augusti beslutade ledaren, ”gauleitern” för Bærum och Asker, Diderik Rye-Heyerdahl, att nu skall det företas ”husundersökning”. Det vill säga: när tillfälle erbjuder sig. De sex skall tränga in i Trotskijs bostad och ”beslagta” all korrespondens. Allt blir planlagt i minsta detalj. Heyerdahl skriver en noggrann rapport över alltsammans. ”Husets källare är nästan tre meter hög, har järngaller för fönstret och lämpar sig utmärkt för ändamålet.”, står det bland annat. Så allt var klart för den stora kuppen.

Självfallet hade Trotskijs och Knudsens lagt märke till att något försiggick runt husväggarna. Fru Knudsen blev till slut nervös av alla de besynnerliga personer som smög omkring. En av de första dagarna i augusti frågade hon grannarna rätt ut om vad dessa främmande människor egentligen gjorde? Men det visste ingen – bortsett från att de frågade om de fick hyra rum och liknande. Folk förstod att det var förevändningar för något annat.

Både Knudsen och Trotskij förstår mycket väl att de hade något fuffens för sig, alla dessa främmande manspersoner. Men de tar det med stort lugn. Ingen av dem har något att dölja. Först när det en dag dök upp tyskar på Wexhalls gårdsplan började Trotskij bli orolig. Kunde det vara Gestapo?

Under de sista veckorna innan kuppen hade vi flera gånger besök av herrar fascister på gården och t o m i vårt hus, som regel under förevändning av att de var intresserade av att köpa huset... Dessa ”köpares” beteende hade vid flera tillfällen väckt min misstanke: när de stötte på mig ute på gården eller inne i huset, låtsades de inte se mig, de kunde inte förmå sig att hälsa på mig. Dessa unga herrars mod står på det hela taget inte i proportion till deras onda avsikter. En dag kom en utlänning i Tyroler-klädsel in på gården; då han fick syn på mig såg han bort. På min fråga vad han ville där, gav han det enfaldiga svaret ”Köpa bröd” och utgav sig för att vara österrikare. Just de dagarna hade vi besök av en österrikare, som efter att han ytterst hövligt hade visat mannen på porten, sade till mig: ’Den karlen talade inte österrikiska, utan en utpräglad nordtysk dialekt’. Jag hyser inte något tvivel om att den suspekta turisten var en agent som skulle förbereda attentatet.

Agent eller inte agent – nu ville Trotskij ha sommarsemester. Från Olaf Scheflo i Kristiansand hade han en stående inbjudan om en vistelse i Scheflos stuga på Stangnesholmen på Sørlands-kusten. Den ville han begagna sig av. Den 5:e augusti går han till postkontoret i Hønefoss

med två exemplar av manuskriptet till *Den förrådade revolutionen*. Det ena går till hans amerikanska förläggare, det andra till hans franska förläggare. Sen vill han ha semester.

Samma dag ger hans sig därför av från Wexhall i bil – tillsammans med sin hustru, sekreteraren Ervin Wolf, det äkta paret Knudsen och sin österrikiske vän dr. Löffler. Färden går mot Sørlandet och Scheflos stuga. Men det blev sent på dagen innan de kom iväg från gården. Och att genomföra färden i ett sträck var inte att tänka på. Så de tar in på Selfjord Hotel i Telemark och övernattar där.

På nytt märker de att de blir övervakade. Vid frukostbordet i hotellets matsal kan de inte undgå att lägga märke till en del norrmän med mer eller mindre uppseendeväckande manér. En sitter och bolmar på en långpipa inne i matsalen och breder ut sig så att han irriterar de andra gästerna. En annan tittar ständigt under bordet. En tredje stirrar så intensivt på dem att det ser ut som att hans ögon håller på att trilla ut ur skallen.

Lite senare går Trotskij och Knudsens ut i bilen igen och fortsätter färden söderut. Men då följer karlarna från matsalen efter dem i en bil, en grön vagn med nummerskylt från Oslo. De följer efter hack i häl. Knudsen försöker skaka av sig förföljarna, men utan att lyckas. Den gröna bilen hänger med som om den vore fastklustrad. Konrad Knudsen berättar:

I Aust-Agder tog vi fel och körde ett par kilometer in på en byväg. Vi vände och körde tillbaka och träffade då på den gröna A-bilen igen, som omedelbart återupptog förföljandet. Den vände när vi gjorde det och körde efter oss tillbaka. Hela vägen söderut låg den efter oss på vägen – också efter vi hade passerat Kristiansand och var på väg mot Lillesand. Vid färjan över Toppedalsfjorden gick jag fram till Oslo-bilen och sa ifrån att vi inte ville veta av något mer av dessa dumheter. De fick vända om och köra tillbaka. De mumlade något om att vägarna i Norge var fria för alla och att de kunde köra vart de ville. Jag sade att då skulle polisen dras in och att jag vill avråda dem på det skarpaste från att fortsätta. De vände och körde tillbaka till Kristiansand.

Både Trotskij och Knudsen blev uppskakade av förföljelsen. De förstod inte detta. Vad i hela världen var meningen?

På vägen ut till Randesund stoppade de hos Olav Scheflo i Kristiansand. Utanför Scheflos hus stod en liten gosse och väntade på den berömde och beryktade mannen. Han hette Aage Friis. Och han blev vettskrämd.

– I det skäggiga och glasögonprydda ansiktet fann han inkarnationen av allt som de mest skräckfyllda äventyrsböckerna kunde skildra. Och det hjälpte föga att Trotskij förstod att han hade skrämt gossen och med ett snett leende och rysk farfarsvänlighet försökte göra det gott igen. För gossen var det obegripligt att den älskvärde redaktören skulle få besök av sådan främling. –

Också en annan liten gosse mötte Trotskij och tog starka intryck av honom denna dag. Det var Scheflos son Inge, som då var 11 år.

– Jag satt hemma i stugan. Mor hade satt fram kaffekoppar – den finaste servisen vi hade – och ett stort fat med wienerbröd. Trotskij med följe skulle komma förbi innan de drog vidare ut till skärgården. Min far hade åkt med bil i riktning mot Lillesand för att lotsa in gästerna i staden.

Plötsligt stod Trotskij i dörren. Ringklockan utanför entrén fungerade inte. Och eftersom min far hade kört den inre Sørlandsvägen och Trotskij den yttre så hade de inte mött varandra. Mina välkomsthälsningar var visst lite högtidliga och förvirrade. Konrad Knudsen fick emellertid snabbt in samtalet på ett gemytligt plan.

Jag har av och till funderat över om det bara därför att jag visste att Trotskij var så berömd att jag med en gång fick en känsla av att stå inför en mycket stark personlighet. Han hade en osedvanligt stor, bred panna och kloka, livliga ögon, som såg rakt på den som han talade med. Han var kraftigt byggd. Hans väsen var präglad av lugn och självtillit.

I enkla vändningar frågade Trotskij om möjligheterna att fånga fisk i skärgården. Fru Trotskij talade mest om den vackra naturen längs vägen mellan Lillesand och Kristiansand. Så småningom

kom också min far slokörad hem, och lite senare begav sig gästerna med motorbåt ut till Randesund. Dagen efteråt reste en vän till mig och jag också dit ut. –

Men då hade de hänt något uppe i Wexhall som förklarade både förföljelsen på Sørlandsvägen och övervakningen av Knudsens hus. Nazisterna hade brutit sig in i Trotskijs bostad.

2.

I Wexhall hade Trotskijs och Knudsens avresa den 5:e augusti observerats av de samman-
svurna. De låg på post i buskarna och såg bilen försvinna söderut. Så var ögonblicket inne.
Aktionen kunde sättas i verket.

Men först ringer Rye-Heyerdahl till kontaktmannen i Oslo, till Quislings sekreterare Franklin Knudsen och till Thomas Neumann. Han informerar om att Trotskij har rest till Kristiansand, och att han troligtvis kommer att övernatta i Selfjord på vägen. Till Franklin Knudsen säger han:

– Kan du följa hack i häl på Trotskij och ge honom intryck av att vara övervakad? Det kan bidra till att han börjar tycka illa om Norge som kurort.

I verkligheten vill Rye-Heyerdahl försäkra sig mot att bli överraskad under kuppen i Wexhall, utifall Trotskij plötsligt skulle ändra sig och resa tillbaka igen. Han vill ha ryggen fri. Därför lämnar Franklin Knudsen och Neumann ögonblickligen huset i Oslo och styr kursen mot Selfjord. Där tar de in på hotellet och finner helt riktigt Trotskijs ”andra namn” Leo Sedoff i gästboken. De upptäcker också Konrad Knudsens bil på baksidan av hotellet och tar därför ett rum som vetter åt det hållet.

– Klockan sex och trettio på morgonen fick jag se Trotskij i egen hög person, berättar Franklin Knudsen. Han och hans vän kom ut med sina koffertar och surrade fast dem på bagagehållaren. Jag kunde inte låta bli att ta fram pistolen – en tjugo-skotts kulsprutepistol av spanskt fabrikat och sikta på Trotskij genom gardinen. Han reagerade omedelbart, ryckte till och såg sig nervöst omkring åt alla håll, så försvann han in i hotellet igen. Det råder ingen tvivel om att han kände faran – som förresten inte var någon fara, för jag hade självfallet inte tänkt skjuta honom. –

Men tanken att skjuta honom har legat i luften – det är helt klart. Den andre förföljaren – Thomas Neumann berättade senare:

– Det är många som har förebrått mig för att jag, när jag under så många dagar var Trotskij så nära in på livet, inte tog livet av honom. –

Så kom det ögonblick då förföljarna från nazistpartiet stod ansikte mot ansikte med sitt byte på Selfjord Hotell. Franklin Knudsen berättar:

– Jag var lite spänd då jag stod ansikte mot ansikte med den gamle revolutionären. Men han rörde inget tecken till misstanke. Vi åt frukost vid samma bord, och det skedde inget osedvanligt, bortsett från att både herr och fru ”Sedoff” gav intryck av att vara en smula oroliga. Det var förmodligen ett normalt tillstånd för dem, för de visste ju att det överallt i världen kunde stöta på folk som hade något att hämnas.

Under måltiden fick jag anledning till att böja mig ned och ta upp en servett som jag händelsevis hade ”tappat”, och som jag hade anat så hade den gode Leo sin dokumentmapp fastklämd mellan anklarna. Den skulle jag gärna ha lagt beslag på. Efter en halvtimme körde herrskapet iväg, och vi efter – .

– Hur artade sig den turen, vad hände?

– Vi hade avtalet om att det skulle komma en bil med någon av våra vänner från Oslo för att delta i förföljelsen. Allt klaffade och snart såg jag en bil köra in från en sidoväg lite framför bilen med Leo. Nu hade vi honom mellan oss. Den främre bilen skulle då och då stoppa på smala vägsträckor där det inte var möjligt att passera, så skulle jag köra upp strax bakom och så fick vi se vad som

hände, om t ex Trotskij blev så nervös att han fick för sig att skjuta. I så fall skulle det bli svårt för honom att få gehör för en ansökan om förlängt uppehållstillstånd.

Det var en sällsam kortege som rullade genom det vackra landskapet. Leo hade placerat sig i baksätet, och bakom huvudet hade han något som såg ut att vara en sandsäck. Han var nog förberedd på lite av varje. Två gånger under loppet av en timme försvann bilen för oss, den hade utnyttjat dammolnen för att svänga in på sidovägar, men vi fann den igen och fortsatte leken. Timme efter timme gick. Vid ett färjeställe måste vi släppa honom från oss, men snart var den gamla ordningen återställd. Två gånger stoppade vår första bil. Trotskij steg ut och erbjöd sig leende att hjälpa till, så nerverna var nog i sin ordning. Han ville väl undersöka vad slags folk som han hade att göra med.

I Arendal bytte jag bil i ett garage som tillhörde en vän till mig. Jakten återupptogs, och då ”musen” upptäckte att den hade fått en ny ”katt” efter sig, höjdes farten märkbart. Nervositeten började uppenbarligen att infinna sig. Så bar det iväg mot Kristiansand. Plötsligt försvann Leos bil för oss och det tog en stund för oss innan vi insåg att den hade kört ned på en liten sidoväg som ledde till ett färjeläge. Här var alltså sommarstugan som han skulle till, den låg på en ö strax utanför kusten. –

– Och så förlorade ni kontakten med Trotskij?

– Hans bil hade gjort ett uppehåll på vägen vid ett tuberkulossanatorium, så vi kom först fram till färjestället och parkerade i skogskanten. Då färjan närmade sig land dök även Trotskij's följe upp, och nu kunde det inte vara något tvivel om att nerverna var på högspänn. Blodhunden själv sprang i sicksack ombord på färjan, medan hans redaktörsvän kom bort till min bil. Han var helt grön i ansiktet och hade svårt att tala rent. Han ville meddela mig att han hade ringt till sin vän Trygve Lie och bett om beskydd mot oss, och polismästaren i Kristiansand hade redan fått besked om att ta sig an oss. Jag kunde bara svara att jag ansåg mig ha lika stor rätt att köra på norska vägar som världshistoriens störste mördare. Nu fick redaktören hjälp av färjekaptenen, som kom i land och sa att han vägrade att ta mig ombord på samma tur som det andra sällskapet. Detta beslut måste vi böja oss för, under protest. Frågan var om Leo skulle stanna där ute på ön, eller om han skulle vända tillbaka till fastlandet och försöka smita iväg.

Vi körde upp i skogen till en plats varifrån vi kunde hålla ögonen på färjan. Första gången kom den tom tillbaka, men på nästa tur hade den Trotskij-bilen med. Under tiden hade det börjat mörkna och då bilen passerad oss satte vi plötsligt på strålkastarna mot den från båda sidor. Den for förbi oss som ett skott och vi efter. Men i mörkret tappade vi helt bort den och det återstod inget annat än att ta in på ett hotell för att få lite sömn innan polisen eventuellt kom och hämtade oss.

Nästa morgon körde vi in till Kristiansand för att spana efter vårt offer, men han var borta. –

I flera timmar stod de fyra nazisterna – Neumann, Franklin Knudsen, Finn Solberg och Johs. Knudsen – utanför *Sørlandets* redaktionslokaler för att ”passa på Trotskij, som de sa. Men han var och förblev borta. I gengäld kunde de glädja sig åt tidningsnotisen om dramatiska händelser i Wexhall.

Där hade Rye-Heyerdaahl på kvällen den 5:e augusti samlat alla sammansvurna till rådslag. Knudsens hus ska nu av allt att döma vara praktiskt taget tomt, tror de: bara den 15-årige grabben Borgar är hemma och han lär lätt kunna duperas. För säkerhets skull utrustar ”gauleiteren” sitt folk med falska polisbrickor och förfalskade fullmakter från justitie-departementet.

Precis klockan 24 ringer det på Wexhalls dörrklocka. Borgar Knudsen, som sitter och spelar kort med några vänner, kommer och öppnar. Utanför står sex främmande män. De knuffar brutalt pojken åt sidan, tränger sig förbi honom och går in i huset. Men Borgar går och väcker sin syster Hjørdis. Hon infinner sig strax därpå och hejdar husundersökningen som de sex håller på med. – ”Vad i all världen vill ni här?”

En av männen tar fram en skrivelse. Han är nervös och darrar på händerna.

– Detta är en fullmakt från justitiedepartementet. Den föreskriver en husundersökning hos Trotskij. Som Ni ser så är den tryckt på departementets papper. Här står ... –

Men Hjørdis tror inte ett ögonblick på fullmakten. Det hela verkar ytterst suspekt för henne. Hon ber att få se legitimation. En av inkräktarna tar fram något som kan påminna om en polisbricka, men fröken Knudsen ser genast att den är falsk.

– Jag kräver att länsman i Norderhov tillkallas! Ni får inte röra något innan också länsman Kjær också är på plats här. –

De sex går med på detta – till skenet. En av dem låter som om han lyfter på telefonluren och ringer – utan att komma fram. Detta upprepar han ett par gånger, medan de andra männen går runt i Knudsens hus och rotar i papper på skrivbord och i hyllor. Två av dem håller vakt vid ytterdörren så att ingen smiter ut. Hjørdis Knudsen ställer upp med utsträckta armar framför dörren till Trotskijs arbetsrum.

– Här kommer ingen in innan länsman är här! –

Rye-Heyerdahl försöker knuffa undan henne och uppträder hotande.

– Väck med dig! Detta har du inte med att göra. Bort med dig från dörren! Annars arresterar vi dig! –

Då ropar hon till sin bror:

– Hämta inspektör Wraamann, Borgar!

Iförd pyjamas dyker en annan av Knudsens hyresgäster upp kort efteråt. Även till honom säger de sex att de är poliser. De kommer i civila kläder så sent på kvällen, säger de, för att inte väcka för stor uppmärksamhet. De vill visa diskretion. Men Wraamann är enig med Hjørdis om att den lokala polisen bör vara på plats vid en eventuell husundersökning. Rye-Heyerdahl låter än en gång som om han ringer till länsman. Men också Wraamann förstår att alltsammans är en bluff och ger uttryck för detta. De sex börjar förstå att spelet är slut. – Vi hämtar länsman själva, – säger de käckt. Och drar sig tillbaka. Utanför står bilen som de kom med och med motorn igång. De kastar sig in i den och försvinner med hög fart. Men inte så snabbt att Borgar Knudsen inte hinner registrera bilnumret.

Wraamann ringer nu till länsman Kjær som är på plats strax efteråt tillsammans med sin assistent. Lite efteråt kommer också polismästare Urbye från Hønefoss. Tillsammans tar de tre poliserna upp jakten på de sex och avsöker alla vägar i riktning mot Oslo. Men någon bil med sex nazister finner de inte – ändå åker de ända till Oslo och detta trots att de håller hög fart.

Under tiden kör de sex omkring på morgonstilla byvägar i Ringerike. De har fått med sig några papper från Knudsens skrivbord. Men särskilt nöjda med resultatet är de inte. De bestämmer sig för att göra ett nytt försök. En djärv framstöt. Men först stannar de och bränner upp den falska ”fullmakten” från justitiedepartementet. Så kör de tillbaka till huvudvägen igen, men i riktning från Oslo, mot Hønefoss. Där stiger en av dem ur bilen. Ensam går han tillbaka till Wexhall, finner ett öppet fönster och kryper in. Vilket rum han kommer in i, det vet han inte. Men han finner ett skrivbord med en del papper på. De rafsar han åt sig. Så hoppar han ljudlöst ut genom fönstret och tar sig gående till Hønefoss, där han tar första morgontåget till Oslo. Det är den senare så omtalade och mystiske ”sjätte mannen”, ynglingen som nyligen har kommit hem från Tyskland, där han har tjänstgjort i Hitlers S.A. – författaren Per Imerslund.

De fem andra drog tillbaka mot Oslo. Vid halvfemtiden mötte de Kjær och Urbye vid Sundvollen. De var då på väg tillbaka från Oslo. En jakt börjar – men vid Nes i Hole måste de

sammansvurna ge upp. De stannar och överlämnar sig till polisen. Vad som skedde där på landsvägen vid Nes denna tidiga morgonstund blev aldrig helt klarlagt. Men de fem i bilen erkände i alla fall att det var de som hade brutit sig in hos Trotskij. Mer vägrade de att säga. De hänvisade till advokat J.B. Hjort och professor Hermann Harris Aall.

– Vi var intresserade av att undersöka Trotskijs förehavanden sa de. – Vi har ju inte någon regering som är laglig här i landet, så därför måste vi ta saken i egna händer. Men detta är bara bagateller mot det som komma skall!

Länsman Kjær sa senare på dagen att det helt klart rörde sig om ”fascister” och att det var ”helt uppenbart” att de agerade efter order från högre ort.

Men polismästare Urbye lät dem fortsätta vidare. Och de stulna papperen hade de längst fram i bilen. De drog genast iväg till J.B. Hjorts bostad och överlämnade ”det insamlade materialet” till honom.

– Fanns det inte anledning till att arrestera de fem, polismästare Urbye? –

Det var *Fremtiden* i Hønefoss som var först ute med frågan. Men polismästaren var inte skyldig tidningen någon räkenskap, sa han. Regeringsorganet *Arbeiderbladet* följde upp med ett telefonsamtal till Urbye senare på dagen.

– Hur gick egentligen arresteringen till i natt? –

– Företogs det någon arrestering då? –

– En sådan *borde* väl ha utförts enligt de flesta människors rättsuppfattning. –

– När folk gör sig skyldiga till brott som kan straffas med fängelse i flera år är det väl vanligt att ta till arrestering! –

Inget svar.

– Är det fastställt att de namn som uppgavs var riktiga – och vilka var de händelsevis? –

– Så det vill ni veta! Man jag är verkligen inte skyldig att ge er några upplysningar! –

– Ursäkta – är polismästaren medlem av N.S.? –

– Nej. –

– Vilken är egentligen polismästarens uppfattning om det som skedde? –

– God morgon! –

Riksåklagaren, Hakon Sund, som på förmiddagen fick underrättelse om det inträffade, ansåg emellertid att saken var allvarlig nog. Han försäkrar pressen om att det en grundlig utredning skall igångsättas och säger att han har anmodat allmänne åklagaren i Buskerud och Oppland, Sverre Riisnæs¹⁴, att kontrollera om polismästaren i Hønefoss gjort detta ”på fullgott sätt”.

Lite senare på dagen ringer J. B. Hjort till polismästare Urbye och ber om ett möte med honom. De kommer överens om att äta middag tillsammans på Sundøya Fjordrestaurant i Tyrilfjorden samma dag. Här tar Hjort fram det senare så famösa ”materialet” i Trotskij-fallet – det som slutligen skulle användas som förevändning för att utvisa ryssen från Norge. Det bestod av två delar. Först och främst av dokument som stulits från Trotskijs bostad: ett tomt kuvert med en adress och ett 45-öres frimärke på; en kopia av en skrivelse från Trotskij till en vän, en doktor Otto i Frankrike; en del norska dokument som uppenbart tillhör Konrad Knudsen och som stulits från hans arbetsbord. Dessutom består Hjorts material av en

¹⁴ Det är anmärkningsvärt att man lät en så reaktionär åklagare som Sverre Riisnæs ta hand om detta rättsfall. Riisnæs var i själva verket nazist, eller åtminstone nazistsympatisör (han blev justitieminister i Quislings andra regering under den tyska ockupationen av Norge). Man lät således en nazist fungera som åklagare mot nazister. Detta kan vara bra att ha i åtanke när man bedömer hur rättegången senare förlöpte (och de milda straff som de nazistiska brottslingarna fick).

”rapport” som Diderik Rye-Heyerdahl hade utarbetat och där han påstår sig ha sett att Trotskij hade fått besök av rad utlänningar – ”oftast judar” – och givit dem instruktioner i revolutionär verksamhet. Per telefon hade han också gjort detsamma för meningsfränder utomlands, påstod rapporten. Eller med hans egna ord:

– Vi har ansett det vara försvarbart att kontrollera Trotskij:s samtal och telefonsamtal. Dessa samtal har huvudsakligen handlat om revolutionär politik och marxistisk taktik.

Jag har två gånger besökt Trotskij i hans bostad och även varit inne i hans arbetsrum och sett vad som där försiggår. Bland annat har jag hört honom diktera till sekreteraren. Det skedde på ett språk som jag själv bemästrar och det som dikterades var uppenbart instruktioner för upprorsverksamhet i ett främmande land. Den ena gången var vi två som lyssnade på diktamen, så det är uteslutet att vi hört fel.

Vid ett senare besök tog jag mig en noggrann överblick över hans papper. Det var en del med tysk text och andra med rysk, de sista uppenbarligen av officiell karaktär. Jag har själv varit i norsk utrikestjänst och känner till de saker som det här rör sig om. –

Detta är J. B. Hjorts ”material” och det levererar han till polisen på Sundøja Fjordrestaurang tillsammans med en anmälan som anklagade Trotskij för att ha brutit mot norsk lag. Han har, säger Hjort, missbrukat sitt uppehållstillstånd genom att bedriva politisk agitation – en agitation ”som kan leda till att Norge dras in i krig, att författningen omstörtas och att Norge införlivas i ett främmande land”.

J. B. Hjort är också i farten i tidningarna denna dag. ”Följ det exempel som N.S.-pojarna har givit och bortse från den egna välfärden!” skriver han i *Fritt Folk*, och går således offentligt i god för aktionen. ”Trotskij är en mycket farlig man”, säger han till *Morgenbladet*. ”Om man inte vill ha ryska eller spanska förhållanden i detta land, då måste man ingripa. Och det är också straffbart att inte gripa in, om man håller sig till den sidan av saken. Men alla dessa paragrafer, de flyter ju omkring”, säger högstadsdomstolsadvokaten som ett apropos till aktionen i Hønefoss. Quisling själv är lite mer förbehållsam i sitt försvar av de sex, men också han ställer upp för dem, stöttar dem juridiskt och moraliskt: ”Det är tillåtet att använda de medel som behövs för att avvärja en mycket större olycka, när myndigheterna inte vill göra något!”

Fritt Folk är också rent redaktionellt helt i linje med inbrottstjuvarna i Wexhall. De berömmar aktionen och skryter med det ”material” som tjuvarna har fått med sig och som via Hjort gått till polisen. Brevet från Trotskij till hans tyske vän innehåller saker, skriver tidningen, ”som oundgängligen kommer att skapa utrikespolitiska förvecklingar för vårt land”. Och de sex framhålls som nationellt sinnade och självuppoftande unga män som har lyckats göra offentligheten uppmärksam på Trotskij:s ”avrättningsplan för Norge”. Det som de ”sunda ungdomarna” har gjort är inget mindre än att bidra till att ”rensa Norge som det ligger här med skimrande snöbetäckta fjäll och vackra dalar från den rysk-judiska styggelsen”.

Fullt så galen är inte tonen i tidningar som *Nationen*, *Sjøfartstidende* och *Aftenposten*. Men de försvarar ”pojarna” och kräver att regeringen skall utvisa Trotskij.

Det gör inte de andra borgerliga tidningarna. *Morgenbladet* tar klart avstånd från aktionen som den kallar ett ”dumt pojkestreck”: ”det är en skam att unga lymlar ska få lov att blanda sig i politiken på detta sätt”. Och *Hamar Stiftstidende* kräver att man tydligt och skarpt reagerar mot de banditmetoder som här har kommit till användning: ”Inget ändamål kan ursäktas inbrott och bedrägeri”. *Tidens Tegn* försvarar inte heller den mentalitet som ligger bakom aktionen – ”den pekar direkt mot frikårer, vars yttersta konsekvens är inbördeskrig och diktatur”. Men tidningen publicerar en rad insändare med kända namn som går i god för de sex. I verkligheten, skriver professor Johan Holst, har intränglingarna gjort landet en stor tjänst. ”För terroristen och massmördaren Trotskij är farligare än någon helvetesmaskin. Han

är inkarnationen av den främmande marxismens angrepp på våra nationella värden.” Och Waldemar Brøgger kan inte se inbrottet som något olagligt – det har frambringat bevis mot Trotskij. ”När myndigheterna ingenting gör, då är det den hängivna ungdomen som handlar.

I *Arbeiderbladet* däremot möter man ett konsekvent och starkt fördömande av det hela. Inbrottet är enligt tidningens mening ett gement nazist-dåd, en gangsterkupp. Och ansvaret för att det förövats ligger på borgarpressen, särskilt högerpressen: Den har skapat den atmosfär som gjorde ett sådant inbrott möjligt, ”den har brutalt förföljt honom sedan han steg i land”, skriver *Arbeiderbladet* som också menar att beskyllningarna mot Trotskij för att ha brutit sitt ord och bedrivit politisk verksamhet helt har gripits ur luften. De bygger på ”rena fantasierna”. Det är inget annat än en helt absurd idé att försöka göra Ringerike till ett centrum för internationell kommunistpropaganda. Och detta med att Trotskij har haft så många besök av utlänningar – skulle *det* vara någon orsak till att misstänka, för att inte tala om att övervaka honom?

– En personlighet av hans slag måste ha rätt att aktivt följa med i det som försiggår ute i världen. Att hans vänner gör en semesterresa till det fagra Ringerike för att berätta om situationen ute i den internationella häxgrytan, kan inte någon förnuftig människa klandra dem för.

Nej, detta går uppriktigt sagt inte an, menar regeringsorganet. Här har Trotskij bott i landet i över ett år, och ingen har praktiskt taget sagt ett enda ord, varken i pressen eller i Stortinget. Men *nu* kommer angreppen, nu när valen närmar sig. ”Gangstrarna i täten – en stor del av högerpressen och den borgerliga pressen efter. Det är en vacker syn!”

I Arbeiderpartiets övriga tidningar runt om i landet råder samma syn. Ingen har ett ord till försvar för inbrottstjuvarna. Flera finner däremot anledning till att påtala polismästare Yrbyes uppförande: med sitt beteende gentemot de fem nazisterna har han bidragit till att försvåra viktiga bevis och till att uppmuntra banditverksamhet i stället för att slå ned den. Hans uppträdande bör enligt flera tidningars mening noga granskas – och de fem bör straffas och inte gå fria bara därför att de bär fina namn och står i harnesk mot arbetarrörelsen.

Också kommunistpressen – som ju knappast hade utmärkt sig för att försvara Stalins motståndare – deltar i fördömandet av N.S.-folkets aktion. *Arbeideren* kallar den ett försök att brutalisera det offentliga livet och kräver stränga straff för förbrytarna – plus en grundlig uppreprensning i ”pestbölden Nasjonal Samling”. Och när det gäller anklagelsen att Trotskij företagit sig något olagligt i Norge, tillbakavisar kommunisttidningen den med största förakt: det är bara något som N.S.-folket fabulerar om.

I hela den norska pressen är tonen våldsam dagarna efter inbrottet. Det är tydligt att stortingsvalen närmar sig: frågan blir så att säga av sig själv ett nummer i valkampen. Alla partier och alla grupper använder sig av den från första stund – regeringspartiet i strid mot de borgerliga och mot fascisterna. Högerpressen i de borgerligas kamp för att hindra att Arbeiderpartiet får majoritet i Stortinget i oktober månad. Och tonen blir våldsammare och våldsammare.

Under tiden undersöks det hela av polisen och åklagarmyndigheten. Bara ett par dagar efter inbrottet blir de fem som polisen träffade på Sundvollen inkallade till förhör på Nr. 19 i Oslo. Det framgår av dessa förhör att de misstänkta vid flera olika tillfällen har tagit dokument från Trotskijs bostad, alltså både inbrottsnatten och vid tidigare besök. De stulna dokumenten har överlämnats till polisen. Bortsett från ett, berättar Rye-Heyerdahl.

– Vi fann nämligen en dag en samling adresser på Trotskijs bord, och den har vi nu skickat till Gestapo i Tyskland. –

Om en bomb hade exploderat i rätten så hade det inte haft större verkan. Journalisterna skyndade ut och ringde till sina tidningar som gav rättssaken jätterubriker: ”Gauleiter” Heyerdahl uppträder som norsk angivare till Hitlers hemliga polis!

– Detta är verkligen uppseendeväckande, skrev *Dagbladet*. Här avslöjas en nära och intim förbindelse mellan det norska N.S. och det tyska Gestapo. Först betalar Gauleiterna från Asker och Bærum hotellvистер for tyska nazi-representanter till Hønefoss. Därpå sänder han namnlistor från Trotskij till Gestapo! –

Och *Arbeiderbladet* fastslår att aktionen i Wexhall i grund och botten bör betraktas som ett led i de tyska nazi-bödlarnas internationella terror. N.S. fungerar alltså som spioncentral för den hemliga tyska polisen. Tidningen tar för givet att de två mystiska tyskarna som uppträdde i Hønefoss i juli var utsända Gestapo-agenter som hjälpte sina norska lärjungar. Och de förfäras över konsekvenserna av att listan med adresser till Trotskijs vänner i Tyskland översänts till Gestapo – antagligen med kurir. ”Vi får bara hoppas att det inte är *många* namn på den, så att följden inte blir att flera offer hamnar innanför koncentrationslägrens taggtrådsstängsel.”

Dagen efter Gauleiterns sensationella avslöjanden är emellertid J. B. Hjort på plats och återtar uttalandet i Heyerdahls namn. Hjort har nu fått kalla fötter. I *Fritt Folk* skriver han:

– När Heyerdahl sade att han hade skickat ett dokument till Gestapo, var detta en rövarhistoria som han kom med för att ge allmänne åklagaren något att fundera på.

Och i *Tidens Tegn* bedyrar han att de två tyskarna i Hønefoss bara var två ”skolpojkar” som Heyerdahl träffat av en slump på landsvägen.

Men nu brinner det för fullt i rosornas läger: på en presskonferens samma dag förnekade åklagare Riisnæs kategoriskt att Heyerdahl anmärkningar i rätten var att uppfatta som munväder eller ett skämt. Tvärtom – det var blodigt allvar, säger Riisnæs. Han håller fast vid detta även i rättssalen.

– Men jag sa ju detta med Gestapo bara för att reta Riisnæs, påstår Heyerdahl å sin sida. – Jag blev mycket irriterad över det sätt på vilket han behandlade mig – och så sa jag det!

Polisen Berg:

– Men varför fick Ni just denna idé? Varför kom Ni att nämna Gestapo när Ni skulle uttrycka er irritation?

Heyerdahl:

– Jag tycker att denna tanke är ganska naturlig! –

De följande dagarna kom den ena dementin efter den andra – från Hjort, från hovrättsadvokat Albert Wiesener, från de tilltalade själva. Men de godtogs inte. *Arbeiderbladet* betraktar det som ett ovedersägligt faktum att Rye-Heyerdahl offentligt har erkänt sin och det norska nazi-partiets förbindelser med den hemliga polisen i Tyskland.

Hjort har nu fått ännu kallare fötter. Han tar inte bara tillbaka ”gauleiterns” uttalanden – han förnekar också inför pressen att han visste om inbrottet på förhand. Han erkänner att han visste att Trotskij stod under uppsikt. Men de metoder som Heyerdahl & Co använde, ”fick de själva tänka ut”, skriver han i *Fritt Folk*. J. B. Hjort – och N.S. som parti – vill inte längre ta det juridiska ansvaret för inbrottet. Men moraliskt står Hjort fortfarande fast.

Den 11 augusti kommer målet upp i underrätten under domare Darrings ordförandeskap. Just då rättsförhandlingarna skall börja, tar Hjort till orda och begär att han ska utnämnas till försvarare för de fem anklagade. Polisen protesterar; Hjort är ju inblandad i det hela och det är mycket möjligt att åtalet kommer att utvidgas till att även omfatta honom. Hjort föreslår då att hovrättsadvokat Albert Wiesener utnämns till försvarare. Detta godtas. Men målet ajourneras eftersom Wiesener är på semester i Sørlandet.

Då målet kommer upp igen ett par dagar senare, är det de anklagade som är på semester, bara två av dem dyker upp i rätten. De uttalar sig då om avlyssningen av Trotskijs telefon och om

utspioneringen av utlänningar på Gladvedts hotell. Det blir en del prat fram och tillbaka om huruvida de anklagade inställt sig som anklagade eller som vittnen i det mål som Hjort har mot Trotskij. Domaren avbryter och förklarar att de ska höras som anklagade: de två målen är hopflätade med varandra och de bygger på samma bevisning. De ska därför behandlas tillsammans, säger domare Darring.

Så kommer Rye-Heyerdahl fram. Han uppträder i högsta grad suveränt, slår omkring sig med stark kritik mot polisens och myndigheternas sätt att hantera målet. Han kan absolut inte förstå att han gjort något fel, säger han. Tvärtemot: det är Trotskij som har gjort det och Rye-Heyerdahl insisterar på att han, och inte bara de fem, förhörs. Domaren avslår detta och låter de fem i stället rulla upp hela historien om vad som försiggick i Hønefoss natten till den 6 augusti, och vad som hände innan. Det visar sig att flera framträdande N.S.-medlemmar var informerade om vad som skulle ske så tidigt som i juni månad, och att en betydligt större manskapsstyrka än de fem har stått bakom aktionen. Det framgår också att de fem inbrotts-tjuvarna egentligen var sex. De anklagade berättar om sjättemannens resa tillbaka till Wexhall på inbrottsnatten och om de papper han fick med sig från Trotskijs rum. Domaren frågar efter denne sjätte mans namn. Men det vill de sammansvurna inte lämna ut. Med patos förklarar den anklagade Heyerdahl att han är ganska ovillig till att ge några som helst upplysningar om den sjätte mannen.

– Han har för övrigt tagit över underrättelsechefen försummade uppgifter och driver för närvarande efterforskningar i Trotskijs huvudkontor i Paris. –

Därpå lämnar de anklagade rättssalen med manliga steg och smällande stövlar.

Pressen spekulerar åtskilligt över vem sjättemannen kan vara. Var det Hjort? *Arbeiderbladet* tror det. Polisen arbetar med frågan, men kommer ingen vart – inte ens då Hjørdis Knudsen inkallas som vittne och konfronteras med de fem plus ytterligare några kända nazister uppe på loftet i Nr. 19. Hon klarar bara att identifiera två av dem, Heyerdahl och Schnitler. Den mystiske sjättemannen låter sig helt enkelt inte anträffas. Först långt in på hösten den 27 oktober – då hela saken kommit i skuggan av andra och mer våldsamma händelser, dyker han upp hos polisen. Han kan då berätta att de papper han stulit hos Trotskij, de har han bränt.

4.

Målet i underrätten följdes med stort intresse av pressen. En del av tidningarna försvarade de fem, men flera angrep dem och fördömde deras gärningar. Det är några infantila pojkscoutar som tror att de fått med sig komprometterande papper från Trotskijs bostad, skrev *Arbeiderbladet*, som menade att dokumenten i verkligheten var ”fullständigt värdelösa”. Hjorts anmälan av Trotskij karakteriserade tidningen som ”enfaldig”, och hela rättssaken framstod som skrattretande.

– Stackars Rye-Heyerdahl, den gode ”gutten” på 42 år! Först blev han elakt behandlad av en 19 års flicka på Norderhov som inte vill låta honom stjäla det han ville. Så blev han tagen i förhör hos polisen, och fick inte mat på en timme, vilket måste sägas vara ett tredje gradens förhör. Domare Darring borde ha avbrutit domstolssessionen efter en halvtimme, kokat choklad till ”gutten” och skickat allmänne åklagaren efter vetebullar.

Men det var inte bara i pressen som saker hände. Tilldragelserna både i Hønefoss och underrätten följdes av en vaken opinion. Överallt delade sig folk i stridande läger – för och emot Trotskij, för och emot nazisternas framfart. Så högt gick vågorna under första halvan av augusti att *Norsk Tidende* skrev att inbördeskriget inte var långt borta.

I Oslo samlade sig arbetarna till ett möte i Birkelunden den 8 augusti. Hela den stora platsen var fylld till trängsel av människor som protesterade mot nazisternas uppträdande mot

Trotskyj. Sekreteraren i Oslo Arbeiderparti, Arnfinn Vik, talar om N.S.' gangstermetoder och läser upp ett förslag till uttalande:

– Vi protesterar mot N.S.' metoder gentemot Trotskyj och inbrottet i redaktör Knudsens hem. – *Arbeiderbladet* berättar att resolutionen blev antagen med ett minutlångt bifall, och då mötesledaren bad församlingen att räcka upp en knuten hand för att understryka enigheten bland Oslo-arbetarna, såg han en hel skog av knutna nävar över Birkelunden.

Dagen efter höll Trygve Lie föredrag på Øvre Eiker. Han kom in på aktionen mot Trotskyj och karakteriserade den som utpräglad fascistisk. ”Det är ofattbart att tidningar som *Aftenposten* och *Nationen* kan försvara de fem inbrottstjuvarna – då är vi inte så långt borta från den mentalitet som ledde till diktaturen i Tyskland!” sade justitieministern.

Hela arbetarrörelsen stödjer tydligen regeringen som håller sin hand över Trotskyj. D.N.A:s lokalavdelningar börjar anta uttalanden med protester mot N.S.' uppförande och med hyllningar till Trotskyj. Och på ett stort möte den 14 augusti uttalar kommunisten Just Lippe att överfallet på Trotskyj i verkligheten är ett angrepp på regeringen och på norsk arbetarrörelse. Under starkt och långvarigt bifall ropar han ut: ”Vi kommunister förklarar att vi inför dessa angrepp kommer att försvara regeringen allt vi förmår.”

Också på N.S.-sidan arrangeras det nu möten, många möten, över hela landet. Det började på torget i Stavanger den 11 augusti, där flera hundra människor hade mött upp för att lyssna till vad Gulbrand Lunde hade att säga om Trotskyj. Lätt kan det inte ha varit att uppfatta vad han sa: enligt *Fritt Folk* kom ”marxisterna” med våldsamma tillrop och taktfast skandering: ”Leve Trotskyj, Leve Trotskyj!”. Det häcklades, sparkades, slogs, spottades och kastades sten under hela mötet. Men en protestresolution mot Trotskyjs vistelse i landet fick man till slut antagen – ”och så sjöng man Ja vi elsker, med en kraft som aldrig någonsin tidigare i Stavanger”, om vi ska tro *Fritt Folk*.

Nästa dag var det Oslo-nazisternas tur att hålla möte. Det skedde på Youngstorget kl 18.30, och huvudtalare var J. B. Hjort. Många människor var det också – en hel del arbetare med anti-nazistiska löpsedlar i händerna, men mest nazister. Hjort gick på i samma stil som han brukade göra i *Fritt Folk*:

– Det är inget ände på de förödmjukelser som de nuvarande makthavarna tror sig kunna påföra det norska folket för att behaga juden Trotskyj. Varje man i detta land är tusen gånger mer värd än juden Trotskyj. Hiva ut Trotskyj, avsätt regeringen, se hur juden då skruppnar ihop och norrmannen på nytt slår sig lös som en fri man!

Någon argumentation kring, än mindre diskussion om lagligheten av det som de fem nazisterna hade haft för sig i Hønefoss, det vill inte advokaten veta av.

– Man ska inte inlåta sig i diskussion med Trotskyj och hans anhängare, utan helt enkelt ta Trotskyj i nacken och hiva ut honom.

De norska nazisterna var kolasalt begeistrade i Hjorts tal. Enligt *Fritt Folk* blev han gång på gång avbruten av rena bifallsorkaner, eller det tidningen kallar ”explosiva utbrott av en nationalkänsla som länge har varit underkuvad och förbjuden i Norge”. Förvisso förekom vissa kontroverser på torget, det medger tidningen – ”åtskilligt med imbecillt skräll från proletärynglen” hotade faktiskt en stund med att överrösta hela talet. Och det kom till handgripligheter. Men nazisterna fick god hjälp av polisen både till fots och till häst. Tillsammans flyttade de undan arbetarungdomen – ”denne motbjudande materie som marxismen utsett till att vara Norges framtid”. Arbetarna fick inte ens avsluta Internationalen – ”för Ja vi elsker ljud som en storm av nationell vilja upp mot fasaden av Tranmæls Zionsborg”. Stod det i *Fritt Folk*.

Där stod det också om alla de andra möten som arrangerades runt om i landet i dessa dagar. I många fylker var propagandabilar i farten, och protestresolutioner antogs på löpande band – i Trondheim och på Vegårdshei, i Høland och Dokka, i Horten och på Jevnaker. Bråk blir det på många ställen: i Brunlanes ödelägger ”marxisterna” mötet; i Stavern vägrar rekryterna att göra militär honnör medan N. S. sjunger fosterlandssången. I Bergen, där civilingenjör Thomas Vedeler talar, möts nazisterna av skådespelaren Hans Stormoen i spetsen för ett gäng med ropande ungdomar; och i Skien lyckas socialisten Lund att komma upp på taket av N.S.’ högtalarbil. Därifrån argumenterar han mot nazisterna – till deltagarnas stora förnöjelse.

I Drammen talar självaste Quisling den 14 augusti. – Kampen, uttalade han med kraft, står för eller emot Trotskij! För eller emot marxismen! Hur många är det i denna församling som verkligen vågar vidkännas att de vill ha det som i Ryssland och Spanien i vårt land? utropar den norske Führern.

En mängd händer höjs i luften.

– Det var några det, säger Führern – några för mycket!

Konsten att erövra massorna med sin talekonst lyckades han aldrig bemästra.

Picnic med norska vänner sommaren 1936

5.

Under allt detta sitter tumultets huvudperson lugnt och fredligt på en holme i Randesund och fiskar vitling. Han har tagit inbrottet i Wexhall och hela uppståndelsen med största lugn. De mystiska besöken strax innan han drog söderut, och förföljelsen genom Telemark hade gett honom en misstanke om att något var i görningen. Men han blev inte särskilt orolig då han på morgonen den 6 augusti blev väckt med beskedet om att det hade varit inbrott i Wexhall. Han visste att nazisterna inte kunde ha funnit något som var komprometterande. Han sade efteråt att meddelandet gjorde starkare intryck på Konrad Knudsen än på honom själv. Han hade blivit van vid lite av varje i sitt oroliga och händelserika liv.

Sedan gammalt tyckte han om att fiska. Och denna lidelse fock han utlopp för på Stangnesholmen dessa augustidagar 1936. En av de som var mest tillsammans med honom på holmen, Inge Scheflo, berättar:

– Trotskij var en ivrig och ärelysten fiskare. En gång då vitlingen hade lurat agnet av hans krok flera gånger – påstod han att kvinnor inte förde fiskelycka med sig. Under stor munterhet blev så hembiträdet satt i land. Efteråt levererade han fisk till middagen.

En dag var vi ute och seglade. Jag var inte särskilt tränad i denna ädla sport. Vinden var nyckfull och kom i små kast mellan skären. Så gjorde jag en manöver som lätt kunde ha kostat både Trotskij

och flera andra livet. Jag svängde båten så att den tunga bommen plötsligt svepte med våldsam fart, nästan 180 grader, rätt över huvudena på passagerarna. Trotskij satt på relingen, de andra som satt längre ned, var inte lika utsatta. Men han var snabb i vändningarna och duckade i sista sekunden. Ofrivilligt hade jag ordnat så jag låg bra till hos Stalin. ”Ich glaube wir fahren nach Haus”, sade Trotskij lakoniskt.

En annan gång var vi ute i motorbåt. Plötsligt började en tumlare att hoppa i vattnet ungefär hundra meter från båten. I nästa ögonblick stod Trotskij med revolvern i handen, och pang – pang. Men han träffade visst inte tumlaren.

Från Stangnesholmen följde Trotskij bra med i det som skedde i den norska pressen och han var väl informerad om vad olika tidningar ansåg om honom. ”Plötsligt befann jag mig i brännpunkten för norsk inrikespolitik”, sade han – men han ansåg sig också kunna konstatera att fascisternas överfall hade väckt stor indignation bland arbetarmassorna.

– Vi blir nog tvungna till att hålla olja på vågorna, säger Scheflo och Knudsen. Men Trotskij håller inte med om det:

– Varför det? –

– Annars kommer massorna att slita fascisterna i stycken! –

Efteråt skrev han:

– Dessa herrar har inget lärt av erfarenheterna från en rad europeiska länder: de föredrar att vänta tills fascisterna sliter dem i stycken. Jag avhåller mig från varje polemik.

Annars började vistelsen på Stangnesholmen att bli mindre behaglig allteftersom rannsakingen i underrätten mot de fem framskrider och uppståndelsen omkring den blir större. Seglare och motorbåtar kretsar snart kring holmen i skaror – folk vill se det märkvärdiga djuret som håller till där. En natt blir Trotskij väckt av högljudda rop och skrik. Larmet kom från en motorbåt som i skydd av mörkret hade lagt sig till vid bryggan på holmen och det var folk ombord som ropade:

– Din mördare! Din förbannade mördare! –

Båten försvann i mörkret när Trotskij närmade sig.

Ganska tidigt på förmiddagen den 14:e augusti kom en motorbåt tuffande över ett solblankt hav ut mot Stangnesholmen. Den lade till vid bryggan. Fyra män och en kvinna gick iland och tog vägen upp till stugan där Trotskij bodde. Men ingen var hemma. Ute på fjorden ser de besökande en liten båt med två fiskare i. De ropar ut till fiskarna, som visar sig vara Trotskij och Knudsen. Ankaret lättas snabbt och fiskarna kommer i land. Där står kriminalpolischefen Sveen från Oslo-polisen med tre konstuplar och en kontorist och väntar. De skall – efter order från högre ort – utfråga Trotskij som vittne i målet mot de fem fascisterna. Riksåklagaren vill veta om det på något som helst sätt från Trotskijs sida hade förekommit sådan verksamhet som *Fritt Folk*, J. B. Hjort och nazisterna påstod. Han ville veta om Trotskij på något sätt kunde sägas ha brutit mot de villkor som satts för hans vistelse i Norge. Därför hade han sänt kriminalpolischef Sveen ned till Kristiansand med flyg denna morgon och försett honom med en hög dokument som Trotskij skulle uttala sig om – det mycket omtalade ”material” som de fem inbrottstjuvarna hade anskaffat.

Tonen mellan Sveen och Trotskij är till en början mycket trivsamt. Båda uppträder mycket belevat och de kommer överens om att fortsätta diskussionerna inne i stugan.

Först av allt vill Sveen veta om Trotskij vill resa åtal mot de fem.

– Önskar Ni att de herrar som trängde in i Knudsens hus ska ställas under åtal? I så fall i vilket hänseende? –

– Absolut inte, svarar Trotskij. Det är en fråga som jag överlåter åt den norska regeringen att svara på. Personligen har jag inga intressen att försvara här. –

Sedan övergår man till att diskutera ”materialet” som Sveen har fått med sig. Det består av följande enkla dokument:

1. Ett dokument på norska stulet från Wexhall
2. Ett dokument på engelska som rör norska politiska förhållanden, också stulet från Wexhall.
3. En kopia av ett brev som Trotskij hade skrivit till en tysk vän, Otto, bosatt i Paris.
4. Didrik Rye-Heyerdahls referat av telefonsamtal mellan Trotskij och hans vänner i och utanför Norge som han hade avlyssnat.
5. Samma persons referat av muntliga utsagor från Trotskij till vissa utlänningar på Hønefoss och som han skulle ha hört. Det dröjde sig om revolutionär verksamhet.
6. Kopia av en lite längre artikel som Trotskij hade skrivit i den amerikanska tidningen *The Nation* och som hette ”Den franska revolutionen har börjat”.¹⁵

Trotskij och Sveen går igenom dessa dokument ett i taget. Samtalet som utspinner sig stenograferas ned. Och efter tre timmar har Steen fått svar på allt som han har frågat om. Trotskij svar gick ut på följande:

Det norska dokumentet som hade stulits från Wexhall var honom fullständigt obekant. Han hade aldrig sett det förut. Detsamma gällde manuskriptet på engelska.

Kopian av brevet till dr. Otto var däremot äkta. Brevet handlade om interna problem bland trotskisterna i Paris.

Angående sina telefonsamtal förklarade Trotskij att han aldrig under hela den tid han bott i Norge hade talat med personer utomlands. Hans telefonsamtal har uteslutande gått till Oslo och främst varit till fru Dahl, hans maskinskriverska: det har rört sig om praktiska saker såsom inköp av papper och liknande.

När det gällde de ”instruktioner om revolutionär verksamhet” som Rye-Heyerdahl påstod sig hört i Wexhall, förnekade Trotskij kategoriskt att han skulle kommit med sådana: ”Det är överhuvudtaget absurd att vilja ge revolutionära instruktioner till andra länder från Hønefoss.” Och om han nu trots allt skulle ha gett sådana instruktioner, så skulle han självfallet inte göra detta i närvaro av en för honom ganska obekant herre.

Trotskij medger att han har brevväxlat med personer i utlandet och att han givit uttryck för sina politiska ståndpunkter i breven. Men, säger han, dess meningsyttringar har aldrig varit direktiv till att företa vissa handlingar. I nästan varje brev som han har skrivit från Norge har han betonat att han bara betraktar sig själv som en iakttagare av och inte som en deltagare i tilldragelserna.

Trotskij medger också att han skrivit artikeln om den franska revolutionen – för övrigt under eget namn – i den amerikanska tidskriften ”Nation”. Den uttrycker, säger han, en revolutionärt marxistisk ståndpunkt när det gäller händelserna i Frankrike. Men åter är det iakttagarens och analytikerns ståndpunkt som har gjort sig gällande, betonar han – inte anstiftarens eller agitatorns. Artikeln var av samma slag som hans övriga böcker och artiklar i världspressen under den senaste tiden. Och dessa hade aldrig, varken av norska eller utländska myndigheter, anklagats för att vara olagliga.

Över huvud taget menade Trotskij sig vara ganska säker på att han ”på intet sätt och i inget avseende” hade brutit mot de villkor som han ställt inför 1935. Det ”material” som nazisterna hade anskaffat, saknade enligt hans mening utan bevisvärde i detta avseende.

¹⁵ Artikeln ”Den franska revolutionen har börjat” ingår i [Om Frankrike \(1934-36\)](#) (på marxistarkivet)

Kriminalpolischefen Sveen uttryckte omedelbart efter förhöret också följande: ”Det hela gick bra”, sade han till pressen som hade dykt upp på Kjeller-flygplatsen då han återvände till Oslo på kvällen den 14:e augusti. ”Jag fick en fullständig och uttömmande förklaring av Trotskij. Beskyllningarna mot honom att ha brutit mot villkoren måste anses vara grundlösa.”

Trotskij å sin sida gick till sängs med frid i sitt hjärta. Han hade fått kriminalpolischefens ord på att anklagelserna mot honom vilade på otillräckliga grunder och att hela saken snart skulle vara ut ur världen:

– Sveen uppträdde helt korrekt: han förstod att de frågor som han måste ställa och som dikterats honom från högsta ort, var malplacerade. Tack vare mina utförliga uttalanden förklarade han inför pressen att han inte kunde finna något olagligt eller något som gick emot Norges intressen i mina handlingar. –

Men det skulle inte dröja länge förrän han insåg att saken inte var ute ur världen.

I centrum för världens uppmärksamhet

– Att peka ut offret, noga förbereda slaget mot honom, och fullborda den rättmätiga hämnden, och så gå till sängs – kan det tänkas en mer underbar känsla.

Stalin 1923

1.

Tidigt morgonen den 15:e augusti sitter Konrad Knudsen som vanligt och lyssnar på nyheterna i radion. Det är dagen efter det att kriminalpolischefen Sveen var på Stangnesholmen och senare förklarade att beskyllningarna mot Trotskij var gripna ur luften. Radiomottagningsförhållandena är dåliga här ute vid fjordmynningen, och Knudsen har bara en svag batteriradio till förfogande. Men det han uppfattar i nyheterna denna morgon får likaväl håret att resa sig på hans huvud:

– Den sovjetiska nyhetsbyrån TASS meddelar idag:

Folkkommissariatet för inrikes ärenden har klarlagt att terroristiska Trotskij-Zinovjev-grupper under årets lopp har föreberett olika terrorhandlingar mot ledande män inom Sovjetunionens Kommunistiska Parti och mot sovjetstaten. Detta har skett efter direkta instruktioner från Trotskij vilken som bekant är i utlandet – och under direkt ledning av Trotskij-Zinovjev-blockets centrum.

Kommissariatets undersökningar har klarlagt att Trotskij-Zinovjev-blocket bildades 1932 efter instruktioner från Trotskij och Zinovjev. Det har också fastslagits att det ondskefulla mordet på Kirov den 1:a december 1934 förövades av en terrorgrupp i Leningrad under ledning av Nikolajev och Kotolajev och att det begicks efter direkta instruktioner från Trotskij och Zinovjev och det förenade centrum.

Undersökningen har också klarlagt att många Trotskij-terrorister sänts till Sovjetunionen för att föröva terrorhandlingar mot ledande män inom Sovjetunionens kommunistiska parti och sovjetstaten.

Knudsen rusar in till Trotskij och ger honom en snabböversättning av det han har hört. – Vad i all världen kan detta betyda? frågar han – Ett eller annat svineri från Moskvas sida lyder svaret torrt. Men vilket slags svineri?

Resten av dagen sitter de två vid radioapparaten och lyssnar. De pejar in sig på Moskvas radio och uppfångar ständigt nya brottsstycken av de våldsamma anklagelserna mot Trotskij som upprepas i varje nyhetssändning. Särskilt intryck på Trotskij gör det att Moskva beskyller honom för att ha sänt terrorister till Sovjet för att mörda ledarna. Och detta så sent som sommaren 1935 och under 1936.

Men för övrigt verkar det inte som att de våldsamma anklagelserna som kom via etern påverkade honom så starkt. Han såg inte särdeles skuldtyngd ut. – Detta är för dumt, sade han bara. Hans övriga spontana yttranden gav uttryck för en blandning av förakt och harm, berättar Inge Scheflo som också satt vid radioapparaten den dagen. På eftermiddagen kom Olav Scheflo och journalisten Per Monsen ut till Stangnesholmen från Kristiansand. De hade med sig texten till det första Tass-meddelandet och allt det andra materialet som hade offentliggjorts i Moskva.

Det framgick av detta material att en väldig sammansvärjning som genomsyrat alla delar av sovjetsamhället hade avslöjats. Och det hade visat sig att ledarna för den var Trotskij och partifolk i högsta ledningen i Moskva. I samarbete med Gestapo och den hemliga polisen i andra länder skulle de sammansvurna mörda sovjetledarna, tillfoga landet allvarliga militära nederlag, splittra sovjetrepubliken, återinföra kapitalismen i landet och sabotera alla delar av det sovjetiska samhällslivet. Men lyckligtvis hade sammansvärjningen uppdagats i tid. Ledarna hade erkänt och skulle nu omedelbart ställas inför rätta för att få sin rättfärdiga dom.

Också enligt det som Olav Scheflo senare berättade, var Trotskij först och främst skakad över dumheten i anklagelserna. Det skulle bli omöjligt att pådyvla honom något, sade han. Ja, han menade att han kunde lägga fram positiva och konkreta bevis på att anklagelserna var gripna ur tomma luften. Själv skrev Trotskij om sin allra första reaktion på anklagelserna från Moskva:

Jag var beredd på mycket, ja på vad som helst. Ändå kunde jag ändå inte tro mina ögon: en sådan blandning av skurkaktighet, fräckhet och dumhet kunde inte vara möjlig. ”Terrorism, låt gå för det”, upprepade jag förbluffad, ”det är fortfarande inom ramarna för vad man kan fatta. Men Gestapo! Är ni helt säkra på att man sa ‘Gestapo?’” ”Ja.” ”Så omedelbart efter fascistattacken anklagar stalinisterna mig för att vara allierad med fascisterna?” ”Det råder ingen tvivel om det.” ”Det finns i alla fall gränser för allting! En kommuni­ké som denna kan endast vara verket av en berusad provokatör som till på köpet inte är läskunnig!” Jag dikterade omedelbart mitt första uttalande om den förestående rättegången. Det var nödvändigt att förbereda sig för kamp, ja ett fruktansvärt slag var nära förestående. Kreml kunde inte utan starka skäl befatta sig med en så avskyvärd komplott. –

Den förklaring som Trotskij dikterade till Per Monsen på Stangnesholmen den kvällen offentliggjordes i Sørlandet dagen efter. Den löd så här:

– Redan huvudpunkterna i det som berättats mig är tillräckliga för att brännmärka detta meddelande som *en av de största förfalskningarna i hela den politiska historien*. Tass-byrån talar om en sammansvärjning av den s k Trotskij-Zinovjev-gruppen. Den härskande byråkratin kallar varje kritik som är riktad mot den för en sammansvärjning. Jag förmodar att kritiken sprider sig mer och mer i Sovjetunionen. Det kan jag endast hälsa med glädje. Det är möjligt att tämligen omfattande kritiskt inställda kretsar återoppar sig på mitt namn, dvs mina idéer och skrifter. Men Tass-meddelandet påstår även, att det rör sig om en terroristisk sammansvärjning mot regimens ledare och att denna sammansvärjning leds av mig från Norge.

Jag förklarar härmed att detta påstående icke äger den ringaste sanning. För var och en som är bekant med de senaste årens politiska historia är det höjt över all tvivel att den av Tass spridda rapporten står i den skarpaste motsättning till mina idéer och hela min verksamhet, som nu enbart har karaktären av författarskap.

Från 1897, då jag trädde in i den revolutionära rörelsen, har jag varit och är liksom alla ryska marxister en oförsonlig motståndare till individuell terror som kampmetod, en metod som i sista instans bara kan tjäna absolutistiska och bonapartistiska intressen.

Jag slår fast: Sedan jag kom till Norge har jag inte haft någon förbindelse med Sovjetunionen, har inte fått ett enda brev därifrån eller sänt ett enda brev dit, vare sig direkt eller genom andra personer.

Hela min verksamhet i fråga om Sovjetunionen har inskränkt sig till mina artiklar, som offentliggjorts i världspressen, och i en bok som inom en snar framtid kommer ut i flera länder. Min hustru och jag har inte ens kunnat få fram en enda rad till vår son som arbetar i Ryssland som ung opolitisk vetenskapsman.

Då jag är hemlös och då jag nu utnyttjar asylrätten i Norge, tror jag att det enda möjliga sättet att få det påståendet prövat, att jag från Norge skulle ha lett denna terroristiska sammansvärjning blir att tillsätta en kompetent regeringskommission, som skulle undersöka anklagelserna i dokumenten. Jag å min sida är fullt villig att avge fullständig räkenskap för min verksamhet i Norge, dag för dag och timme för timme. Denna min bevisning kunde kompletteras med att arbetarnas organisationer över hela världen tillsatte en opartisk internationell kommission, som i Sovjetunionen skulle pröva anklagelserna på platsen, komma i direkt kontakt med de anklagade och därefter offentliggöra en rapport om sina undersökningar. Jag vill säga att denna rapport kommer att upplösa hela anklagelsen till ett intet. Jag har ingenting att frukta och inget att förtiga i denna sak.

Leo Trotskij.

Denna förklaring angrep uteslutande själva innehållet i anklagelserna från Moskva och den var också först och främst riktad mot Moskva. Men Trotskij ansåg också att han var skyldig sitt värdfolk i Norge en förklaring. Han ville gärna förklara för norrmännen varför han nu ansåg det som sin självklara plikt att vända sig mot Moskva. Därför dikterade han en förklaring till på kvällen den 15:e augusti. Den formulerades som ett öppet brev till kriminalpolischefen Sveen, men riktade sig i själva verket till hela allmänheten i Norge.

Då regeringen i detta land gav mig visum, visste den att jag är revolutionär och en av grundarna av den nya Internationalen. Eftersom jag noga har avhållit mig från varje inblandning i Norges liv, trodde jag och tror jag inte att den norska regeringen kan åberopa sig rätten till att kontrollera min litterära verksamhet i andra länder, så mycket mindre som ingen av mina böcker och artiklar i något land har varit föremål för rättslig prövning. Min korrespondens berör samma idéer som mina litterära arbeten. Fascisterna och stalinisterna gillar dem säkert inte, men det kan jag inte göra något åt. Men under de senaste dagarna har det skett saker som långt övergår något av det som den reaktionära pressen någon gång har skrivet om mig.

Moskva-radion anklagar mig för oerhörda förbrytelser. Om bara en bråkdel av dessa anklagelser var sanna, skulle jag sannerligen inte förtjäna att Norge eller vilket som helst annat land visade mig gästfrihet. Men vad Moskva-anklagelserna angår, är jag beredd till att omedelbart avlägga räkenskap inför vilken som helst opartisk undersökningskommission, inför vilken som helst offentlig domstol. Jag kommer att åta mig att bevisa att det är anklagarna själva som är förbrytare.

Trotskij förstod självfallet att hela världens uppmärksamhet nu var riktad på honom. Han var huvudanklagad i den rättegång som skulle äga rum. Och han var den ende av de anklagade som hade reella möjligheter att försvara sig. Han kunde inte fortsätta vitlingsfisket på Sørlandet längre. Han måste hem till sina papper och sina arkiv för att med så många bevis som möjligt bemöta Stalins våldsamma anklagelser. Tidigt på morgonen den 16:e augusti bröt därför familjen Trotskij och Knudsen upp från stugan på Stangnesholmen. Färden gick mot Hønefoss. Och denna gång var det ingen som följde efter dem på landsvägen.

2.

Under de följande dagarna utspelade sig i Moskva ett skådespel som man behöver gå tillbaka till medeltidens häxprocesser för att finna motsvarigheten till. Det var rättssaken mot Zinovjev, Kamenev, Smirnov och 13 andra ledande sovjetpolitiker som rullades upp för den sovjetiska högsta domstolens militärkollegium i en sal i Fackföreningarnas hus.

De åtalade var alla världsberömda revolutionärer, personer vars blotta namn för många fortfarande var liktydigt med Oktoberrevolutionen 1917. Alla hade varit nära vänner till Lenin och Trotskij, alla hade varit med och grundat Sovjetunionen och det ryska kommunistpartiet;

alla hade de också spelat betydelsefulla roller i centralkommittén, politbyrån, Komintern och den Röda armén.

Närvarande i rättegångssalen var 150 ryska medborgare som på förhand hade valts ut av den hemliga polisen – de hade i uppdrag att komma med lämpliga bifalls- och misshagsyttringar. Närvarande var också 30 utländska journalister och diplomater: de skulle bevittna att anklagelserna och erkännandena var äkta. De åtalades anhöriga släpptes inte in.

Klockan tio över tolv den 19:e augusti förklarade rättens ordförande att domstolen var samlad. En grupp soldater förde in de anklagade till åtalsbåset. De verkade bleka, utslitna, förtvivlade. Men vid anklagarnas bord satt Andrej Vysjinskij, en tidigare mensjevik som blivit medlem av bolsjevikpartiet långt efter revolutionen. Han verkade vara på mycket gott humör och tillfreds och gned förnöjt sina händer med jämna mellanrum. Efter att de inledande formaliteterna avklarats, läste han anklagelseakten, som gick ut på att de anklagade hade mottagit instruktioner från Trotskij om att mörda Stalin, Vorosjilov, Kaganovitj, Zjdanov m. fl. och att de hade organiserat terroristisk verksamhet med sikte på detta. Huvudanklagad var Leo Trotskij, som från utlandet hade sänt de andra skriftliga instruktioner om hur de skulle mörda Sovjetunionens ledare. Det skulle ske i nära samförstånd med Hitler som efter en statskupp i Sovjet skulle belönas med herravälde över Ukraina.

Det har fastställts genom rannsakingen att ... L. Trotskij [sedan 1935, dvs efter mordet på Kirov] själv tog hand om ledningen av den terroristiska verksamheten i Sovjetunionen och eftertryckligt började forcera organiserandet av mordet på kamraterna Stalin och Vorosjilov. För detta ändamål vidtar han en rad åtgärder för att återupprätta terroristgrupperna i Sovjetunionen och att aktivera deras verksamhet. Han sänder från utlandet sina beprövade agenter till Sovjetunionen.

Den förste som ropas upp för att avge förklaringar var Mratjkovskij. Sedan följde de andra slag i slag, och allesammans framlade de mest sällsamma historier om sina förbindelser med Trotskij. Förhören följde vanligen ett bestämt mönster med ledande frågor och korta bekräftande svar. I den här stilen:

Vysjinskij: Ni vidtog en rad praktiska åtgärder för att utföra det, d. v. s. ni organiserade några försök att föröva attentat mot kamrat Stalin, vilka utan er förskyllan inte kom till stånd?

Den åtalade: Riktigt.

Men flera av de åtalade kom också med längre, mer detaljerade erkännanden. Särskilt uppseende väckte Zinovjevs vittnesmål – även om han verkade så medtagen och kuschad att knappt förmådde tala. Eller kanske just därför.

– Vi hyste hat mot partiets Centralkommitté och mot Stalin. Vi var övertygade om att ledningen till varje pris måste avsättas, måste ersättas av oss jämte Trotskij.

Om Trotskij och hans roll uttalade Zinovjev:

– Jag är skyldig till att näst efter Trotskij ha varit den främsta organisatören av det trotskij-zinovjeviska blocket, som ställde sig målet att mörda Stalin, Vorosjilov och en rad andra av partiets och regeringens ledare. Jag erkänner mig skyldig till att ha varit huvudorganisatören av mordet på Kirov... Vi slöt förbund med Trotskij... Min defekta bolsjevism förvandlades till antibolsjevism, och genom trotskismen kom jag till fascismen. Trotskismen är en avart av fascismen, och zinovjevismen är en avart av trotskismen.

Under förhören framkom det att flera av de åtalade hade varit i personlig och konkret kontakt med Trotskij i utlandet. De sade att de hade mött honom på olika ställen och att han då hade förklarat för dem hur de skulle gå tillväga för att få Stalin skjuten.

Andra sade att de bara fått brev eller besked från honom. Men alla var eniga om att Trotskij var huvudmannen. Han hade gett order om att Kirov skulle mördas. Han hade legat bakom sabotagen och oron i Sovjet. Han hade planlagt mordet på landets ledande män.

Den 22:e augusti började Vysjinskij sin talan. Den innehöll osedvanligt våldsamma angrepp på de sammansvurna och deras ledare i Norge. Den tidigare motståndaren till bolsjevikrevolutionen 1917 sparade inte på krutet då han anklagade gammelbolsjevikerna – ”Den föraktliga, lumpna äventyrarklicken försökte att med sina smutsiga fötter trampa ned de bästa och mest doftande blommorna i vår socialistiska blomstergård... Lögnare och narrar, ynkliga pygméer, mopsar och rackor, som retat upp sig över elefanten – så ser detta sällskap ut!”

Vysjinskij avslutade sitt tal med följande berömda och beryktade harang:

– Ett sorgligt och skymfligt slut väntar dessa personer, som en gång stått i våra led, ehuru de aldrig utmärkt sig varken genom fasthet eller genom hängivenhet för socialismens sak... Vi har framför oss farliga förhårdade, grymma och skoningslösa förbrytare mot vårt folk, mot våra ideal, mot ledarna av vår kamp – sovjetlandets och all världens arbetandes ledare!

Fienden är lömsk! En lömsk fiende får inte skonas. Vid första underrättelsen om detta ohyggliga illdåd reste sig hela folket. Hela folket skälver av indignation. Och som representant för den statliga åklagarmakten förenar jag min, den statliga åklagarmaktens upprörda och förbittrade röst med bruset av miljonernas stämma!

Jag vill till slut påminna er, kamrater domare, om lagens krav i de saker, som gäller grova statsförbrytelser. Jag tillåter mig att påminna er om er skyldighet att förklara alla dessa sexton personer skyldiga till statsförbrytelse och i fullt mått tillämpa mot dem de lagparagrafer, som anklagelsen stödjer sig på.

Jag kräver, att de galna hundarna skall skjutas – alla utan undantag!

Den 23:e augusti fick de anklagade ordet för sista gången. De ägnade sig alla åt självfördömelser och självanklagelser som världen knappast hade sett maken till. Alla karakteriserade sig själva som avskum, mördare, sabotörer, förrädare, spioner – och de *krävde* rätt och slätt att de skulle skjutas som galna hundar.

Den 24:e augusti föll domen. Den löd på döden för alla anklagade. Trotskij dömdes till att ”omedelbart häktas och ställas inför Sovjetunionens Högsta domstols Militärkollegium”.

Några bevis hade inte åklagaren lagt fram – inte ett enda. Påståenden om att Trotskij hade organiserat kontrarevolutionen i Sovjet från sina baser i utlandet, förblev ett påstående. I de få fall där de åtalade hade anspelat på konkreta omständigheter vid deras påstådda sammanträffanden med honom i utlandet, var det osannolika och direkt felaktiga i dem helt uppenbart.¹⁶

3.

I Norge följde man självfallet händelserna i Moskva med speciellt intresse och uppmärksamhet: det var ju från vårt land som de påstådda terroraktionerna mot Stalins liv till en stor del hade letts, och det kunde få allvarliga konsekvenser för Norge om det bevisades att Trotskij stod bakom mordplanerna mot Stalin och sabotagen i Sovjet. Men norsk opinion reagerade långtifrån enhetligt på rättegången, tvärtom – reaktionerna var mycket olikartade. Det som i och för sig var det märkligaste, kom från anti-kommunisterna *par excellence*, de norska fascisterna: de gav nämligen Vysjinskij rätt i varje ord han sade. Anklagelserna mot Trotskij var i deras ögon sanna. Märklig är denna reaktion, ty *Fritt Folk* och Quisling hade alltid påstått att Trotskij och Stalin i själva verket samarbetade – Trotskij bara lät som han var förföljd av Stalin. I verkligheten var landsförvisningen ett ”bolsjeviksikt trick”. Så sent som ett par dagar innan Moskvarättegången började, hävdade Quisling: – ”Brytningen mellan Trotskij och Stalin var i verkligheten bara en täckmantel för ett försök att infånga alla de kommunister som Stalin inte hade tillräckligt starkt grepp på.”

¹⁶ För en grundligare redogörelse och analys av Moskvarättegångarna, se t ex Kent-Åke Anderssons [Om Moskvarättegångarna](#) och Pierre Broués [Moskvaprocesserna](#) (båda finns på marxistarkiv.se).

Nu hette det att Trotskij hela tiden hade konspirerat mot Stalin och bedrivit agitation mot ”det mot Norge vänligt sinnade Sovjet”. Nu angriper N.S. den onde Trotskij som har handlat så elakt mot den snälle och vänlige Stalin!

En ganska likartad reaktion finner vi hos de norska kommunisterna. Deras ledare och deras press som ända fram till den 15:e augusti hade försvarat Trotskij mot anklagelserna från Hjørt och andra, går nu i god för vartenda ord i anklagelserna i Moskva och upprepar dem för egen räkning. Sovjetmyndigheterna handlar rätt när de slår ned detta lumpna pack, skriver *Arbeideren* den 16:e augusti. Och är det inte som ett eko från Vysjinskijs stämma när tidningen utropar: ”– Det lumpna pack som sjunkit ned till samma nivå som de fascistiska gangsterbanden, kan inte kräva nådig behandling och humanitet. I mänsklighetens, frihetens och fredens namn måste denna drägg tillintetgöras för alltid. Själva döden och utplånandet är en för mild öde för detta slödder.”

Men kommunisterna var inte ensamma i norsk arbetarrörelse om denna åsikt om de gamla ryska revolutionärerna. En grupp i Arbeiderpartiet ledd av Jakob Friis delade den fullt ut: Någon orätt hade inte drabbat vare sig Zinovjev eller Kamenev, sade han. Och vad Trotskij angick, hade han inte ord starka nog att fördöma honom. ”Han behövde mord och terroristiska händelser i Sovjetunionen för att kunna använda dem som ‘symptom’ på det rådande missnöjet i befolkningen, det missnöje som med den tyska arméns hjälp skulle föra honom (Trotskij) till makten i Ryssland.”

För övrigt ställde sig Arbeiderpartiet sig i stort sett tämligen tvivlande till Moskvarättegången i allmänhet och till anklagelserna mot Trotskij i synnerhet. I *Arbeiderbladet* skrev Tranmæl att det är svårt för folk som inte själva bor i Ryssland att bilda sig en grundad mening om det han kallar ”partistriden” i det ryska kommunistpartiet. Han vill därför inte inlåta sig på att avkunna någon *dom* i striden mellan Stalin och oppositionen mot honom. Men han vill påtala de *metoder* som Stalin använder sig av i Moskva. De måste fördömas å det skarpaste, skriver Tranmæl den 19:e augusti. Anklagelseskraften står i uppenbar strid med fundamentala rättsprinciper, och de anklagade blir dömda innan de får möjlighet att försvara sig. Anklagelserna om terror är osanna och groteska – undersökningar som gjorts bekräftar i alla fall inte att anklagelserna mot Trotskij är sanna. Nej, hela föreställningen i Moskva är avskyvärd. ”Den väcker den djupaste besvikelse och avsky hos alla socialistiska och marxistiska kretsar. Man komprometterar inte bara kommunismen, utan Sovjetunionen självt med denna häxprocess.”

Men bortsett från *Dagbladet* stod *Arbeiderbladet* ensam i sin syn på Moskvarättegången i dessa hektiska augustidagar 1936. Ingenstans restes det offentligt invändningar mot rätts-saken; ingen var benägen att avvisa den som uppkonstruerad från allra första början. Vi vet idag att anklagelserna var helt igenom falska – men då, 1936, godtogs och upprepades de av inflytelserika pressorgan och av höga jurister. Och erkännandena – något måste väl ligga i dem? *Helt* oskyldiga kan de anklagade inte ha varit när de kom med sådana bekännelser? ”En kärna av sanning måste det ligga i alla dessa erkännanden”, skrev *Tidens Tegn*, som för övrigt ansåg det helt självklart att Trotskij hade gjort Norge till utgångspunkt för politiska mord och annan underjordisk verksamhet. Denna tidning som varje dag vid denna tid publicerade Vladimir Tjernavins bok *Jag talar för de stumma* som följetong, kunde inte tänka sig att de höga herrarna i Moskva for med lögn och falskhet även i denna sak.

Det kunde inte heller resten av högerpressen. *Morgenbladet* slår upp Moskvarättegången i feta vältaliga rubriker: ”En gammal vän ger Trotskij en bredsida”, ”Trotskij är en politisk äventyrare, en slyngel, en lymmel, skriver vännen Rakovskij”. Själva rättegången karaktäriseras nog som ”besynnerlig”, och tidningen antyder att det är GPU som står bakom det hela. Likaväl tror den på de fantastiska anklagelserna mot Trotskij; den tror på att han i slutet av 1935 och i början av 1936 har sänt kurirer till Ryssland för att skjuta Stalin, och tar inte av-

stånd från alla påståenden om att Trotskij också planerat andra terroristiska handlingar från Norge.

Det helt groteska i både anklagelserna och rättegången i Moskva var det få journalister som uppfattade. Ingen förstod att det bl a handlade om att beröva Leo Davidovitj Trotskij asyl-rätten i Norge. Ingen begrep att det man ville uppnå med rättegången var att skapa en hets mot Trotskij som skulle frånta honom alla möjligheter att i det stora hela existera på jordklotet. Nästan ingen såg det fantastiska och absurda i anklagelserna mot honom. Men några få gjorde det. En av dem var *Dagbladets* Axel Kielland. I en porträttintervju den 22:a augusti offentliggör han ett nytt ”bevis” i Moskvarättegången, ett ”brev” som Trotskij ska ha skrivit till en av de sammansvurna:

Käre vän. Det var utmärkt att ni lyckades dräpa Kirov. Nu får ni alltså se till och klara upp det där med Stalin. Jag är benägen att anbefalla en handgranat. Jag ligger här på Ullevåls sjukhus och har det i stort sett bra, men om du kan vill jag gärna att du skickar mig ett par av de där tjocka underbyxorna som finns hos Prokopiev & Co, just bakom Röda torget som du vet. Här är lite kyligt. Ha det så bra och glöm absolut inte att mörda Stalin.

Din hängivne Leo Trotskij.

Bättre kunde inte det löjliga och absurda i påståendena från Moskva framställas.

4.

– Detta är den första intervju som jag ger sedan jag kom till Norge. Hittills har jag inte velat ha något ståhej kring mitt namn, jag har bara önskat att få bo här i fred, jag har inte på något sätt velat väcka uppmärksamhet. Men efter det som nu kommer fram under rättegången i Sovjetunionen faller alla betänkligheter bort, för det rör sig om livet för många människor i Sovjet. –

Det är den 20:e augusti – Trotskij befinner sig ansikte mot ansikte med pressen som har strömmat till Hønefoss de sista dagarna.¹⁷ Sedan han kom tillbaka från Sørlandet för fyra dagar sedan har han suttit och lyssnat på radioutsändningarna från Moskva, mer och mer förfärad. Med fasa och vämjelse har han hört om ”bekännelserna” som kom på löpande band och med allt större förfäran har han stavat sig genom rapporterna i de norska tidningarna.

– Med ordbok i handen tyder jag TASS-meddelandena i de norska tidningarna. Jag hade en känsla av att befinna mig i ett dårhus. Vårt hus och vår telefon belägrades av journalister. Just då kom som tur är ett par unga vänner mig till hjälp: Erwin Wolf från Tjeckoslovakien och Jan van Heijenoort från Frankrike. Båda två hade tidigare varit mina sekreterare. De var helt outhärliga i dessa oroliga och upphetsade dagar –

Först och främst önskade Trotskij nu att få ihop en bok, ett mer fylligt och sammanhängande svar på alla de frågor som rättegången hade rest. Men det var svårt för honom i dessa hektiska dagar medan rättegången pågick: Journalister från hela världen strömmade till Oslo för att höra Trotskij's åsikt om den. Rättegången reste ju mycket allvarliga problem för hela den internationella arbetarrörelsen och det blev viktigt för många människor att ta reda på om påståendena var sanna eller om de eventuellt kunde motbevisas. Den ende som möjligtvis kunde göra det sistnämnda var Trotskij. Och han både kunde och ville: från rättegångens första dag var han fullt och fast besluten att kämpa för sin ära och för de anklagade gammelmolens kärnas värdighet, de som inte var i stånd att försvara sig själva. Han har sina arkiv och sina bevis, och han har framför allt friheten att säga vad han vill vilket de andra saknar.

– Jag *kan* försvara mig! Alla mina arkiv står till mitt förfogande och jag *kan* vederlägga varje vittnesbörd, avslöja varje provokatör – och jag kommer att göra det. Med hjälp av den ärliga och

¹⁷ Innan dess hade inte världspressen visat något större intresse för Trotskij. I grannlandet Sverige publicerades t ex enbart två intervjuer med Trotskij under hans vistelse i Norge, båda gjorda av Kurt Singer, en journalist/författare som flytt från Nazi-Tyskland. Den senare av dessa intervjuer publicerades i Socialistiska Partiets dagstidning *Folkets Dagblad* i juni 1936, se [Folkets Dagblad intervjuar Trotskij](#)

oavhängiga pressen kommer jag att visa att Moskvarättegången är en politisk hämndakt. Jag ber bara om en kort tidsfrist – och anklagarna i saken kommer att bli de anklagade. –

En här av pressfolk finner vägen till Wexhall. Från när och fjärran, från London och Paris, såväl som från Oslo och Drammen får han hänvändelser om att lägga fram sin syn. Det blir så många att han ber sina sekreterare säga från till pressen att han inte har tid att skriva själv under dessa dagar. Men ifall de skickar en reporter till Hønefoss lovar han att journalisterna ska få svar på sina frågor. Via NTB¹⁸ skickar han också ut en redogörelse om att han är beredd att besvara alla frågor från världspressen och att han kan redogöra för hela bakgrunden till alla åtalade i Moskvarättegången.

En av de första tidningar som släpps in till honom och får ett samtal, är *Dagbladet* från Oslo.

– Se! Säger han till journalisten och pekar på bokhyllorna. – Här är mina böcker. Detta är resultatet av 40 års författarskap. I dessa böcker kommer Ni att finna att jag alltid varit motståndare till individuell terror – både i Sovjetunionen och i världen för övrigt. Jag är revolutionär, men inte terrorist. Min politik är Karl Liebknechts – han gick ut på gatan i Berlin under första världskriget och delade ut flygblad mot kriget.

Moskvarättegången är f ö det största falsarium som världen har skådat. Punkt för punkt ska jag vederlägga den utifrån det jag vet och det jag minns, och utifrån dokumenten i mitt arkiv.

– Hur är det med anklagelsen om att Ni har stått i förbindelse med den tyska hemliga polisen?

– Rent struntprat, och jag skall visa detta. Om jag vore i Sovjetunionen nu, skulle jag vara förlorad. Nu är jag emellertid i utlandet och jag kommer att kunna skaffa fram hundratals vittnen som kan bevisa att jag inte har haft något att göra med vare sig mordet på Kirov eller med Gestapo.

– Har Ni tagit emot något besök från Sovjet här i Norge, eller haft kontakter med ryssarna på något annat sätt?

– Det hela är ett grovt falsarium, det är lögn, en infam lögn det som anförs mot mig, men i Sovjetunionen finns det ingen möjlighet att framföra kritik – där undertrycks kritiken och dessa meningslösa påståenden förblir oemotsagda. Men här har vi möjlighet att framföra kritik, och jag, min herre, jag kritiserar. –

Detsamma gjorde han också i en större intervju med *Arbeiderbladet*, där han formligen lät det forsa fram bitande kritik och hårda beskyllningar mot Stalin, GPU och hela den härskande klicken i Sovjet.

– När jag bara får möjlighet studera denna rättegång kommer jag att kunna riva sönder den i småbitar, precis som jag rev den föregående i småbitar. Jag har mina vittnen och dokument. Är det inte märkligt att inför alla mina anhängare har jag tagit avstånd från terrorismen, men dessa skulle jag ha givit i uppdrag att utföra attentat? I Köpenhamn tog jag överhuvudtaget inte emot en enda ryss. Jag skulle i december 1932 ha givit en person i uppdrag att mörda Stalin på en kongress. Men kongressen ägde rum först 1935. Och där fann man attentatsmannen springande omkring i korridorerna med en revolver i fickan. Jag skulle alltså ha väntat i tre år på attentatet...

Mina herrar, das nenne ich dumm, detta kallar jag för dumt. I Oslo har jag inte tagit emot ett enda besök av någon ryss. Jag har inte, direkt eller indirekt, skrivit ett enda brev till Ryssland. Jag vet vad ett brev från mig betyder för den som får det. Från min yngste son har jag under de sista två åren inte hört något, vet ej var han finns.

Eller titta nu här. – Här pekar Trotskij på ett ställe i den norska tidning han håller i handen under intervjun. – Se på detta brev som jag skulle ha sänt till Dreitzer, med instruktioner om vad jag ville. Stalin måste ju veta att jag inte är så dum, att jag ger skriftlig order om att han ska mördas. Att jag i vilket fall inte skulle göra det i brevform. –

¹⁸ NTB = Norska telegrambyrån

Också i flera utländska tidningar var Trotskij i spalterna med dementier och protester mot anklagelserna i Moskva denna vecka i augusti.¹⁹ Men ingenstans med så starka ord och så bitande ton som i *Arbeiderbladet*, det norska regeringsorganet. Det gav kanske regeringen något att tänka på.

5.

I gryningen den 25:e augusti blev alla de 16 anklagade i den första Moskvarättegången förda parvis ut på den stora gården i Lubljanka-fängelset. Där sköts de genom munnen.

Redogörelser för hur avrättningen gick till sipprade ut inte långt efteråt. Den ene av de huvudanklagade, Zinovjev, bröt helt ihop när han förstod vad som skulle ske. Med hög och gäll röst ropade han ut en sista vädjan till Stalin om att hålla sitt löfte: låta honom behålla livet eftersom han ”erkände”. Men Stalin var på sommaresemester i Kaukasus, och den officer som hade ansvaret för den dömda menade att han måste ha blivit galen. Han gav order om att han skulle bäras in i närmaste cell och skjutas där. Han blev avlivad i medvetslöst tillstånd. Kamenev verkade fullständigt lamslagen när han fördes ut på fängelsegården för att skjutas. Men Smirnov, Trotskijs gamle vän, var lugn och behärskad. Hans sista ord ska ha varit: ”Vi förtjänar detta för vårt ovärdiga beteende under rättegången.”

I Hønefoss satt den anklagade Trotskij och följde händelserna i radion.

– Jag var övertygad om att alltihop skulle sluta framför exekutionsplutonen. Trots detta kunde jag knappt tro mina öron när jag hörde hallåmannen i Paris med darrande röst rapportera att Stalin hade fått alla de åtalade skjutna, bland dem fyra medlemmar av den gamla bolsjevikiska centralkommittén. Det var inte de grymma straffen i sig som överväldigade mig: en tidsålder av krig och revolutioner är en grym epok, och det är en sådan tid vi nu lever i. Det som överväldigade mig var komplottens kallblodiga beräkning, maktklickens gangstermoral, försöket att bedra världsoptionen i en så massiv skala över hela jorden, bedra vår och kommande generationer. ‘Brodermördaren Dzugasjvili [Stalin] har nått sin höjdpunkt’, sa jag till min hustru efter den första minuten av bestörtning. –

Till de norska pressreportrar, som telefonerade till Wexhall omedelbart efter att nyheten om avrättningarna blivit känd, uttalade han:

– De anklagade har avlagt falska bekännelser mot löften som inte har blivit uppfyllda. Man har tvingat fram ”bekännelser” från de åtalade genom att lova att de skulle få behålla livet, och så ...

Men han preciserade också att han inte hade för avsikt att låta det hela vara opåtalat: han ville ta upp anklagelserna i en norsk rättssal och bidra till att offren fick hämnd på Stalin.

– Jag har framställts som den huvudansvarige i saken. Jag har därför rätt att få min sak prövad under rättsligt betryggande former. Min påstådda terroristiska verksamhet skulle ju enligt åklagaren ha bedrivits bl a från Norge. De förbrytelser jag anklagas för i Moskva är straffbara i Norge. Därför har jag rätt att bli ställd in för norsk domstol och kräver att få inleda rättsliga undersökningar mot mig själv. Men det är också min plikt att avslöja och därmed hämnas en av de största förbrytelserna i världshistorien.

Så satte han sig ned vid skrivbordet framför det stora fönstret i Wexhall, och påbörjade sin stora bok om rättegången – den som skulle komma att heta *Stalins brott*²⁰, men som inte skulle offentliggöras förrän långt efteråt.

Det allra första som han fick ned på papperet, handlade om hans förhållande till Zinovjev och Kamenev:

¹⁹ Detta gäller även den svenska pressen (främst syndikalistiska *Arbetaren* och Socialistiska Partiets *Folkets Dagblad*). För exempel se [Trotskij om 1936 års Moskvarättegång i svensk press](#) (på marxistarkivet).

²⁰ Boken gavs ut på franska (*Les crimes de Staline*), spanska (*Los Crímenes de Stalin*) och tyska (*Stalins Verbrechen*), men ej på engelska! Boken finns i svensk översättning på marxistarkivet: [Stalins brott](#)

– Historien om mina relationer till dessa två lär kunna följas utan svårigheter i dokument, i artiklar och böcker. Jag känner de två mycket väl, och även hela den situation som de befinner sig i, och jag kan med absolut säkerhet säga: beskyllningarna mot dem för terror är en gemen förfalskning från början till slut, utan ett endaste korn av sanning... –

Längre kom han inte. För på morgonen den dagen, den 26:e augusti, får han besök. Och inte av journalister och reportrar denna gång, eller andra som låter sig avvisas. På Wexhalls gårdsplan stannar det bilar med polismän i. Och på dörren under arbetsrummet ringer det kraftigt och bestämt. In kommer två herrar. Den ene presenterar sig som Askvig, chef för norska statspolisen. Den andre heter Halvorsen och är chef för Centralpasskontoret i Oslo.

Askvig och Halvorsen säger att justitiedepartementet nu har bestämt att det skall vidtas nya och strängare villkor för Trotskijs vistelse i Norge än de som hittills gällt. De läser upp en skrivelse från departementet och frågar om Trotskijs vill vara vänlig att godta de nya bestämmelserna med att sätta sitt namn under skrivelsen.

– De höga gästerna krävde att jag skriftligt skulle förklara mig överens om när det gällde några nya villkor för vistelsen som de hade bestämt: jag skulle hädanefter förpliktiga mig att inte skriva om aktuella politiska ämnen, jag skulle icke låta mig intervjuas och jag skulle gå med på att hela min korrespondens kontrollerades av polisen. –

Förfärad frågar Trotskij om orsaken till dessa nya och hårdare förhållningsregler mot honom. Är det anklagelserna från Moskva?

Nej, inte alls, – svarar Halvorsen från Centralpasskontoret. Men saken var den att passkontoret hade granskat det material som J. B. Hjort hade lagt fram för polisen i början av augusti, och kontoret hade funnit en del av detta representerade ett brott mot uppehållsvillkoren. Därför måste dessa nu skärpas och dessutom godkännas skriftligt.

– Jag vägrade bestämt att skriva under. I ministerns namn fick jag då besked om att hädanefter skulle varken journalister eller vänner och bekanta över huvud taget tillåtas att besöka mig. Regeringen skulle inom kort skaffa mig och min fru en annan bostad.

– Men – om min frihet att kontakta pressen inskränks vid just denna tidpunkt – ja, då betyder det väl att den norska regeringen ställer sig på de anlagandes sida i Moskvarättegången? Inget svar från de höga herrarna.

Gick det verkligen till på detta sätt? Är inte detta Trotskijs version, och därför en subjektiv version?

Motparten, herrarna från polisen och passkontoret skrev sedan en rapport till justitiedepartementet om det som skett. Där heter det:

– Halvorsen förklarade vem de var och vad de ville. Han läste upp skrivelsen från justitiedepartementet om de skärpta villkoren för Trotskij, som förklarade att han inte kunde acceptera de fastställda villkoren. Han bestred Centralpasskontorets kompetens att bedöma hans författarskap och politiska verksamhet och sade dessutom att de nya villkoren var en skam för ett demokratiskt land. Halvorsen kungjorde då att det från och med samma morgon skulle upprättas vakthållning kring hans bostad. –

Internerad – men varför?

Det äkta paret Trotskij var satt under polisbevakning. Åtta poliskonstaplar patrullerade dag och natt runt huset de bodde i, i trädgården, på gårdsplanen och på vägarna. De var internerade, som det heter. Eller för att säga det på ett annat sätt: fängslade utan dom och rannsakan. Men varför? Varför hade de förbjudits att ge intervjuer, tala med tidningarna, och överhuvudtaget uttala sig offentligt? Och varför just i ett ögonblick då Trotskij hade som allra mest användning av sin yttrandefrihet? Vad hade försiggått i regeringen, i justitiedepartementet, Centralpasskontoret, innan man beslutade att vidtaga en så drastisk åtgärd?

Låt oss först se lite mer på den miljö politikerna och ministrarna verkade i, på den politiska dagspressen och det den ansåg om Trotskij och hans sak under dessa hektiska dagar.

På yttersta högerflygeln rasade nazist-tidningarna som förr – om möjligt med ännu starkare ord och vändningar. – ”Släng ut Trotskij, bort med regeringen!” ropar J. B. Hjort. – ”Sätt denne sadistiske revolutionsgangster i en rovdjursbur och sänd honom till Ryssland, med etiketten Försiktigt! Blodstörstig!” skriver idrottsredaktören i *Fritt Folk*, Charles Hoff. Och Quisling offentliggör ett öppet brev till H.M. Kung Haakon, där han anmodar denne att omedelbart inkalla stortinget. ”Det måste fattas ett klart beslut i Trotskij-fallet så att mannen snabbast möjligt kan utvisas ur landet.”

Högerpressen ansluter till samma ståndpunkt: Trotskij måste utvisas eller helst sändas tillbaka till Sovjet. Han bör å det snaraste, skriver *Morgenbladet*, avlägsnas ur landet, för här är han inte längre välkommen. Norge utsätts för internationella obehagligheter för att landet ger honom asyl.

Också kommunistpressen står nu för denna åsikt. *Arbeideren* som innan den 15:e augusti och Moskvarättegången hade skrivit att ”det är bara struntprat att Trotskij gjort något olagligt i Norge, det är bara något som N.S. fabulerar om” – menar efter den 15:e att han i högsta grad har brutit mot sina villkor: ”Under alla omständigheter måste hans Norge-vistelse nu få ett slut. Egentligen borde han ha haft plats vid sidan av Zinovjev, Kamenev och de andra terroristerna på de anklagades bänk i Moskva. Och deras öde borde ha varit Trotskijs öde.”

Det var något av en helomvändning. Kommunisterna som den 14:e augusti hade karakteriserat nazisternas hets mot Trotskijs vistelse i Norge som ”en vettlös och enfaldig lögn- och hets-kampanj”, de ansluter sig nu reservationslöst till samma kampanj. Ännu märkligare är dock den förklaring som de nu ger på nazisternas kampanj som de i och för sig tar avstånd från: den var arrangerad med Trotskijs eget samtycke! I verkligheten, säger nu kommunisterna, har Quisling, Hjort och det tyska Gestapo tänkt ut aktionen i Wexhall tillsammans med Trotskij, för att ge ryssen i alla fall en sken av att vara revolutionär. Inte ett ögonblick har Hjort och Quisling trott på sina anklagelser mot Trotskij, skriver *Arbeideren* – de har hela tiden vetat att han arbetade för Gestapo, och de har varit glada över det. ”I samarbete med Gestapo utarbetade han (Trotskij) de praktiska åtgärderna för att fysiskt utrota Sovjetunionens ledande män som ett led i kontrarevolutionens förberedelser för krig och störtande av sovjetmakten”, konstaterar Christian Hilt å de norska kommunisternas vägnar. Också deras slutsats är ett krav på utvisning av Trotskij. Och om det var omöjligt för regeringen att få honom deporterad, måste den i alla fall isolera slöddret i Ringerike så att det inte längre kan uttala sig offentligt. ”Han verkar ju ha blivit fast medarbetare i hela den norska pressen med undantag för den kommunistiska”, skrev *Arbeideren* ogillande.

Gentemot dessa starka påtryckningar för att få Trotskij utvisad eller isolerad har den liberala och socialdemokratiska pressen i grunden inte mycket att sätta emot. Tonen är nu avsevärt mer försiktig i försvaret av Trotskij än den var innan Moskvarättegången.

Dagbladet tycker t ex illa om hans många förklaringar i pressen:

- Medan Trotskij tidigare inte ville uttala sig i norska tidningar ens om de enklaste och mest neutrala ting, har nu förhållandet blivit ganska annorlunda efter rättssaken kom upp i Moskva. Det kommer det dagligen ett eller annat inlägg från honom där han tillbakavisar de ryska anklagelserna

Arbeiderbladet skriver påfallande lite om Trotskij under de dagar rättegången pågår. Likväl fortsätter tidningen att försvara hans asyl i Norge.

Vi delar inte Trotskijs synpunkter på politik idag, men det hindrar oss inte att erkänna den väldiga insats som han har gjort. Det är rimligt att ge honom en fristad.

Den 24 augusti, dagen då de anklagade sköts i Moskva står tidningen stort upp ett förslag från överläkaren Johan Scharffenberg:

Leo Trotskij hävdar att han kan bevisa att anklagelserna mot honom är byggda på förfalskningar och lögn. Han har motbevis. Då har han en enda moralisk plikt: omedelbart inställa sig inför rätten i Moskva och kritisera anklagelseskriften sönder och samman. Därmed kommer han att få hela världen till att lyssna.

Men Trotskij tror inte att det är möjligt att genomföra detta förslag. Dagen efteråt skriver han i *Arbeiderbladet*:

Mitt framträdande i rättssalen skulle bara betyda att jag, bunden till händer och fötter, utlämnade mig till dem som sammansvurit sig mot världsopinionen. ... Att vilja hjälpa sanningen att segra i Moskva nu, är – som varje politiskt tänkande förstår – fullständigt uteslutet.²¹

Icke desto mindre får Scharffenbergs förslag uppslutning i breda kretsar. Bland annat i *Morgonbladet*, som skrev: ”Han bör resa till Moskva – i alla fall *avlägsna sig från Norge*, för här är han ovälkommen.”

Stämningen i pressen kan i hög grad medverkat till att regeringen och Justitiedepartementet började se annorlunda på Trotskijs vistelse i Norge och på de villkor han varit underställd. Regeringens beslut att sätta honom bakom lås och bom kan ha varit influerat av det man kallade pogromstämningen i de norska tidningarna. Men minst lika viktig i det hänseendet var det som skrevs i den sovjetiska pressen vid denna tid. Terroranklagelserna i Moskva-rättegången må i sig själva ha skrämt den norska regeringen. Men de nya anklagelser som följde i rättssakens kölvatten, gjorde det inte lättare för Nygaardsvold att husera Stalins fiende. För de var våldsamma i en omfattning man tidigare inte hade upplevt från den ryska sidan. Det var inte bara det att ryssarna fortsatte att angripa Trotskij – de uppmanade också mer eller mindre öppet till anslag mot hans liv:

Han skall gå i graven som en Judas-förrädare, som den nedrigaste bedragare, som en blodbesudlad mördare. Han skall inte lyckas undgå den straffande handen – oavsett var han befinner sig. Den rasande fascisthunden Trotskij, låt han få en hunds död! (*Pravda* 24 augusti)

I Moskva-radion var tonen ännu våldsammare. Här hade angreppen en sådan form att de måste uppfattas som direkta uppmaningar till att resa till Norge och ta livet av Trotskij.

”– Han lever ännu!” – skrek speakern i mikrofonen kvällen den 25 augusti. ”– Han lever, denne den ohyggligaste av alla Judaser! Men han kommer inte i längden kunna undgå den hämnande handen!”

I överensstämmelse med dessa officiella sovjetiska uppmaningar till att ta Trotskijs liv kom så dagarna strax efter rättegången angrepp på den norska regeringen och på det parti som den kom från. *Pravda* berättar att lönnmördaren i Norge har hjälpare och medskyldiga inne i Arbeiderpartiet, och att *Arbeiderbladet* driver en skändlig kampanj för att försvara blodhunden. Och den 23 augusti heter det i *Izvestija*: ”Med stor harm har de sovjetryska arbetarna emottagit meddelandet om att den högsta ledningen i det norska arbetarpartiet har tagit ställning för Trotskij. Dessa människor försvarar nu firman Trotskij-Gestapo.”

Och i radion samma dag berättade speakern:

Den norska socialdemokratin har – i och med att de är Gestapoagenter – stött sammansvärjningen mot Sovjetunionen. De ledande socialdemokraterna i Norge känner väl till Trotskijs planer. Namnen på dessa socialdemokratiska medbrottslingar i Norge ska också offentliggöras härifrån med det snaraste.

²¹ Hela svaret till Scharffenberg ingår i artikelsamlingen [Trotskij om 1936 års Moskvarättegång i svensk press](#)

Alla dessa beskyllningar – som samvetsgrant kanaliserades vidare till Norge av vår ambassadör i Moskva, Andreas Urbye – har självfallet inverkat på regeringen och kanske också medverkat till att den beslutade sig för att internera Trotskij.

Förekom det också mer direkta, officiella påtryckningar från ryssarna innan den 26 augusti? Var den sovjetiske ambassadören i Oslo, herr Jakubovitj²², i verksamhet i regeringskorridorerna vid denna tid?

Det är inte osannolikt. Tidningarna i Oslo var fulla av antydningar om sådana påtryckningar dagarna kring den 26 augusti. Och i Moskva hade minister Urbye ett samtal med direktör Berezov i Utrikeskommisariatet som sade att ”våra myndigheter är intresserade av honom”. Urbye tolkade detta som att sovjetregeringen gärna ville ta emot Trotskij, ja att den önskade att Norge utelämnade honom. I Oslo infanns sig ambassadör Jakubovitj med en skriftlig förklaring från sin regering angående Trotskij. Men det skedde först den 29 augusti, alltså tre dagar efter interneringen.

Trygve Lie (han blev senare FN:s första generalsekreterare)

Trygve Lie, justitieministern, hävdade också senare, men eftertryck, att det inte var på grund av denna not som regeringen gått till aktion mot Trotskij. Men därmed är inte frågan ur världen. För vi vet också med säkerhet att denna skriftliga not inte var den första hänvändelsen från Jakubovitj till den norska regeringen i augusti 1936. Det var den andra. Den första – som var rent muntlig – kom några dagar tidigare, men innehöll samma sak som den andra: krav på att Leo Trotskijs skulle utvisas från norskt område. När exakt denna muntliga hänvändelse från ryssarna kom, det vet vi inte. Men den måste ha kommit *efter* den 15 augusti: då uttalade nämligen utrikesminister Koht till *Arbeiderbladet* att det *aldrig* hade förekommit klagomål från de sovjetiska myndigheterna i denna sak. ”Vi har aldrig erhållit något som helst uttryck för missnöje.”

Å andra sidan är det svårt att tänka sig att hänvändelsen kom senare än den 21 eller 22 augusti. Den 20 kom nämligen Trotskijs sensationella uttalanden till den norska pressen, där han bl a karakteriserade rättegången i Moskva som det största falsarium som världen har skådat och lovar vederlägga den punkt för punkt.

Det är svårt att tro att en sovjetisk ambassadör inte skulle ha protesterat mot sådana våldssamma anklagelser, som även återgavs i regeringsorganet – om inte annat skulle han ha protesterat mot detta.

²² I likhet med åtskilliga andra sovjetiska diplomater föll även ambassadör Jakubovitj offer för ”den stora terrorn” 1937-38. Han återkallades till Moskva och försvann. Vad som exakt hände honom är dock obekant.

Svårigheten med att fastställa exakt datum för sovjetambassadörens första hänvändelse om avslag till fortsatt visum för Trotskij, beror på det förhållandet att det kom i en muntlig kommuniké som inte nedtecknades. Jag var själv frånvarande vid denna tidpunkt – det var Trygve Lie som fungerade som utrikesminister, sade Kohl 1963. Men han ansåg att hänvändelsen med allra största sannolikhet kom kort efter Trotskij's uttalanden till pressen den 20 augusti.

Vad innehöll denna första muntliga hänvändelse från ryssarna? Vad sade Jakubovitj till Trygve Lie denna augustidag 1936? Det ligger nära till hands att tro att han framförde klagomål över Trotskij's ställning i Norge och att han begärde att han skulle utvisas ur riket – ungefär som han senare gjorde i sin skriftliga not. I noten av den 29 augusti uttalade han nämligen, å sin regerings vägnar, ”att ett fortsatt beviljande av asyl till Trotskij skulle skada det vänskapliga förhållande som råder mellan de två länderna”. Och det måste ju tolkas som ett krav på utvisning.²³

Huruvida Jakubovitj också hotade regeringen med handelsbojkott och ekonomiska sanktioner är mer tveksamt. Trotskij själv var icke i tvivelsmål på den punkten.

I stort sett var hemligheten med min internering enkel. Regeringen i Moskva hotade med att bojkotta den norska handelsflottan och lät omgående göra klart att de hade makt att genomföra detta hot. Skeppsredare rusade till regeringen: ”Gör vad ni vill, men skaffa omedelbart tillbaka sovjetbeställningarna!” – Stalin utnyttjade utrikeshandelsmonopolet för att hindra mig att avslöja förfalskningarna. Det norska storkapitalet kom till hans hjälp. Detta var den verkliga orsaken till att jag arresterades.

Det förekom verkligen påtryckningar från redarna och det norska storkapitalet i denna sak. Men knappast så tidigt som i augusti månad. Inget tyder på det. Dokumenten och noteringarna i UD:s arkiv antyder inget om detta. Inte heller papperen i Riksarkivet. Pressen innehåller inte ett ord om redarpåtryckningar vid denna tidpunkt. Utrikesminister Koht understryker också senare att ryssarna överhuvudtaget inte nämnde ekonomiska sanktioner i sina officiella hänvändelser om Trotskij. En annan sak var att regeringens medlemmar var rädda för att ryssarna skulle ta till ekonomisk bojkott av norska fartyg om man inte gjorde något med den huvudanklagade i Moskvarättegången. De var inställda på att göra något med Trotskij för att stilla ryssarnas vrede – även om de därmed kanske skulle komma att begå felgrepp. Statsministern formulerade det så här ett år senare: ”Och jag säger att hade det varit under andra för-

²³ Öppnandet av tidigare slutna sovjetiska arkiv har givit mer kött på benen där det gäller denna fråga, liksom många andra. Men fortfarande råder viss oklarhet.

Vi vet nu att den sovjetiska politbyrån den 27 augusti 1936 beslöt att *muntligen* överlämna en not till norska regeringen med uppmaning att beröva Trotskij rätten till asyl. Utkastet till noten gjordes av Kaganovitj och Stalin införde själv vissa ändringar.

Huruvida denna ”muntliga” not i själva verket är identisk med den skriftliga som överlämnades till den norska regeringen den 29 augusti, det är obekant (mig veterligen så har inte den norska regeringen publicerat noten). Så här står det i alla fall i noten (utdrag):

”.... Därför kan det anses vara bevisat att L. Trotskij, bosatt i Norge, är organisatör och ledare för terrordåd i syfte att mörda sovjetiska regeringsmedlemmar och det sovjetiska folkets ledare.

När vi fäster norska regeringens uppmärksamhet på det sagda, anser den sovjetiska regeringen att ett fortsatt beviljande av asyl till L. Trotskij, organisatör av terrordåd, kan skada de vänskapliga relationerna mellan Sovjetunionen och Norge och skulle strida mot moderna uppfattningar om normer för internationella relationer. Det kan vid detta tillfälle erinras om att i fråga om mordet på den jugoslaviska kungen Alexander och den franske utrikesministern Barthou, var inställningen hos regeringar när det gällde att på sitt territorium förbereda terrordåd mot andra regeringar föremål för diskussion i Nationernas Förbunds råd den 10 december 1934, när man slog fast att Förbundets medlemmar var förpliktigade att bistå varandra i kampen mot terrorism, och det ansågs till och med önskvärt att besluta om en internationell konvention för detta ändamål.

Den sovjetiska regeringen förväntar sig att den norska regeringen inte kommer att underlåta att vidta lämpliga åtgärder för att beröva Trotskij fortsatt rätt till asyl på norskt territorium.”

Källa: *The Stalin – Kaganovich Correspondence*, s 340-42

hållanden, hade det inte varit ett litet land mot ett stort, då hade det inte varit tal om något fel i detta sammanhang.”

Regeringen hade att beakta mångfaldiga hänsyn när den i dessa augustidagar diskuterade Trotskij's ställning. Den var utsatt för påtryckningar från de mest olikartade kanter. Från N.S. och de stora borgerliga partierna ljöd ropet om utvisning av Trotskij med en styrka som blev allt större för var dag. Och Høyre, Venstre, Bondepartiet gjorde inte hemlighet av de skulle utnyttja saken till det yttersta i valkampen inför det kommande stortingsvalet. Arbeiderpartiet skulle fräntas sin position som det starkaste partiet i församlingen. Det gjorde inte saken enklare att kravet om utvisning av den besvärlige gästen också kom med stor styrka från kommunisterna.

Från Moskva haglade det med nya, våldsamma anklagelser – inte bara mot Trotskij som fri och obunden går omkring i Norge och, som det påstods, organiserade terror, utan också mot den regering som garanterade honom asyl i landet. Ambassadör Jakubovitj gav dessa anklagelser officiell vikt genom att personligen uppsöka regeringen och begära utvisning av Trotskij.

Men regeringen kunde inte bara böja sig för ryssarnas och kommunisternas krav. Det skulle betyda att de godkände Moskvarättegångens anklagelser mot Trotskij för terroristisk verksamhet från Norge. Och det varken ville eller kunde regeringen Nygaardsvold göra: den visste att beskyllningarna mot Trotskij var falska och utan grundval i verkligheten. Å den andra sidan ville man heller inte ha en brytning med Sovjetunionen på grund av denna sak. Och en sådan brytning skulle kanske drivas fram om Trotskij fortsatte att påvisa det lögnaktiga i Moskvarättegången och uppträda som försvarare i sin egen sak.

Regeringen ville heller inte böja sig för de norska nazisternas påståenden att Trotskij hade brutit mot sina uppehållsvillkor. Det skulle vara detsamma som att kapitulera för politiska metoder som man tog avstånd från och ta tillbaka ett löfte som man själv hade gett.

Men att gå till val på frågan om Trotskij's uppehållsvillkor, det var också problematiskt.

Situationen var med andra ord komplicerad. Något måste göras. Men vad man än gjorde, så måste det bli fel – sett ur vissa infallsvinklar.

Då får någon i regeringen – troligtvis Trygve Lie – en ljus idé. Hur skulle det vara att låta bli att företa sig något och överlåta avgörandet om vad som ska göras med honom till andra? Hur skulle det vara om man fortsättningsvis överlät ansvaret för beslut i Trotskij-frågan till den instans som hade med kontrollen av hans uppehållstillstånd och hans pass att göra?

Här disponerade man över det ”material” som inbrottstjuvarna i Wexhall och J. B. Hjort hade skaffat fram. Underrättelsechefen Sveen hade knappt återvänt från Sørlandet med det, försedd med Trotskij's förklaringar. Meningen var visserligen att det skulle översändas till allmänne åklagaren i Buskerund och därifrån åter till riksåklagaren som var inställd på att lägga ned Hjorts anmälan mot Trotskij. Men hur skulle det vara om man i stället för att skicka dessa papper till riksåklagaren och den eviga vilan, sände dem till Centralpasskontoret och fick dem värderade på nytt där?

Det var inte så dumt. För som chef för detta kontor satt en man som alltid hade varit en fiende till Trotskij och en motståndare till att han skulle få uppehålla sig i Norge på det hela taget. Där satt den man som skulle kunna lösa Trotskij-knuten – Leif Ragnvald Konstad. Och det visste regeringen.

Porträtt av en chef

Leif Ragnvald Konstad hade i augusti 1936 varit högsta chef för Centralpasskontoret i åtta år och var den som hade kontrollen över alla utlänningar i Norge. Han biföll eller avlog ansökningar om uppehållstillstånd från utlänningar och hade med den tidens växande flyktingström att göra. Han räknade sig själv som en specialist på asylrättens område och hans grunduppfattning hade alltid varit att man i Norge måste ha en mycket sträng kontroll över alla de främmande som kom in. Framför allt måste man vara försiktig med de *politiska* flyktingarna, sa han gärna. De representerade nämligen ett allt större problem för staten.

Någon rätt till asyl hade flyktingar inte, menade Konstad. Ingen kunde komma och kräva beskydd och asyl. Flyktingar som kom till Norge under 1920- och 1930-talen fick därför inte uppehållstillstånd så där utan vidare. Tvärtom – Centralpasskontorets chef ansåg att det viktigaste var att bevara Norge för norrmännen. Därför måste många ansökningar avslås – i synnerhet efter det att farliga element hade börjat driva omkring i världen efter Hitlers maktövertagande.

Vi arbetar mot det målet att Norge ska vara till för norrmännen. Det är därför som våra bestämmelser är så stränga.

Så uttryckte sig Konstad gärna i intervjuer och liknande. Och att han menade vad han sa, det är hans handlingar det bästa vittnesbördet om. Bara under året 1935 utvisade han 16 utlänningar, avvisade 43 vid gränsen, uttransporterade 6 och dömde 6 andra för olovligt återvändande till riket.

Efter 1933 lämnade hundratusentals människor Tyskland – judar, socialdemokrater och kommunister. Av dem var det inte många som blev insläppta i Norge. Och de c:a 100 som blev insläppta blev inte det tack vare utan trots herr Konstad. ”Herr Konstad kan neka, och han nekar alltid, så man måste vända sig till justitiedepartementet om man vill uppnå något för en flykting”, sade hovrättsadvokaten R. Solheim under en debatt i juristföreningen 1936. Och han fick medhåll av många.

Norge var därför ett av de länder i Europa som hade minst antal flyktingar i mitten av 1930-talet. Eller som C. J. Hambro uttryckte det i Stortinget:

Norge har gjort särdeles lite för flyktingarna, det är ett av de länder i Europa som har gjort *minst* för dem. Norge är den stat i Europa som har sluppit billigast undan allt det som kallas flyktingproblem. På bara en punkt har myndigheterna i Norge varit duktiga med flyktingarna. Det är när det gäller att få dem att cirkulera vidare. Det påminner mig om ett avsnitt i Pickwickklubben av Dickens – där det står att Herr Tupman var en mycket filantropisk natur, som inte kunde hålla räkningen på alla tiggare som han gett sina vänners adresser.

Saken var nämligen den att asylrätten enligt herr Konstad ”inte kan vara obegränsad”. Den ska bara gälla några få utvalda. Och till dem hörde absolut inte Leo Trotskij enligt passchefens uppfattning. Därför hade han hela tiden varit bestämd motståndare till visum åt Trotskij. Då frågan var uppe första gången 1929, var han en av de drivande krafterna bakom avslaget. Och då frågan kom upp igen i juni 1935 var han åter mannen som ”bestämt motsatte sig visum åt Trotskij” för att åter citera Trygve Lie.

Det var denne man som i mitten av augusti 1936 fick i uppdrag av regeringen Nygaardsvold att avgöra om Trotskij hade brutit mot sina villkor eller inte. På grundval av det material som hade stulits av nazisterna i Trotskijs hem skulle han besluta om Trotskijs vidare öde i Norge.

Det hör till historien att Konstad senare – då Trotskij hade rest och Norge hade ockuperats av tyskarna – svek sitt land och gick med i den nazistiska högsta domstolen, där han satt till 1945. Efter kriget blev han av Eidsivatingens hovrätt dömd till fem års tvångsarbete för lands-

förräderi och frångått sin ställning som chef för Centralpasskontoret. Högsta domstolen skärpte straffet till sju år av ”hänsyn till brottets allvarliga karaktär”:

Konstad behövde inte lång tid på sig för arbetet med Hjorts ”material”. I fyra-fem dagar satt han och fördjupade sig i studiet av Rye-Heyerdahls ”Rapport”, stulna brev och tidskriftsartiklar från Trotskij hand. Den 25 augusti meddelade han regeringen att Trotskij klart hade överträtt villkoren. Det hette i Konstads meddelande:

Centralpasskontoret accepterar att Trotskij verksamhet inte är en överträdelse av uppehållsvillkoren för såvitt den inskränker sig till historiska eller andra vetenskapliga framställningar av sociala, ekonomiska eller politiska frågor. Trotskij författarskap kan antagligen heller inte anses som en överträdelse av asylrätten ifall det bara rör sig om teoretiska betraktelser. Men om dessa betraktelser har samband med aktuella politiska situationer och ger anvisningar om hur man ska agera under dessa, antar Centralpasskontoret att hans författarskap är en politisk verksamhet av en sådan art att den strider mot de villkor som är uppsatta för uppehållstillståndet. Om Trotskij skriftligt i brev eller muntligt vid konferenser med politiska meningsfränder ger råd och tips om hur dessa ska uppträda under givna aktuella politiska situationer, då är det helt klart att villkoren har överträtts.

Centralpasskontoret anser att det finns grund för att anta att Trotskij verksamhet under vistelsen i Norge omfattar sådana uttalanden och råd angående aktuella politiska situationer att det måste karakteriseras som en överträdelse av de uppsatta uppehållsvillkoren. Det framgår bl. a. av den tidigare refererade tidningsartikeln som tillråder bildandet av sovjeter som förberedelse för en fortsatt revolutionär rörelse i Frankrike. Det framgår vidare av Trotskij förklaring inför polisen att han framför sina åsikter till medlemmar av organisationer som bekänner sig till hans idéer och skrifter, och att det enligt Centralpasskontorets uppfattning på grund av de föreliggande omständigheterna finna skälig grund till att anta att dessa meningsyttringar gäller aktuella politiska frågor i andra länder.

Centralpasskontoret tillfogar att det inte föreligger något som tyder på att han har befattat sig med aktuella politiska frågor i Norge.

Centralpasskontoret finner således och måste förmoda att de uppsatta uppehållsvillkoren har överträtts.

Men Konstad nöjde sig inte med att egenmäktigt avgöra att Trotskij hade förbrutit sig mot villkoren när det gällde hans politiska författarskap. Han reste också ett annat problem – frågan ”om fortsatt uppehållstillstånd i riket för Leo Trotskij”. Den fråga som regeringen, och den allena, ditintills hade tagit sig an och som Centralpasskontoret inte hade haft något att göra med och inte heller nu – i augusti 1936 – hade tillfrågats att uttala sig om – den ville Konstad också avgöra.

Men då sa regeringen nej. Den dryftade Konstads skrivelse hela kvällen den 25 augusti och det rådde enighet om att utvisning inte kunde komma på tal. Flera av regeringens medlemmar var också oeniga med Konstad i att villkoren hade överträtts och att Trotskij måste interneras. Senare formulerade Halvdan Koht det så här:

– Jag var motståndare till förslaget om att vi skulle internera Trotskij. Men jag blev nedröstad av mina kollegor i regeringen.

Det slutade således med att regeringen i stort sett godtog Konstads skrivelse. Trygve Lie fick i uppdrag att ringa honom och be om att Centralpasskontoret skulle inskräpa uppehållsvillkoren till Trotskij personligen. Trotskij måste godta ”att han på intet sätt – varken direkt eller indirekt, muntligen eller skriftligen – får delta i eller blanda sig i aktuella frågor i utlandet. Hans författarskap får endast inskränka sig till historiska arbeten och allmänna teoretiska betraktelser som inte riktar sig mot något enskild land.” – Om Trotskij inte godtar detta, och godtar det skriftligt, sa Trygve Lie – ja då skulle han göras uppmärksam på att man skulle sörja för att ”vidta de dispositioner som behövdes för att se till att villkoren efterlevdes”.

Och så kom det sig att de höga herrarna från polisen och passkontoret infann sig hos Trotskij på morgonen den 26 augusti. På så vis kom det sig också att de gav sig av – utan Trotskijs underskrift, men med åtta poliskonstaplar på vakt runt väggarna i Wexhall.

Inne i huset satt Trotskij lamslagen och förtvivlad. Han hade inte *kunnat* skriva under de nya uppehållsvillkoren som han hade förelagts. De var oantagbara, de skulle klavbinda honom till händer och fötter och hindra honom från att arbeta med det enda som han nu upplevde var oundgängligt att fullborda, boken om Stalins brott.

– Den norska regeringen har förvandlat asylrätten till en fälla. I det ögonblick GPU riktar de allra våldsamaste beskyllningar mot mig sätter detta lands regering mig bakom lås och bom och isolerar mig från omvärlden. –

Detta kan omöjligen vara sant, tänker han då. Regeringen kan väl inte på fullt allvar ställa sig på anklagarnas sida i Moskva-rättegången? Och vad är meningen med att chefen för passkontoret plötsligt får uppträda som överdomare i hans sak? Vill man ta ifrån honom hans värdighet, hans ära som revolutionär skribent?

Frampå förmiddagen och efter att han funderat en god stund, sätter sig Trotskij ned och skriver ett brev till justitieministern. Det är utformat som ett öppet brev till Trygve Lie och således avsett att offentliggöras i pressen. Men det blir i första rundan bara ställt till Trygve Lie privat och försöker förklara varför Trotskij måste vägra att underteckna Centralpasskontorets villkor.

– Jag har hela tiden strävat efter att rätta mig efter de villkor som uppställts för mig och som jag uppfattat dem. Men chefen för Centralpasskontoret har tolkat dem på ett annat sätt, och justitieministern har anslutit sig till hans tolkning. Jag skulle också ha varit beredd att acceptera en ny tolkning av villkoren om de hade låtit sig bringas i överensstämmelse med min värdighet som människa och författare...

Kan man i ett demokratiskt land överlåta till chefen för ett passkontor att avgöra om ett arbete är av vetenskaplig natur eller politisk, aktuell natur?...

Den artikel som man bl a klandrar mig för att ha skrivit om franska förhållanden är ju av *vetenskaplig* karaktär, den är en analys...

De norska myndigheterna är förpliktigade att ge mig frihet så att jag kan berätta sanningen... Att inte ge mig möjlighet till rättslig prövning och samtidigt beröva mig rätten att appellera till världens samvete ...detta innebär att asylrätten förvandlas till en fälla... Därför kunde jag inte skriva under de nya villkoren. –

Detta brev skickade Trotskij privat till Trygve Lie kvällen den 26 augusti. Nästa morgon är *Dagbladet* på tråden. Det har möjligen hört talas om vad som har skett, eller också gissat sig till detta. I vilket fall som helst frågar tidningen om det är riktigt att Trotskij kommer att godta de nya villkoren? Det har gått rykten i Oslo om han kommer att göra detta.

– Nej svarar Trotskij. Jag har nämligen inte – som påstås – brutit mot villkoren. Mitt uppförande i Norge har varit detsamma från första början och fram till denna dag. Det är de politiska omständigheterna som har förändrats. Myndigheterna har därför intagit en ny hållning och vill nu uppställa nya villkor. Detta är en sak för sig. Men så anklagar man mig för att jag tidigare brutit mot de villkor som man först hittat på igår. Det anser jag inte vara renhårigt. Jag har aldrig brutit mot de villkor som jag verkligen har gått med på. –

I *Arbeiderbladet* samma eftermiddag redogör Trygve Lie för de villkor som hade förelagts Trotskij i juni 1935, och om hur Trotskij fick precisera för sig vad de innebar, av honom – Trygve Lie – personligen. Lie berättar att han under sitt möte med Trotskij i Wexhall i slutet av juni 1935, uttryckligen förbjöd honom att uppträda som en aktiv politiker i aktuella politiska frågor i utlandet. Dessutom, säger han, är de villkor som Trotskij nu ombetts att underteckna, inte alls så nya. De är i alla fall bara delvis nya:

– Enligt min uppfattning är de av justitiedepartementet uppställda villkoren för herr Trotskijjs fortsatta vistelse, bortsett från två punkter i den av Centralpasskontorets utfärdade förklaring, inte nya villkor. Och då det nu föreläggs herr Trotskij ytterligare två nya villkor, beror detta på omständigheter som herr Trotskij ensam har ansvaret för.

Offentligt är Trygve Lies ton gentemot Trotskij ganska skarp. Vilka nya omständigheter som Trotskij har ansvaret för, det kan man verkligen fråga sig. Och Lies bruk av ordet ”herr”, som han inte använt tidigare, kan också tyda på litet av varje.

Men privat var Lie både mjuk och insmickrande – om vi ska tro Trotskijjs egen utsaga. Efter det att Lie fått det öppna brev som Trotskij skickat honom på morgonen, ringer han nämligen till Wexhall.

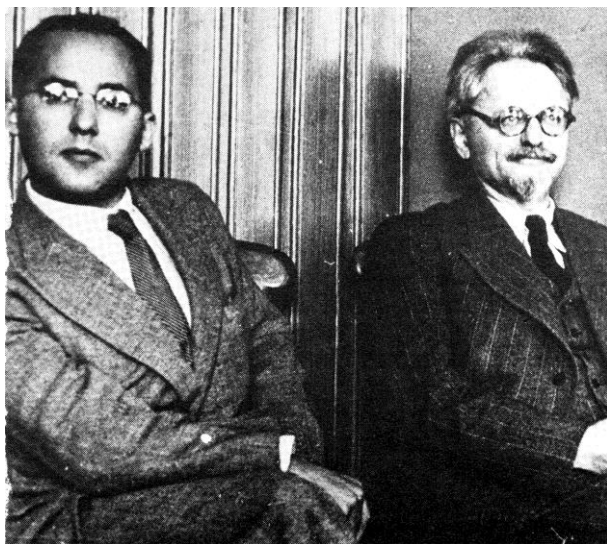
Statsrådets röst var söt som honung: ”Jag har fått Ert brev”, sade han, ”och det verkar som att det innehåller mycket som är sant. Jag vill bara be Er om en sak: överlämna inte Ert brev till pressen, och svara inte på dagens regeringsförklaring. Vi har ett regeringssammanträde i kväll, och jag hoppas att vi kommer att revidera beslutet...” ”Jag kommer självklart att invänta det slutliga beslutet”, löd mitt svar. Nästa dag blev jag arresterad, mina sekreterare kroppsvisiterade och man tog först och främst ifrån dem de fem kopiorna av det brev där jag påminde justitieministern om hans deltagande i den politiska intervjun med mig. Herr statsrådet var mycket bekymrat över att avslöjandet av detta faktum kunde skada honom inför valet. Så står det till med denne lagens väktare.

Mot klimax

1.

Den 28 augusti skall det vara ett nytt sammanträde i underrätten i Oslo. Det är målet mot de fem inbrottstjuvarna i Wexhall som ska tas upp igen. Och nu skall Trotskij själv vittna.

Redan tidigt på morgonen har det varit klart att något skulle hända. Utanför huvudpolisstationen befinner sig ett väldigt uppbåd av beväpnad polis. Mångdubbla avspärningar omger byggnaden där förhöret ska äga rum. Och inomhus, på alla trappor och i alla gångar, blinkar och blixtrar det av uniformer och gyllene knappar. Kortfattade orders utsägs, män rusar fram och tillbaka. Och utanför den gamla, smuts gula byggnaden Møllergatan 19 står det massvis med människor som hoppas få en glimt av det mycket omtalade vittnet.

Trotskij och Erwin Wolf vid rättegången i Oslo 28 augusti 1936

Men de blir besvikna. Statspolisen hade varit på benen tidigt och fått Trotskij och hans sekreterare Erwin Wolf till huvudkvarteret utan att en enda själ märkte detta. Och i rättssalen har ingen ovidkommande fått komma in.

Den förste som beordras ta plats i vittnesbåset, är Trotskijs värd på Hønefoss, redaktör Knudsen. Och redan från första stund får förhören en underlig prägel, med hänsyn till vad saken egentligen gäller: de fem inbrottstjuvarnas skuld eller oskuld. Knudsen blir utfrågad kors och tvärs – av både domaren och Wiesener – om när Trotskij kom till Wexhall, hur förbindelsen mellan honom och Knudsen kom till stånd, vem som tog initiativ till att Trotskij skulle bo hos Knudsen osv. Irriterat anmärker Knudsen att det är Trotskijs sak och inte tjuvarnas som här behandlas. Men domare Darring avvisar invändningen:

– För att få inbrottsmålet ordentligt belyst är det nödvändigt att få en redogörelse för hela Trotskijs verksamhet i Norge. –

Advokat Wiesener tog vid:

– Trotskij har uppehållit sig i Finnmark tidigare. Var Ni medveten om detta? –

– Nej. –

– Är det riktigt att Ni den 21 juli i år körde från gården i en bil tillsammans med en av Trotskijs besökare samt två resväskor från Wexhall till Folketeater-byggnaden i Oslo? –

– Nej. Och jag måste beklaga att Ni i N.S. har en så usel spionagetjänst att ni kan påstå något sådant. –

Efter en stund avbryter domaren Wieseners ström av ovidkommande frågor till Knudsen. Men så får den misstänkte Heyerdahl en chans

– Är det sant att Trotskij får två kronor per ord när han skriver artiklar i amerikanska tidningar? –

– Vem var tillsammans med Trygve Lie då han besökte Trotskij förra året? –

De åtalade tog alltså över korsförhöret – de försökte göra Trotskij till den egentlige anklagade. Och de gick i land med det. De fick domaren med på det. Det blev tydligt då Trotskij själv vid 12-tiden tog plats i vittnesbåset.

Först besvarade han frågor om personalia och bostad, och förklarade att han inte ansåg sig vara kränkt i rättssaken. Om själva inbrottet hade han litet att säga, och han utfrågades inte heller särskilt mycket om detta. Däremot var domaren mycket intresserad av vilka personer som hade hjälpt honom i hans arbete under den tid han varit i Norge. I synnerhet ville han veta så mycket som möjligt om Trotskijs sekreterare och bad honom att berätta om dem.

– Jan Fraenkel var hos mig sommaren och hösten 1935, Erwin Wolf från senhösten 1935 till slutet av juli då han reste till England. Nu har förresten Wolf kommit tillbaka och har varit i landet i en veckas tid. För tre eller fyra dagar sedan ankom också fransmannen van Heijenoort. Han bor tillsammans med oss i Wexhall. Båda två var till stor nytta för mig. Det var alltså av omsorg för mig som de gjorde detta.

Men det som stod i centrum för uppmärksamheten under förhöret av Trotskij var likaväl något annat – något som de anklagades försvarare förde på tal då han frågade:

– Har Ni korresponderat med medlemmar av grupper, fraktioner eller organisationer i de större politiska partierna i Frankrike och andra länder som åberopar sig på Edra idéer? –

– Ja! –

– Det brev som Ni har skrivit till Eder vän herr Otto i Paris och som advokat Hjort har bifogat sin anmälan – handlar det om aktuella politiska frågor? –

– Ja. I sådana korrespondenser har jag besvarat förfrågningar om aktuella politiska frågor och meddelat min uppfattning om hur de bör lösas. –

– Har Trotskij under den tid han varit bosatt i Norge skickat bidrag till den press som känner sig till den 4:e Internationalen? –

– Ja. Bidragen har också behandlat politiska frågor, men aldrig med udden riktad mot någon stat som är vänligt sinnat mot Norge. Det jag har gjort är däremot att rikta kritik mot regeringen i olika länder, men den har aldrig varit lika stark som de norska nazisternas kritik av den norska regeringen.

Jag vill också tillägga att i de stater där mina skrifter och artiklar har offentliggjorts, har ingen av regeringarna beivrat dem. Det vill alltså säga att skrifterna inte kränkt presslagarna i något av dessa länder. –

Dessa uttalanden blev omsorgsfullt nedstenograferade i rättens protokoll – och senare använda mot Trotskij. Det var dem han hade att tacka för att han blev sittande isolerad och internerad i fyra månader. De blev anledningen till att han utvisades från Norge. De gick från och med nu igen i praktiskt taget allt som skrevs mot Trotskij, som det obestridliga beviset på att han hade brutit mot sina villkor. Det är värt att notera att det var Wiesener som provocerade fram dem, i sitt försvar för det som de fem inbrottstjuvarna hade gjort.

Trotskij uppträdande i rätten präglas av att han inte har något att dölja. Han sitter lugn och avslappnad i vittnesbåset och förklarar sig klart och koncist, utan att behöva leta efter orden. Bara då och då blir han irriterad under korsförhöret. Det är när han tycker försvararen går alltför långt utanför det som saken gäller.

– Varför kom Ni egentligen till Norge i juni 1935? frågar Wiesener. Kom Ni hit därför att igen annan stat ville hysa Er? –

– 1935 kunde jag gott ha stannat kvar i Frankrike. Jag valde att resa till Norge i hopp om att få en lugn och stilla vistelse här. Men jag har blivit ordentligt besviken! –

– Hur har Ni egentligen sett på uppehållsvillkoren? Begriper Ni till exempel att det var en kränkning av asylrätten att ge ut Er självbiografi ”Mitt liv” här i landet? –

– Nej! –

– Har Ni skrivit förordet till ett stort revolutionärt bokverk som nyligen kommit ut på franska? –

– Ja. –

– Är Ni – och har Ni varit – huvudmedarbetare i den ryska tidningen ”Oppositionens bulletin” som kommer ut i Frankrike på ryska? –

– Ja, det är jag. –

– Är det så att denna tidning måste smugglas in i Ryssland? –

– Det känner jag inte till. I vilket fall är det inte *jag* som gör det! –

Här blir också domare Darring irriterad över försvararens fråga.

– Har nu verkligen detta något med den föreliggande saken att göra? Är detta nödvändigt för att klara upp saken? – Frågan kommer på norska.

– Ja, – säger Wiesener, det är det. Och av följande orsak – ...

Men här bryter Trotskij in. Han har blivit irriterad över den interna diskussionen mellan domare och försvarare på norska som han inte förstår. Han anser det inte vara riktigt att han ställs utanför, säger han. – Låt mig få en översättning! Domaren försäkrar att inget av det som sagts på norska är av intresse för vittnet. – Ja, men pressen då! utbrister Trotskij och slår ut med handen mot pressens bord. Det slutar med att Wiesener får fortsätta sitt korsförhör – med en fråga – ty domaren sätter definitivt streck.

– Har vittnet något emot att hans hem undersöks av polisen? –

– Denna fråga ligger till den grad under min personliga värdighet att jag inte vill besvara den! –

Domare Darring: – Det var också en märklig fråga! Korsförhöret är avslutat! Rätten avslutad! –

De officiella rättsreferaten slår fast att Trotskij har brutit mot sina uppehållsvillkor i Norge. Enligt egen utsago har han ”besvarat förfrågningar från utlänningar om aktuella politiska frågor och delgivit sin uppfattning om hur de bör lösas”. Uttalandet infördes i det material som skulle rättfärdiggöra interneringen. Trotskij hade varit den åtalade – och dömd – i denna domstolssession, även om han formellt bara hade inställt sig som vittne. Han var fullt klar över detta själv. Därför måste det hela ha framstått för honom som något av en fars.

– Undersökningsdomaren visade litet intresse för själva överfallet. Däremot ägnade han två timmar åt att fråga ut mig om min politiska verksamhet, mina kontakter, mina besökare. Det uppstod en längre debatt om jag i mina artiklar hade kritiserat regeringar i andra länder. Jag förnekade självfallet inte detta. Domaren slog fast att en sådan kritik stred mot de utfästelser jag hade gjort: nämligen att undvika fientliga handlingar mot andra stater. Jag svarade att det bara är i totalitära stater som regeringen och staten betraktas identiska. En demokratisk regim betraktar inte kritik mot en regering som en angrepp mot staten. Vad skulle annars återstå av det parlamentariska systemet? Den enda förnuftiga tolkningen av den överenskommelse jag hade undertecknat, var att jag hade förpliktat mig att inte göra Norge till operationsbas för någon illegal sammansvärjning eller verksamhet. Men det hade inte fallit mig in att jag, under min vistelse i Norge, inte i andra länder kunde publicera artiklar som på intet sätt stred mot lagarna i dessa länder. Domaren hade emellertid en annan uppfattning. I alla fall hade han andra direktiv, även om de inte var klart utsagda. –

Utanför rättssalen hade folk stått och väntat i timme efter timme. De ville se Trotskij. Efter det att de anklagade och vittnena hade lämnat byggnaden, greps folkmassan av en märkbar oro. Oron steg efter att N.S.-män i uniform började gå runt och dela ut flygblad. På ett ställe rev en person i raseri hela bunten av flygblad ur händerna på en hirdman.²⁴ På ett annat ställe kom det till handgemäng. Polisen företog arresteringar.

Men innanför murarna blev man vittne till något sällsamt. Alla de fem åtalade personerna fick lämna den strängt bevakade byggnaden och åka tillbaka till sina hem – som fria medborgare. Bara den som lidit skada i saken, vittnet Leo Trotskij, hölls kvar: Medan tjuvarna gick ut i friheten blev han under sträng bevakning bortförd av ett halvt dussin polismän. Via baktrappor och bakdörrar gick det, genom långa korridorer och tomma förrum, tills Trotskij befann sig på Trygve Lies kontor. Där inne tronade ministern själv, omgiven av höga ämbetsmän, statspolischef Askvig, Centralpasskontorets chef Konstad, byråchef Lassen, sekreterare Halvorsen och flera andra. Vad som försiggick på mötet finns det flera redogörelser för. De överensstämmer ganska väl med varandra. I stort sett verkar det ha gått till så här:

Först blev Trotskij förelagd de nya uppehållsvillkoren för underskrift. Där hette det bland annat att ”jag förklarar att jag på intet sätt kommer att delta i eller blanda mig i aktuella politiska frågor i Norge eller utomlands”. Det hette också att ”jag förklarar att artiklar, intervjuer osv inte får vara riktade mot regeringen i någon främmande stat” och att ”jag samtycker till min post, telefon och telegram kontrolleras av myndigheterna”.

Trotskij läste igenom papperet och med en röst som darrade av hån och förakt, sade han till Trygve Lie:

- Om ni vill arrestera mig behöver Ni väl inte min tillåtelse. –
- Det finns ett mellanläge mellan arrestering och frihet! –
- Ett mellanläge? Det vill säga antingen en tvetydighet eller en fälla! Jag föredrar att bli arresterad! Jag är ju ingen fri man och kan därför inte påta mig nya förpliktelser. –
- Jag anser att Ni bör visa den norska regeringen det förtroendet att inte driva någon form av verksamhet som strider mot villkoren. –

²⁴ Hirdman kallades en person som tillhörde de halvmilitära avdelningar som Quislings parti Nasjonal Samling höll sig med.

Trotsky blir mer och mer uppretad:

- Det är här ingen fråga om mitt förtroende för regeringen, utan om regeringens misstroende mot mig. Regeringen förklarar att jag brutit mot mina villkor. Det är ett skott i ryggen, en oerhörd stämpling mot mig i min nuvarande oerhörd vanskliga situation. Det är ett skott i ryggen när regeringen säger: Trotsky är en ärelös man. –
- Jag är klar över att Trotsky måste ha ett berättigat krav på att få svara på anklagelserna i Moskva-rättegången, säger Trygve Lie – och han ska få mitt ord på att denna förklaring inte är ett hinder för att han försvarar sig mot angrepp från Ryssland eller andra länder. –
- Men vad går anklagelserna mot mig ut på? Jag har inte lagt mig i några norska angelägenheter, och inte heller beskyller man mig för konspiratorisk eller olaglig verksamhet riktad mot någon främmande regering. Vad har jag gjort? –
- Regeringens anklagelse mot Er går ut på att Ni har brutit mot Eder förpliktelse att avstå från varje form av politisk verksamhet. Eder artikel ”Den franska revolutionen har börjat” och Edra förbindelser med Fjärde Internationalen är bevis på det. –
- Men jag kan då inte förpliktiga mig att avstå från sådant. Ingen kommunist, ingen socialist kan någonsin förbinda sig att avstå från all politisk verksamhet. Vilka slags föreställningar hade egentligen ministern om socialism och socialistisk moral? I vilken mening var artikeln om Frankrike mer klandervärd än den intervju för ”Arbeiderbladet”, som Lie gav sin tillåtelse till i juli ifjol? Och hur vågar regeringen grunda sin anklagelse mot mig på ett dokument som N.S.-gangsterna stulet? Låter den ett gäng Hitler-slödder bestämma vad den själv ska företa sig? –

Och nu stiger Trotskijs stämma så att den genljuder genom väggarna i hela justitiedepartementet:

- Det här är er första kapitulation för nazismen i ert eget land, herr Lie. Den kommer att stå er dyrt. Ni tror ni är säkra och fria nog att kunna behandla en politisk flykting hur som helst. Men den tid är inte avlägsen – kom ihåg det! – när nazisterna skall fördriva *Er* från ert land och rike, och ni blir lika landsflyktiga som jag är nu! –

Trygve Lie ryckte på axlarna:

- Ni vägrar således att underteckna. Då måste jag fråga: När kan herr Trotsky resa från landet? –
- Ministern har själv gjort det svårt för mig att få visum i något annat land eftersom han offentligt påstår att jag har brutit mot mina villkor. –

Då sätter Trygve Lie punkt för samtalet:

- Då har jag inget mer att förhandla om. –

Så förs Trotsky ut från justitieministerns kontor. Ute i förrummet sitter hans sekreterare Erwin Wolf och väntar. Han hade tänkt resa tillbaka till Wexhall med Trotsky, men blir du brutalt knuffad åt sidan av polisen. Polischef Askvig förbjuder högtidligt varje slags samtal de två emellan. Wolf, säger han, är nu att betrakta som arresterad: han blir kroppsvisiterad och satt i förvar.

Trotsky själv ledsagas ut från departementsbyggnaden av uniformerad polis och placeras i en av statspolisens bilar som står och väntar utanför. Därpå blir han körd tillbaka till Wexhall under kraftig bevakning. Från och med nu skall han hållas fullständigt isolerad från sin omgivning.

- På gårdsplanen såg jag att polismän grep min sekreterare Jan van Heijenoort i axlarna och knuffade honom genom dörren. Min fru kom ut, mycket upprörd. De höll mig inlåst i bilen medan de såg till att vi blev isolerade från familjen Knudsen. Polisen ockuperade matsalen och kopplade ur telefonen. Från och med nu behandlades vi som fångar.

2.

Denna dag är Trotskij förstasidesnyhet i alla norska tidningar från Nordkap till Lindesnes och från Vestlandet till Kjølen. Nästan överallt hälsas den strängare interneringen med tillfredsställelse och glädje. Gladast är givetvis nazisterna. ”Fullständig seger för N.S. i Trotskij-fallet” förkunnar *Fritt Folk* med jättebokstäver. ”Trygve Lie böjer sig för Stalin!”

Men tidningen är inte ensam med sin glädje. Och inte heller med sin lovprisning av de fem åtalade ”gutterna” som har skaffat fram bevisen mot Trotskij. Juristen, domaren Hans Thomas Knudtzon skriver att förvisso har de fem förbrutit sig mot norsk lag, men det skulle vara helt fel att klandra dem för något på den grunden. ”Att åtala dem nu skulle vara stötande för varje naturligt rättskänsla.” På Grønlands torg tar vid det tillfället också en stor människosamling – främst från N.S. – emot nyheten om den strängare interneringen av Trotskij med en ”bifallsorkan”, som *Fritt Folk* formulerade det.

Större delen av den norska pressen, från *Morgenbladet* via *Dagbladet* till *Arbeideren*, förklarar att det är en stor fördel för Norge att Trotskij fått skärpt vakthållning. Bara på ett par ställen hörs protester. *Drammens Tidende* och *Hamar Stiftstidende* framhåller att regeringen inte har styrkt att de har grund för att inspärja Trotskij och att interneringen strider mot grundlagens ord om att ingen får fängslas utan dom och rannsakan. Och i Konrad Knudsens tidning *Fremtiden* heter det att regeringen har kapitulerat för nazisterna:

- Så fick våra inhemska nazister sin vilja igenom ändå. Trotskij har fråntagits asylrätten och har gjorts till en fånge och en förbrytare.
- Regeringen har här låtet sig styras av den pogrom-stämning som fascisttynglen har försökt skapa, med bistånd av hela den reaktionära pressen i landet. –

Konrad Knudsen protesterade mot interneringen – å arbetarrörelsens vägnar. Det kan kanske vara en intressant att veta hur många som han egentligen var talesman för. Offentligt fick han inte många efterföljare. Oslos lokala samorganisation protesterade mot ”regeringens knäfall för det nazistiska gangsterväldet i Trotskij-fallet” och ”den uppenbara springpojkestjänsten för den mest inskränkta nationalismen”. Men organisationen var en ensam svala – det var inte längre *inne* att försvara Trotskij i arbetarrörelsen. På fjorton dagar hade stämningen slagit om. Nu var turen kommen för Jakob Friis och hans budskap – budskapet om Trotskij som ”frasradikal” och obotligt intellektuell vars lära var en farlig giftplanta som det var nödvändigt att utrota.

Redaktionellt gick självfallet inte *Arbeiderbladet* så långt. Men tidningen bytte ändå inställning så totalt och så snabbt att det väckte uppseende. Martin Tranmæl som hela tiden hade stått fast vid att Trotskij noga rättat sig efter de villkor som hade förelagts honom, svängde nu över till den motsatta ståndpunkten. Centralpasskontoret har påvisat att Trotskij *har* överträtt villkoren, skrev han den 28 augusti – därför får han finnas sig att bli internerad. Förhållningsreglerna som nu vidtas mot honom kommer att väcka tillfredsställelse hos allmänheten, sa Tranmæl – som därför måste finna sig i att *Fritt Folk* bröstade sig ordentligt över honom den 29: ”Rådlös och spak gör *Arbeiderbladet* reträtt i Trotskij-fallet, och kom igår över till i stort sett samma ståndpunkt som N.S. intog redan från början.”

Det var klart för alla att nazisternas linje verkligen hade slagit igenom.

Men för tillfället var folk mer upptagna av vad som nu skulle ske med Trotskij. På Hønefoss fick han inte längre lov att bo, så mycket verkade klart. Men var då? Skulle han i fängelse? I så fall var? Kunde en av de nedlagda fästningarna i landet komma ifråga? Eller var Svalbard möjligen ett alternativ?

Sådant frågade folk dagarna efter den 28 augusti – och inte utan grund.

– Undertecknar han inte nu, så skickar vi honom till Sibirien, – sa Nygaardsvold med allvar i skämten under en av de regeringskonferenser där man dryftade frågan om uppehållstillståndet.

Centralpasskontorets chef, herr Konstad, var mest benägen att sända honom till en fästning:

– Om staten kan finna ett passande hus till honom på en av våra fästningar, finns inget hinder för att välja den möjligheten.

Nu var det inte Konstad som hade ansvaret för att finna en ny bostad till statsfången – han hade bara med den dagliga praktiska övervakningen att göra. Bostadsfrågan hade överlämnats till statspolisens chef, herr Askvig, och han var mer moderat än sin kollega i passkontoret.

– Någon av våra nedlagda fästningar eller militära anläggningar är det inte att tala om. Man måste försöka finna ett lugnt ställe – med baktanken att Trotskij då blir uttråkat och se till att han kommer till ett annat land. –

Trotskij måste i vilket fall som helst vara förberedd på vad som helst – det visade den behandling som hans två sekreterare utsattes för. Båda arresterades och placerades i celler av polisen den 28 augusti. Deras uppehållstillstånd drogs in med omedelbar verkan och de fick besked om att båda två skulle skickas till Hamburg med nästa båt. I deras ögon var detta praktiskt taget liktydigt med att bli utlämnade till Gestapo och en säker död – i bästa fall ett koncentrationsläger. De protesterade därför kraftigt – inte bara mot att blir skickade till Tyskland, utan mot deportation överhuvudtaget: deras pass var i helt i sin ordning och de menade att de inte hade företagit sig något som helst som stred mot norsk lag. Efter en del parlamentering med polisen fick de till slut förbindelse med journalisten Finn Moe på *Arbeiderbladet*. Han gjorde vad han kunde för att hindra att de sändes mer eller mindre direkt till ett tyskt koncentrationsläger. Men det var inte så mycket han kunde göra. Till pressen sa Konstad nästa dag:

– Vi gör kortast möjliga process med dessa människor. Båda befinner sig i arrest och de kommer att med första utrikeståg i kväll förpassas ur landet, vare sig de vill det eller inte. –

Vilket också skedde. På kvällen den 29 augusti blev Wolf och van Heijenoort eskorterade till Köpenhamns-expressen av norsk polis som följde dem till den danska huvudstaden. Från Hovedbangården blev de sedan under dansk poliseskort förda ombord på ett fartyg som skulle till Marocko. Van Heijenoort anslöt sig senare till Trotskij i Mexico. Wolf slutade sitt liv kort därefter i Barcelona. Han kidnappades på öppen gata i staden som var i händerna på de ”röda” under inbördeskriget. Senare mördades han av okända förbrytare.

Men det äkta paret Trotskij satt åter i Hønefoss, omgivna av uniformerade poliser på alla håll och kanter. Fyra konstaplar patrullerade runt huset. Och inomhus var ytterligare fyra som övervakade det äkta parets göranden och låtanden dag och natt. Det var inte småsaker som de var utrustade med, detta vaktmanskap: förutom skarpladdade revolverar och gummibatonger hade de också ficklampor och handbojor i fickorna. När man så fick veta att vakterna utanför huset också hade med sig kpistar och strålkastare, då kunde ingen vara i tvivel om situationens skarpa allvar. Livet i Wexhall ter sig nu dystert – som det måste bli, när de boende är underkastade följande vaktinstruktion:

– Leo Trotskij och fru hålls under sträng polisuppsikt. Deras spatserturer, som inskränks till en timme varje eftermiddag, sker alltid under ledsagelse av minst två polisfunktionärer. Även inomhus tillses taktfullt att isoleringen är total. Under servering av mat till Trotskij och fru måste det således alltid tillses att inga brev, telegram, paket osv smugglas in till dem. De har absolut telefonförbud...

Trotskij var helt klar över att de förhållningsregler som hade vidtagits mot honom inte stod i överensstämmelse med norsk lag. Han visste att grundlagen säger att ingen får berövas friheten utom efter ha blivit dömd och ingen dömas utom enligt lagen. Och någon lag som kunde användas för att döma honom, det fanns inte. Men i slutet av augusti antog regeringen under ett regeringssammanträde (under kungens ledning) en kungörelse som för en tid får laga kraft:

– När en utlänning vars uppehåll eller verksamhet här i riket befinns stå i strid med statens intressen, inte vill eller inte kan lämna landet, kan justitiedepartementet besluta att han ska vara underkastad sådana inskränkningar vad gäller rörelsefrihet och kontakt med andra som departementet bestämmer. Denna förordning träder omedelbart i kraft.

Därmed var Trotskij maktlös även juridiskt sett – och han visste om det. Ändå försöker han skriva till riksåklagaren, till Sund, som tidigare hade visat honom rättvisa. Han berättar om det som hänt honom, om hur fascisternas inbrott i hans hus hade medfört att han själv utpekades som förbrytare. Men han får inget svar. Han är fullständigt isolerad och hjälplös i sitt fängelse – mer hjälplös än han någonsin tidigare varit. Och det i ett land som sa sig vara styrt efter socialdemokratiska principer:

Vad Stalin inte hade vågat göra 1928 gjorde den norska ”socialisterna” år 1936. De fängslade mig för att jag vägrat sluta med de politiska aktiviteter som utgör själva själen i mitt liv. Regeringens rättfärdigade sig genom att säga att de dagar var förbi när stora personer i exil som Marx, Engels och Lenin kunde skriva vad de ville också mot regeringen i de länder som givit dem asyl. ”Idag finns helt andra relationer som Norge måste ta med i beräkningen.” Ja, monopolkapitalets epok har obarmhärtigt övertrumpat demokratin och dess garantier på ett obarmhärtigt sätt. Men Martin Tranmæls melankoliska ord ger inget svar på hur socialdemokraterna tänkt utnyttja denna mycket missbrukade demokrati för att omvandla samhället. Man måste tillfoga att det inte i något annat land än det ”socialistiska” Norge skulle ha varit möjligt att uppleva ett sådant hån mot de elementära rättsnormerna! Vi arresterades den 28 augusti och den 31 utfärdades en ”kunglig förordning” som gav regeringen rätt att internera ”besvärliga” utlänningar. Även om man medger att denna förordning är laglig (vilket bestreds av många jurister), så hade det under loppet av tre dagar ägt rum en liten statsomvälvning i Norge.

Trotskij får nu all sin post – både den in- och i synnerhet utgående – genomläst och censurerad av polisen. Alla hans anteckningar, manuskript och utkast blir lästa och kontrollerade. Av vem? Av herr Konstad. Detta verkar särskilt hög grad uppretande på Trotskij.

– Är det inte fullkomligt skandalöst att en byrå som är utsedd att kontrollera pass – pass! – ska kontrollera min vetenskapliga och litterära verksamhet – och till på köpet i andra länder? Om herrar Trygve Lie och Konstad hade fått bestämma så skulle varken *Kommunistiska manifestet*, eller *Kapitalet* eller några andra klassiska revolutionära verk någonsin ha sett dagens ljus, eftersom de skrevs av politiska emigranter.

Trotskij oro och upprördhet blir inte mindre av att han nås av rykten om sin förflyttning. Han förstår att inte kommer att få bo i Knudsens hus. Men till Svalbard eller Jan Mayen vill han inte – inte under några omständigheter. En av vakterna har berättat att Trotskij informerade honom om detta:

– Jag vill säga Er – och jag vill gärna att Ni för det vidare – att om man har för avsikt att placera min hustru och mig under förhållanden som inte är värdiga, eller i ett klimat som är skadligt för hälsan, då övergår vi till passivt motstånd, då får man föra bort oss med tvång, vi medverkar inte!

Han skulle inte behöva ängslas i det avseendet. Stället som paret Trotskij flyttades till var varken ovärdigt eller ohälsosamt ur klimatsynpunkt. Men innan de flyttades dit skedde det något på det politiska planet som bidrog till att något förändra den kompakta stämningen mot dem.

Den 29 augusti – dvs flera dagar efter interneringen och dagen efter arresteringen av Trotskij – infann sig en herre i det norska utrikesdepartementet som väckte åtskillig uppmärksamhet. Det var Sovjetunionens sändebud i Oslo, herr V. Jakubovitj i egen hög person. Precis klockan 13 fick han företräde inför utrikesminister Halvdan Koht. Han hade med sig en skrivelse från sin regering, sa han – och den ville han gärna få läsa upp för Koht och överlämna till den norska regeringen. I skrivelsen hette det att Trotskij medan han var i Norge bevisligen hade

stått i spetsen för en hemlig, terroristisk grupp som hade strävat efter att mörda Stalin. Sovjetregeringen ville därför uttala ”att ett fortsatt uppehållstillstånd för Trotskij kommer att skada de vänskapliga relationerna mellan Sovjetunionen och Norge och bryta mot reglerna för all mellanfolklig samvaro”.

Sovjetregeringen krävde således att regeringen Nygaardsvold skulle utvisa Trotskij från Norge.

På den regeringskonferens som omedelbart därefter ägde rum, var det från allra första stund klart att någon utvisning inte kunde komma på tal. Asylrättsprincipen skulle upprätthållas. ”Vi kommer inte att vika oss på den punkten”, sade Koht – ”varken från den ena eller andra sidan”. Nygaardsvold var förfärad av ordalydelsen i den ryska noten och över de beskyllningar som än en gång riktades mot Trotskij. ”Det ligger utanför min fattningsförmåga hur man kan skriva på det viset”, sa han. Och någon utvisning kom alltså inte på tal.

Även om det fanns många i Norge som menade att man borde efterkomma ryssarnas krav, hade regeringen stöd för sin ståndpunkt – framför allt i resten av Norden. Det konservativa *Svenska Dagbladet* betecknade ryssarnas not som ”en flagrant attack mot asylrätten och en påtaglig inblandning i Norges interna angelägenheter”. Tidningen menade att noten var en hänvändelse ”som nästan saknar motstycke i den mellanfolkliga samvaron”, och hoppas att den norska regeringen skall visa orubblig principfasthet i frågan. Också den danska stortidningen *Politiken* uttalade sig för att Norge skulle skydda Trotskijs liv – ”Norge är trots allt inte Sovjetryssland”.

Regeringen Nygaardsvold var skarp i sitt svar på den ryska noten:

Den norska regeringen, som principiellt hävdar att den har fullständig rätt att värna asylrätten, – kan inte gå med på att den i denna sak har gjort sig skyldig till någon försummelse gentemot folkrättens krav om en stats plikt att hindra att det på dess område företas eller förbereds handlingar riktade mot en annan stats säkerhet. Varje beskyllning om detta måste på det bestämdaste avvisas av den norska regeringen, som inte tidigare hade haft någon grund för att misstänka att Trotskij skulle utöva politisk verksamhet riktad mot främmande stater under sin vistelse i Norge, och som hänvisar till att den redan innan den mottog den ryska framställningen, underställt Trotskij (och hans hustru) en sådan kontroll att det i framtiden måste anses vara uteslutet att han skulle kunna utföra någon handling som kan som skulle kunna skada eller utgöra någon risk för de ryska statsintressena.

Den norska regeringen har heller inte under hela tiden från Trotskijs ankomst till Norge i juni 1935 fram till tidpunkten för Trotskijs internering i augusti i år från någon främmande regering emottagit någon hänvändelse som fäst den norska regeringens uppmärksamhet på att Trotskij drev en för andra länder skadlig politisk agitation. –

Den norska regeringen valde alltså en mellanställning i Trotskij-frågan: å ena sidan ville den upprätthålla asylrätten inför påtryckningar utifrån. Å den andra sidan upphävde den asylrätten för Trotskijs del genom att internera honom.

Men att också denna mellanställning hade sitt pris, det stod klart dagen därpå. Ryssarna tog det norska avslaget ganska hårt, och angreppen mot Arbeiderpartiet i den sovjetiska pressen blev våldsammare. Izvestija skrev t ex att det norska Arbeiderpartiets ledande män ”skickar ut giftiga gaser av lögn och hyckleri för att dölja blodspåren efter de förbrytelser som Trotskij utfört i Norge”. Och Moskva-radion framhöll att ”det kommer att vara fullständigt omöjligt att upprätthålla goda diplomatiska förbindelser med ett land som huserar en mördare och en förbrytare som Trotskij”.

Den 10 september meddelade Jakubovitj också att sovjetregeringen inte kunde förklara sig vara tillfreds med det norska svaret på sin not. Det stod inte i överensstämmelse med de existerande goda diplomatiska förbindelserna mellan de två länderna. Han tillfogade hotfullt:

– Sovjetregeringen förklarar att den norska regeringen med sitt svar har övertagit det fulla ansvaret för effektiviteten av de förhållningsregler som den har beslutat om och för följderna av Trotskijs fortsatta vistelse i Norge. –

Norges första koncentrationsläger

– Detta för tanken till det koncentrationslägersystem som vi har sett praktiseras med sådant godtycke i andra länder. – *Undrum* (H) i Stortinget juni 1937

1.

Den 2 september 1936 var en strålande solskensdag med varmt väder och blå himmel över hela Østlandet. På universitetsplatsen i Oslo stod rektor Sæland och önskade de nya studenterna välkomna. Han talade om nödvändigheten av att ha en andlig elit, en grupp människor som verkligen kan tänka, djärvt och djupgående.

– Det ställs stora krav på oss alla som arbetar vid universitetet – om att vi närmar oss problemen med öppet sinne för alla fakta och synpunkter, och med en ärlig vilja till en heltigenom ärlig kritik och ärlig värdering av andras uppfattningar. Det krävs ett heltigenom redligt och ärligt och ridderligt tänkande. Det är sanningskärleken, den ärliga sanningssökande inställningen som jag tror att det idag är en livsnödvändighet för universitetet att värna om och upprätthålla. –

Ungefär samtidigt försiggår något i djupaste hemlighet uppe i Wexhall vid Hønefoss. Sju stora polisbilar rullar in på gårdsplanen framför redaktör Knudsens bostad, och uniformerade polismän strömmar ut, anförda av statspolischef Askvig. De har kommit för att hämta Leo Trotskij med fru, som förs in i en av bilarna. Det äkta parets bagage packas och hivas upp på en lastbil. Klockan tolv sätter kortegen sig i rörelse. Bilarna rullar ut från Wexhall och tar vägen söderut, mot Drammen. Därefter färdas de via Sylling och österut, till Storsand i Hurum. Särskild uppmärksamhet väcker inte polisbilarna. Ingen vet vem som fraktas i dem och ingen vet var de kommer från och vart de ska. Allt försiggår med det hemlighetsmakeri som man eftersträvat.

I verkligheten har polisen och myndigheterna arbetat med saken i flera dagar. Omedelbart när det blev klart att Trotskij skulle interneras på obestämd tid, började statspolisen att undersöka möjligheterna av en mer passande bostad till honom. Man tog kontakt med länsmän runt omkring, i synnerhet norrut, och man mottog även en rad anbud. I Nannestad fick polisen kontakt med en veterinär som gärna kunde tänka sig att ställa en isolerad, lätt kontrollerbar bostad till disposition. I Oslo får man ett anbud från en kvinna på Vestkanten som erbjuder sig att hyra ut sitt sommarhus vid Arendal till polisen. Och så vidare. Anbud fanns det många, men få övervägdes närmare. Mest fäste sig statspolisen vid en rapport från länsmannen i Hurum: Han kan berätta att det lilla godset Sundby lite ovanför Storsand mittemot Drøbak, lämpade sig ypperligt som kombinerad bostad-fängelse för Trotskijs. Det består av en rad separata byggnader och omges av vidsträckta åkrar, dessutom ligger det avsides och ganska högt med fri utsikt åt alla håll, både in mot skogen och över fjorden mot Drøbak och Oscarsborg. Ägaren, speditör Harald Halvorsen, har flyttat in till Oslo efter sommarsemesteren, och boningshuset står tomt. Bara arrendatorsbostaden är bebodd.

Statspolischef Askvig behöver inte lång betänketid – han vet med en gång att Hurumlandet är platsen för en fånge av Trotskijs speciella kaliber. ”Jag var tidigare polistjänsteman i Drammen under 14 år och vet av erfarenhet att distriktet är utomordentligt lugnt och omgivningarna överskådliga.”

I slutet av augusti kontaktar statspolisen Harald Halvorsen med förfrågan om att få hyra stället. Det vill Halvorsen inte. Men polisen har nu faktiskt bestämt sig för Sundby och utverkar ett statsrådsbeslut om att rekvirera husen. Halvorsen måste hyra ut oavsett om han vill eller inte. Hyran sätts till 250 kronor per månad. Därav skall Trotskij betala 120 för tre

rum och bad på andra våningen i huvudbyggnaden, statspolisen betalar resten för de andra rummen, dels på bottenvåningen, dels på andra våningen.

Därpå anställer polisen en dam från Hurum, fröken Robert från Storsands flickpensionat, plus ett hembiträde åt henne: tillsammans ska de två damerna förestå det dagliga hushållet för samtliga hyresgäster. Trotskij och polisen ska betala häften var till detta. Och därmed var allt i ordning. Trotskij kan flytta in.

Det skrevs en massa i tidningarna om Sundby gård och om valet av vistelseort då det blev känt att Trotskij inkvarterats där. Det var nog ingen tillfällighet att Askvig valde en bostad i fästningen Oscarsborgs omedelbara närhet, skrev en av tidningarna. Fästningen har ju ett utmärkt luftvärnsartilleri för den händelse att ryskt flyg skulle försöka släppa ned bomber. – Andra påstod att Trotskij hade ställt krav på ett elegant hus med god utsikt över vattnet; åter andra att han ville bo nära fjorden för att kunna snabbt kunna ge sig av när den rätta båten kom och hämtade honom.

Själv var Trotskij i stort sett tillfreds med sin nya vistelseort. Under hela den sista tiden i Wexhall hade han fruktat att regeringen skulle deportera honom till ett avlägset och otrevligt område – eller utlämna honom till Sovjet. Då han blev förlagd till Sundby försvann denna rädsla för ett tag. Han tyckte bra om de stora, moderniserade rummen med den inbyggda verandan och den storslagna utsikten över Oslofjorden. Och han var glad över att hans omfattande arkiv hade placerats i den rejäla lantliga visthusboden på andra sidan av gårdsplanen. Men först och främst njöt han av friden och lugnet på Hurumlandet.

– De första dagarna vi satt arresterade i Sundby, kände vi ett nästan saligt lugn efter ”Moskva”-veckans stormiga spänning. Det var angenämt att kunna vara ensam utan nyheter, utan telegram och brev och telefonuppringningar, utan främmande ansikten. –

Det fanns andra som *inte* var tillfreds med att få Trotskij till Sundby: det var grannarna. En av dem uttryckte det så här:

– Jag tycker att man kunde ha hittat ett annat ställe. Vad har han egentligen här att göra? Tänk hur enkelt det är att skicka ett flygplan hit! Det var ett här i eftermiddags, men det flög sin väg västerut med det samma. Man kan ju aldrig veta vad de hittar på borta i Ryssland. Tror Ni kanske att de tvekar att släppa en bomb här? De har ju sagt att de kommer att ta livet av honom så fort som möjligt. Nej, trevligt är sannerligen inte detta naboskap! –

Folk i Hurum var också missnöjda med all den vägtrafik som nu började. Journalister strömmade till från in- och utlandet för att se interneringsplatsen och få en glimt av mannen som hela världen pratar om. Den lilla landsvägen från Storsand förbi Sundby ut mot Filtvedt utsattes för en trafik som den inte var byggd för. Och i luften for ständigt flyg som tog flygfotografier av det förbjudna området. Men oron lade sig snart. Den tolv man starka vaktstyrkan från statspolisen hade stränga order om att inte släppa in någon, inte låta någon ta fotografier, inte låta någon närma sig egendomen överhuvudtaget. Så sträng var vakthållningen att en tidningsman som försökte fotografera grisarna på gården, arresterades och blev fråntagen sin film. En av polismännen blev avskedad därför att han låtit sig avbildas i en tidning.

Sundby bevakades dag som natt. Det fanns vakter på vägen ovanför huset, vid trädgårdsmuren, vid infartsvägen, i skogen på andra sidan av vägen. Beväpnad polis i nord och syd och öst och väst. Det var den största uppgift som statspolischef Askvig, som ledde det hela, någonsin haft.

– Ja vi har nog ”ti’ på vårs noe utpå Hurumland”, – som det heter i en visa av Finn Bø:

Jeg er statspol’tisjef
nå er jeg Trotskijs vakt og store trøst

Jeg er satt til å passe på
at ikke et hår blir krumma på hans brøst.

Vi har forskansa oss fire mann
rett utafor villan på Hurumland!
Vi ligger på maven
og lurar i haven,
vi følger'n med øya:
Nå står'n opp av køya!

Vi telegraferer
og signaliserer
til dem bortpå jordet:
Nå sitter'n ved bordet,
nå tar'n karaffel'n,
nå ler'n, nå står'n,
nå går'n på gård'n,
og nå låkker'n dør'n, så vi kan ikke se hva det er han gjør!

Ja, vi viker ikke fra'n
vi er ansvarlig for'n med vårt liv!
Vi må gjete'n hele da'n,
han tåler ingenting, han er et siv.

[fri översättning:]

Jag är statspolischef
nu är jag Trotskijs vakt och stora tröst
Jag är tillsatt att passa på
att inte ett hår kröks på hans bröst.

Vi har forskansat oss fyra man
direkt utanför villan på Hurumland!
Vi ligger på magen
och lurar i hagen,
vi följer honom med ögonen:
Nu stiger han upp ur sängen!

Vi telegraferar
och signalerar
till dem bort på gårdet:
Nu sitter han vid bordet,
nu tar han karaffen,
nu ler han, nu står han,
nu går han på gården,
och nu stänger han dörren, så vi kan inte se vad han gör!

Ja, vi viker inte från honom
vi är ansvariga för honom med vårt liv!
Vi måste vakta honom hela da'n,
han tål ingenting, han är en vekling.

Var det något komiskt i den mycket stränga vakthållningen? I alla fall inte enligt Trotskijs egen mening. Han var tillfreds över att beskyddet var så massivt som det var. Efter domen i Moskva-rättegången hade han blivit mer och mer orolig för att GPU skulle iscensätta ett attentat mot honom: Han var ju en dödsdömd man och han hade viktiga dokument hos sig på Hurum som var komprometterande för Stalin. Han var rädd för att GPU skulle hitta vägen till Sundby. Och att denna fruktan inte helt saknade grund, det är i dag helt klarlagt. En av vakterna från Sundby har efteråt berättat att en dag kom en man till vakterna och presenterade sig. Jag heter K., sa han. Jag vill gärna hälsa på Trotskij, vi var internerade tillsammans i

Kanada 1917. Detta presenterades för Trotskij som absolut inte kunde komma ihåg någon K. från Kanada, ja han var säker på att han inte hade träffat någon norrman där, och absolut inte någon som hette K. Mannen blev avvisad. Trotskij ansåg att han stod i förbindelse med GPU.

Det är också värt att lägga märke till att just vid denna tidpunkt, hösten 1936, gick det i inbördeskrigets Spanien omkring en man som bara lite mer än tre år senare skulle dräpa Trotskij med ett hugg i huvudet av en ishacka av det slag bergbestigare använder.

Porträtt av en mördare

Ramón Mercader del Río²⁵ var son till en man som dog då pojken var liten. Men hans mor, Caridad del Río, var en stark och företagsam kvinna, med förbindelser bland höga diplomater i Madrid, vilket kom henne till nytta på olika sätt. Hon var medlem av kommunistpartiet i Spanien och hade stått i nära kontakt med GPU sedan 1928. Under det spanska inbördeskriget var hon sekreterare i det kommunistiska kvinnoförbundet i Spanien och umgicks med personer av hög rang i den ryska kolonin i Madrid. Bland annat blev hon mycket välbekant med GPU-generalen Leonid Eitington som besökte Spanien 1936. Han var specialist på att avslöja och likvidera suspekta ryska diplomater och komprometterade kommunister och hade just fått i uppdrag att organisera mordet på Leo Trotskij i Norge. Hösten 1936 stiftade Eitington bekantskap med Caridads son Ramón Mercader. Han var som sin mor medlem av det kommunistiska partiet i Spanien och hade arbetat en tid som politisk kommissarie vid fronten i kriget mot Franco. Men han hade hållit på med andra saker också. Bland annat hade han genomgått en kurs för spioner och sabotörer och hade blivit specialist på politiska mord och *silent killing*.

I november 1936 blev det bestämt att Ramón skulle åka till Moskva och lära mer om spionage och agentverksamhet – vilket han en kort tid efteråt också gjorde.

Hur gick det för honom där, vad lärde han, vilket uppdrag fick han?

Det fick ingen veta något om förrän 1954, då en hög sovjetrysk underrättelseagent blev arresterad i Bonn och skickad vidare till New York. Han berättade att det var Eitington och Caridad Mercader som hade organiserat mordet på Trotskij. De stod bakom Ramóns resa till Sovjet, där han tillbringade fem-sex månader i ständig kontakt med de agenter som hade specialiserat sig på att bekämpa Trotskij och hans anhängare.

1938 dök Ramón upp i Paris under namnet Mornard. Han kom i kontakt med trotskistiska kretsar och ordnade också så att han blev älskare till Sylvia Agelof, en känd trotskist och nära väninna till Trotskij. Tillsammans med henne drog han till Mexico, där han introducerades för Trotskij efter en viss tid. Snart blev han en slags vän av familjen Trotskij och gick ut och in i huset som han ville. En dag, medan Trotskij satt vid sitt skrivbord och gick igenom en artikel som Ramón hade skrivit, plockade denne fram en ishacka ur sin regnrock. Med denna spräckte han skallen på den läsande Trotskij.

Han arresterades av den mexikanska polisen och dömdes till tjugo års fängelse. Redan en kort tid efter arresteringen blev han igenkänd av flera spanska kommunister som såg hans bild i tidningen. 1960 blev han utsläppt från det mexikanska fängelset och flögs till Kuba där han fick erbjudande om politisk asyl. Han bor idag i Moskva.²⁶

²⁵ Hans fullständiga namn var *Jaime Ramón Mercader del Río Hernández*

²⁶ Efter frigivningen flyttade Mercader fram och tillbaka mellan Kuba och Sovjetunionen. Han dog i Havanna 1978 och är begravd i Moskva på Kuntsevo-kyrkogården under namnet *Ramón Ivanovitj López*.

2.

På Sundby gård i Hurumlandet kunde Trotskij vara trygg. Och han *var* trygg. Här fick ingen Ramón Mercader eller några som helst andra tillträde. Hade han även i fortsättningen kunnat bo under liknande förhållanden skulle Trotskij kanske ha blivit en mycket gammal man.

Men det dröjde inte länge innan han började vantrivas i Sundby. Interneringen, som till en början framstod som något av en lättnad, blev till en pina. Trotskij började lägga märke till hur hårda de nya villkoren var; inte fick han ta emot besök eller telefon, inte fick han skriva eller ta emot brev, inte fick han läsa tidningar och inte fick han lyssna på radio. En vanlig rannsakningsfånge hade långt bättre villkor och långt fler rättigheter. Han blev mer och mer uppretad över den provisoriska förordning som gjorde det möjligt för justitiedepartementet att inspärta honom och inskränka hans umgänge med andra till det absoluta minimum. Det var enligt hans mening en ren och skär undantagslag riktad mot honom personligen och utan stöd i den norska konstitutionen.

Och hans hustru Natalia Sedova? Hon internerades tillsammans med honom utan att den norska regeringen ens gjorde ett försök att förklara eller rättfärdiggöra.

Vem var denna kvinna som blev behandlad som en slags rättslös skugga till Leo Trotskij – ögonblickets kanske med centrala, men minst omtalade kvinna?

Hon beskrevs av alla som kände henne som en intelligent och samtidigt mycket varm människa. På många sätt var hon den store Trotskijs jämbördige, en osedvanlig personlighet och en betydande revolutionär. Några av dem som kände henne har till och med satt henne vid sidan av kvinnor som Louise Michel, Vera Zasulitj och Rosa Luxemburg. Men i motsats till dem offrade hon sig själv och sin egen utveckling för den man hon älskade och trodde på. Hon talade inte gärna om sig själv, och det var svårt att skapa sig en bild av vem hon var – särskilt vid tiden då hon 1902 träffade Leo Davidovitj. Men några upplysningar finns likaväl om henne.

Hon föddes i Ukraina 1882 och tillhörde en fattig familj från lågadeln. Fadern dog då hon var liten och hon växte upp hos en mormor som hade radikala idéer. Hon anslöt sig mycket tidigt till den revolutionära rörelsen i Ryssland. Som gymnasist organiserade hon insamlingar till förmån för fattiga politiska fångar, och hon ställde sig i spetsen för demonstrationer mot de obligatoriska kyrkobesöken för eleverna. Då hon vid ett tillfälle öppet erkände att hon föredrog att läsa hemliga revolutionära skrifter framför bibeln, blev hon relegerad från flickskolan Charkov.

Som vuxen ville hon viga sitt liv åt botaniska studier. Men den socialdemokratiska rörelsen lockade henne också, och hon gjorde den så många tjänster att hon till slut var tvungen att fly utomlands – först till Genève, senare till Paris. Det var här hon, tjugo år gammal, mötte Trotskij.

Trotskij har ofta betonat hur mycket han var skyldig henne – både på det praktiska planet och med hänsyn till konstnärliga och andliga värden. Hans ord kan få något besjälats över sig när han skriver om henne och allt det hon representerade.

– Jag beundrar Natalja för hennes förmåga att lyssna på musik: hon lyssnar med alla sina porer öppna, med själens och kroppens sinnen. Hon är inte musiker, hon är något mer än det: hela hennes natur är djupt och innerligt musikalisk. Både i hennes sorger och i hennes få glädjestunder ligger det alltid en melodi som förädlar hennes upplevelse. Hon är nog intresserad i politikens vardag, men hon sammanfogar sällan de små detaljerna i politiken till en enda stor bild. När däremot de politiska fenomenen blir stora och allvarliga och framtvingar ett motdrag – då finner Natalja alltid den rätta tonen. Och hon finner den i sin inre musik. På samma sätt är det med hennes bedömning

av människor. Hon har en otroligt säker instinkt när det gäller saker som feghet, hyckleri och brutalitet – även om hon är ovanligt fördragsam med alla de mindre mänskliga svagheterna.

Känsliga människor och ”enkla” människor (dvs människor från anspråkslösa omständigheter) och även barn, känner instinktivt den musikalitet och det djup som bor i henne. Några människor lägger liksom inte märke till henne och behandlar henne överlägset och nedlåtande; de förnimmar inte vilka värden som hon är i besittning av. Man kan nästan alltid med säkerhet säga att dessa människor är ytliga och banala.

Från 1902 delar Trotskij och Natalja Sedova varandras öde. De tar del i samma händelser och upplever sakerna sida vid sida. Ingenting tyder på att hon underordnade sig sin man, inte ens då han stod vid maktens topp. Tvärtom – under åren från 1918 till 1921 hade hon sitt eget arbete och sina egna uppgifter, som ofta gick i rakt motsatt riktning än hans. Bland annat ledde hon arbetet med att rädda så många historiska monument och sevärdheter som möjligt från muséerna när inbördeskriget härjade som värst. Mitt under inbördeskriget försvarade hon minnena från det förflutna. Det var ingen lätt uppgift, skriver Trotskij i sin självbiografi:

Varken de vita eller de röda trupperna var särskilt hågade att vara försiktiga med historiska byggnader, palats på landsbygden eller gamla kyrkor. Det ledde till många diskussioner mellan krigskommissariatet och ministeriet för museer. De som vaktade palatsen och kyrkorna anklagade trupperna för bristande respekt för kulturen, och de militära kommissarierna anklagade vakterna för att föredra döda ting framför levande människor. Utåt såg det ut som om jag var indragen i ett ändlöst departementsgräl med min fru. Många skämtade med oss om detta.

Sedan Trotskij utvisats från Sovjet 1928, stod Natalja troget vid hans sida och delade alla hans svårigheter. Ja, hon tog själv på sig svårigheterna, ordnade upp och gjorde tillvaron dräglig, som annars lätt kunnat bli outhärdlig. Under de första dagarna av Norge-vistelsen skrev Trotskij:

Natalja har aldrig varit *likgiltig* för omgivningarna, men hon har varit *oberoende* av dem. Själv har jag lätt för att ”ge efter” när förhållandena blir svåra, dvs jag vänjer mig med smutsen och röran kring mig, men Natalja, – aldrig! Hon sörjer alltid för ett visst minimum av ordning och renlighet och ser till att denna standard hålls. Men hur mycket energi, påhittighet och framåtanda kräver inte detta av henne!

Natalja Sedova fäste sig mycket starkt vid familjen Knudsen i Wexhall. En av hennes goda vänner från tiden efter Norge-uppehållet skriver att hon alltid blev varm i rösten när hon talade om Knudsens. Deras vänlighet och värme hade varit till stor tröst i en mycket svår tid, sa hon.

Men i Sundby trivdes hon inte. Även hennes nerver råkade i olag vid interneringen.

Folkfienden

1.

Det var inte bara det äkta paret Trotskij självt som var föga tillfreds med interneringen i Sundby. I norska tidningar under tiden omedelbart efter den 1 september tog sig det uttryck i ett kraftigt missnöje med regeringens behandling av Trotskij. Men utifrån motsatta utgångspunkter än Trotskijs egna. Det var inte tillräckligt att internera honom, menade många – han måste ut ur landet och det omedelbart. Även i fångenskap är han ett farligt gift, skriver ingenjör Sverre H. Wenzien i *Morgenbladet* – därför måste han utvisas. Skicka honom till Sovjet, föreslår S. Burum i *Fritt Folk*. Eller till Bouvetön²⁷ i Antarktiska oceanen. Tillintetgör honom för alltid, kräver *Arbeideren*. Förvara honom på ett sätt som gagnar landet, dvs på

²⁷ På norska *Bouvetøya*. Obebodd vulkanö i Sydatlanten, 2 400 km s.v. om Godahoppssudden. Tillhör Norge sedan 1928.

Björnön²⁸, skriver *Fritt Folk*. Och om regeringen inte vill medverka till detta, nåväl då kan man ta till andra åtgärder. Författaren Thoralf Klaveness menar att Nygaardsvold bör få fyra veckor på sig. ”Och om landets regering inte vill lyssna på oss, nåväl, då transporterar vi själva ut Trotskij ur landet på det sätt som omständigheterna tillåter!”

Och vilket sätt var det? Ja, skriver tre N.S.-medlemmar i Ski: vi skaffar honom en gammal skuta och lotsar honom ut till territorialgränsen. Där kan han själv få överta rodret och resa vart han vill!

Det börjar strömma in brev till departement och regering. Praktiskt taget hela den stora mapp i Justitiedepartementets arkiv som har påskriften ”Inrikesbrev om Trotskij” består av brev från den tiden – brev med hemställningar om att utvisa Trotskij. Och med hot om så inte sker. ”Vi har ett flyg och ett reservflyg till förfogande och vi har tillräckligt med bomber”, skriver folk i *Utsyn* till regeringen i oktober.

Trotskij blir vid denna tid mer och mer av en folkfiende. Det finns knappast några gränser för vad man kan säga om honom och tillskriva honom. För många framstår han som den som startat spanska inbördeskriget som just brutit ut, och som den som är ansvarig för storstrejkerna i Belgien och Frankrike. Han karakteriseras som ”en djävul i människoskepnad”, ”en förfärlig och giftig spindel”, ”världshistoriens mest motbjudande rovdjur”. ”Mer än någonsin”, skriver *Tidens Tegn* i början av september, ”är han medelpunkten i ett världshistoriskt spel, där fantastiskt farliga krafter är mobiliserade mot varandra”.

Men det är inte bara Trotskijs påstådda roll i den internationella storpolitiken som upptar tidningarna. Man skrev också om vilka fantastiska summor som han kostade staten i sin fångenskap i Hurumlandet. Även efter det att Trotskijs juridiska rådgivare, advokat Puntervold, hade upplyst pressen om att Trotskij betalade sitt uppehälle själv, fortsatte *Morgenbladets* notisskribent Daphnis att skriva om hur dyr han blev för Norge. Han kostar landet 200 000 kronor om året – minst.

– Förresten hur ligger det till med Trotskij och inkomster? Betalar han skatt? Det sägs att han har en stor förmögenhet och stora inkomster av sina böcker –

Jag har hört ett förslag om att skicka honom till Svalbard. Utmärkt! Där lär han inte kunna komma undan på något sätt och han kommer i själva verket få det efter förtjänst. Då kommer också statens utgifter att kraftigt reduceras. –

Mitt i all hetsen mot Trotskij finns det likaväl några som håller huvudet kallt. Den 26 september uttalar sig t ex riksåklagare Sund för pressen att han inte kan se att Trotskij brutit mot någon norsk lag eller överhuvudtaget gett någon som helst grund för att man skall åtala honom för att inte tala om utvisa honom och hans hustru. Och både *Dagbladet* och *Arbeiderbladet* håller fast vid att Trotskij även i fortsättningen bör få vara kvar i landet – men under de villkor regeringen har underställt honom på Sundby. *Norsk Tidende* stödjer denna syn:

– Han blev inte utvisad på kommando från Moskva. Herrarna i Kreml fick den läxan att här i landet så kan de inte bara komma och ge order.

Vad ansåg herrarna i Moskva själva om den vändning som saken hade tagit? Var rädslan för Sovjets reaktion, som så påtagligt låg bakom mycket av aggressionen mot Trotskij i Norge, berättigad och sakligt grundad?

Det var det inte mycket som tydde på. Ambassadör Urbye i Moskva som besökte utrikeskommissarie Krestinskij den 22 september, fick ett mycket älskvärt, nästan hjärtligt mottagande. Under samtalet med den sovjetiske utrikeskommissarien sa Urbye att det inte råder

²⁸ På norska *Bjørnøya*, ö i Norra ishavet, söder om Spetsbergen.

någon tvivel om att det sovjetiska ingripandet i Trotskij-fallet hade varit till stor hjälp för de norska fascisterna. Krestinskij nickade bara och visade för dagen överhuvudtaget inget misshag, rapporterade ambassadör Urbye.

Några dagar senare mötte utrikesminister Koht folkkommissarie Litvinov i Genève. De åt lunch tillsammans, och hade ett samtal som bl a kom in på Trotskij. Det utvecklade sig så här enligt Koht:

– Jag sade att jag var glad över att kunna konstatera att det vänskapliga förhållandet mellan våra två länder inte hade rubbats mer än att vi kunde sitta och äta frukost ihop.

Litvinov log – och så frågade han: Har det hänt något mer i Trotskij-fallet efter vi utfärdade vårt sista uttalande?

Nej, sade jag, – vi har inte besvarat det sista uttalandet på något sätt, och vi har inte heller tänkt göra det.

Nej, vi förväntar oss heller inget svar, sa Litvinov.

Därmed såg vi oss båda två eniga om att saken var upp- och avgjord mellan oss.

2.

Den 19 oktober skulle det vara stortingsval och alltsedan inbrottet i Wexhall hade det stått klart att Trotskij skulle brukas i valkampen. De borgerliga partierna och N.S. skulle utnyttja saken för att komma åt Arbeiderpartiet och regeringen och för att själva komma i regeringsställning. Venstres ledare, Johan Ludwig Mowinckel, medgav detta helt öppet efteråt. ”Det skulle bara fattas”, sade han, ”att man inte skulle utnyttja ett så utmärkt kort som vi här fick. Då måste man vara bra enfaldig.”

Enstaka representanter för de borgerliga partierna målade också fan på väggen i starka färger denna höst. De proppade folk fulla med historier om att ifall Arbeiderpartiet fick majoritet vid valet, då skulle kungen avsättas och Trotskij installeras på hans plats.

Särdeles skarp blev en strid mellan de borgerliga och Arbeiderpartiet om Trotskij och norska sjöfartsintressen och norsk försäljning av sill till Ryssland. Det började med att en del rykten refererades i *Alesunds Avis* och i *Morgenbladet*, om att Sovjet inte längre var intresserat av att köpa sill av Norge. Orsaken skulle vara att Sovjet tyckte illa om Norge pga av Trotskijs asyl. Dessa rykten upprepades av Johan Ludwig Mowinckel i ett valtal, och därmed var Trotskij-fallet en del av Venstres valkampanj. Det hjälpte inte att handelsminister Madsen försökte vederlägga ryktena: Enligt honom fanns det inga tecken på att det skulle vara svårt att sälja norsk sill till Ryssland. Svårigheten var att det nästan inte fanns någon sill på lager.

Lite senare uppträder en skeppsredare från Haugesund, F. N. Nordbø, och berättar för *Haugesunds Dagblad* att detta är fel: i slutet av augusti var ryssarna *mycket* intresserade av att köpa sill. Men efter den 29 augusti var intresset totalt borta. På grund av Trotskij, sa Nordbø.

Så tar Høyre upp saken i *sin* valkampanj: Trotskij har ödelagt vårt lands handelsförbindelser med Ryssland. I ett upprop från partiet sägs det:

– Hans närvaro i Norge är en fara för landet. Det har äventyrat vårt vänskapliga förhållande till Europas största makt. Det har också med säkerhet medfört betydliga förluster i våra handels- och sjöfartsförbindelser med detta land. Det är Arbeiderpartiets regering som importerade denna revolutionens organisator till Norge. Rösta bort den för landet skadliga regeringen!

Arbeiderpartiet försökte å sin sida tillbakavisa varje samband mellan en eventuellt minskad försäljning av sill till Ryssland och Trotskijs uppehållstillstånd. Bland annat frågade *Arbeiderbladet* handelsrådet Johannessen i Utrikesdepartementet om hur det egentligen låg till med sillförsäljningen till Sovjet. Handelsrådet svarade:

– Det ska jag säga Er: Det håller på att utveckla sig till en ren skandal, men på annat sätt än som det brukar framställas. Under hela sommaren arbetade jag i Moskva för att få ryssarna att köpa islands-sill av oss – och de gick med på det. Men så uppträder en självutnämnd herreman från Haugesund vid namn Nordbø. På isländska redares vägnar erbjuder han ryssarna sill till långt lägre priser – och så lurar han dom! Han uppehöll köparna med prat i två veckor – och då han till slut drog tillbaka erbjudandet, hade ryssarna redan vänt sig till andra med sina kontrakt. Att komma dragandes med Trotskij för att finna en förklaring på detta är mer än överflödigt.

Parallellt med sillfrågan behandlade de borgerliga partiernas press också en annan sak av intresse för norskt näringsliv. Det gällde fraktverksamheten. ”Norska redare har konsekvent förvägrats ryska frakter”, skrev *Morgenbladet* den 9 oktober, och hävdade att orsaken var Trotskij:s vistelse i Norge. Ryssarna bojkottade norska fartyg på grund av Trotskij. ”Norskt näringsliv offras alltså för hans skull.”

Dessa påståenden gick igen i valkampanjen. De upprepades och upprepades – och inte bara av högerfolk. Venstres generalsekreterare Even Evenrud gjorde dem till sina.

Låg det något i dem? Inte bara politiker, utan också många redare hävdade det. Den 16 oktober överlämnade därför Redarförbundet ett P.M. till Utrikesdepartementet där saken togs upp. Redarförbundet pekade på att frakterna av ryskt timmer med norska fartyg plötsligt avstannade den 12-14 september, och att ingen förstod orsaken – om man inte tog med Trotskij i bilden. Nästa dag, den 17 oktober, uppsöks utrikesministern av Redarförbundets vicepresident, skeppsredare Dahl-Hansen, och samma förbunds administrerande direktör, skeppsredare Klaveness. De vill veta vad departementet tänker göra för att råda bot på situationen.

- Vad vill Ni att vi ska göra då? frågar utrikesministern, Vill ni att vi ska utvisa Trotskij?
- De skeppsredare som sitter med småbåtar känner sig pressade av situationen, säger Dahl-Hansen. Naturligtvis vill vi inte att Trotskij ska utvisas till Ryssland. Vi inser också de svårigheter som är förknippade med att få andra länder att ta emot honom. Men det finns väl en eller annan neger-republik som kan ta emot honom?

Utrikesministern redogjorde så för det norska svaret på Sovjets not angående Trotskij. – Vi kunde knappast ha svarat på annat sätt än vi gjorde, sa han.

Dahl-Hansen: – Men det skulle ju vara ganska orättvist om norska redare får bära de ekonomiska följderna av det som skett. Eller vill den norska regeringen ta på sig att betala uppläggningspengar för vidkommande norska fartyg? –

Det ville inte den norska regeringen. Men Koht lovade att tala med Sovjets ambassadör i Oslo och fråga honom rätt ut om det verkligen var Sovjets avsikt att straffa norsk skeppsfart på grund av Trotskij:s vistelse i Norge. Det gjorde Koht samma dag. Och Jakubovitj avvisade detta med en gång.

– Han sa att så kunde det då inte gå till utan han hade fått något slags meddelande om detta. Men sedan han hade sett tidningsskriverierna om det, hade han själv för en tid sedan frågat fru Levinson, ledaren för handelsdelegationen, om det låg något i detta. Men hon hade sagt bestämt nej, och hon hade heller inte hört något från Moskva i den riktningen. Hon sa tvärtom att hon just då hade gjort en norsk affär, ett köp av slipsten. Jag berättade då för Jakubovitj om de uppgifter som de norska skeppsredarna hade kommit med till departementet för att visa att sovjetregeringen nu avstod från att använda norska fartyg för sina frakter, – att de inte hade fått några av de fraktanbud som skickats ut efter nr. 35 (8/9). J. sa att han inte visste något speciellt om detta; han drog sig bara till minnes att det sista anbudet gällde 6-8 fartyg (och det svarade mot nr. 35), men att handelsdelegationen inte hade lyckats få något norskt fartyg till dessa frakter. Han tillade att det på det stora hela taget hade varit svårt att få norska fartyg under detta år eftersom frakterna var så höga. Men i september var det alltid i stort sett slut med frakterna, så det var bara naturligt att det inte hade slutits några nya fraktavtal på sistone. Hela tiden framhöll han kraftfullt att det inte kunde vara tal om att sovjetregeringen ville diskriminera norska fartyg.

Jakubovitjs svar lades fram för offentligheten – och användes i valkampanjen. Tranmæl tog i *Arbeiderbladet* upp påståendena om att norskt näringsliv offrades för Trotskijs skull, och stämplade dem som illvilliga och skadliga för landet, uteslutande ägnade att skada och förstöra våra relationer till Sovjet. ”Det är ett uppträdande som gränsar till landsförräderi.”

Detta var strax före valdagen, den 19 oktober. Allteftersom denna dag kom allt närmare, blev tonen i valkampen bittrare och bittrare, orden allt våldsammare. Till slut avstod man nästan inte någonting när det gällde att ohämmat utnyttja den stumme Trotskij. Han kommer att släppas lös när valet är över, påstods det. Trygve Lie har lovat honom friheten, annars kommer Lie själv att bli mördad!

Det var *Tidens Tegn* i Oslo som var ansvarig för dessa påståenden, och bakgrunden var det som tidningens medarbetare J. Schancke Jonassen hade fått veta när han besökt Trotskijs huvudkvarter i Paris. Berättelsen om detta besök är typisk för synen på Trotskij och trotskismen i vissa kretsar i Norge vid den tiden, och karakteristisk för tonläget i valkampens slutspurt:

– Jag kommer från Trotskijs huvudkvarter i Paris. Det var en sällsam upplevelse. Aldrig hade jag trott att jag i verkligheten skulle uppleva en revolutionär krog, som långt överträffade romanernas romantik. Jag hade heller inte trott att Trotskij själv är aktivare än någonsin tidigare. Ju mer jag såg av dessa saker, desto mer förfärande framstod det för mig, med vilken lättsinnig ansvarslöshet som den norska regeringen har gått fram och vilken risk Norge står inför som värd för världshistoriens störste revolutionäre geni.

Men låt mig ta det från början. Långt ute bakom Gare de l’Est, där parisarna tog farväl av sina soldater under kriget, går den breda och folkliga Boulevard Magenta. En lång krokig gata, Vinegrières, korsar boulevarden och just där dessa två gator möts leder en liten dunkel passage under ett högt valv in i ett virrvarr av murade byggnader. Jag följer passagen. Bakom de gamla järngallerförsedda fönstren hänger en fransig gardin och fladdrar, ett vitt ansikte med stora sällsamma ögon visar sig plötsligt i ett annat fönster! Här är obeskrivligt lortigt och illaluktande. Vid slutet av passagen stöter jag på Rue Dubail nr. 15, ett murat tvåvåningshus i samma slitna och fallfärdiga skick som de övriga husen. Kalkputsen har försvunnit för länge sedan och på de bara tegelstensväggarna kan jag stava mig till: Maison fondée 1855 Montouir-Pompes. På första våningen är det en mekanisk verkstad där allt nu är tyst och stilla. En smal dörr leder direkt via en gångramp upp till andra våningen. Innan jag går in i detta skumma hus, slår det mig hur strategiskt väl det ligger. Tre gränder leder till boulevarden, gatan och passagen. Och från huset självt, vilket jag senare skulle erfara, ledde även en väg till en fjärde gata. När jag går upp för den skumma rampen hör jag skrivmaskinsknatter, två långhåriga ynglingar med cigaretten i mungipan hamrar på sina apparater, men vänder sig blixtnabbt mot mig när de uppfattar min ankomst. På den ena väggen lyser jätteaffischer av Engels och Lenin, de mest primitiva porträtt av de två revolutionärerna som jag har sett. Övriga väggar är överklitrade med röda och gula plakat med citat från Marx och Trotskij. –

I detta förfärliga, skrämmande hus, där det vimlar av ungdomar med bleka, fanatiska ansikten, lyckas Schancke Jonassen att bli presenterad för chefen själv, ”le camarade responsable”, – ”en tunn, blek, svartmusik herre med utpräglad semitiskt utseende”. Mannen säger att han heter Naville, och han svarar villigt på de frågor som den norske journalisten kommer med. Det framgår av samtalet att de franska trotskisterna umgås med rena mordplaner på Trygve Lie. De har också planer på att befria Trotskij, och Naville talar hemlighetsfullt om vissa löften som den norska regeringen skulle ha gett Trotskij. Schancke Jonassen förstår avslutningsvis att åtminstone en medlem i den norska regeringen har givit Trotskij bestämda löften som skall infrias omedelbart efter valen.

Schancke Jonassens Paris-reportage väckte milt sagt uppseende i Oslo. Det gav nytt bränsle till angreppen på regeringen som ”trotskismens lakejer”, medan självaste statsministern tog avstånd från det som ”struntprat och smörja”.

Uppståndelsen blev emellertid inte mindre då den intervjuade franske trotskisten, Pierre Naville, två dagar senare kategoriskt förnekade hela intervjun från Paris: De uttalanden som lagts i hans mun av Schancke Jonassen, var grova förfälskningar, sa han. Och det förklarade han sig vara villig att upprepa inför vilken som helst domstol.

Arbeiderbladet som slog upp detta stort, efterlyste en ursäkt eller åtminstone ett svar från Schancke Jonassen. Då detta uteblev helt, drog Tranmæl slutsatsen att saken var en skamfläck för den norska pressen. Det hela var ett påhitt av *Tidens Tegns* utsände medarbetare med avsikt att nedsvärta Trotskij och den norska regeringen som gett honom asyl. Detta är den allra tarvligaste formen av journalistik, sade regeringsorganet. Och därmed blev det.

Vid valen den 19 oktober var valdeltagandet rekordartat. Folk gick bokstavligen man ur huse. I det stora hela blev valet ett förtroendevotum för regeringen Nygaardsvold. Arbeiderpartiet fick inte riktigt den absoluta majoritet i Stortinget som det hoppats på. Men det ökade sitt röstetal från 500000 till 619000. Trotskij-fallet hade när allt kom omkring spelat liten eller ingen roll. Det parti som hade skrikit högst om honom och om regeringens ”beskydd” av honom. Vidkun Quislings och J. B. Hjorts Nasjonal Samling – blev praktiskt taget krossat.

Trotskij kunde tryggt uppfatta valutgången som en indirekt förtroendeförklaring till honom själv från det norska folket – vilket han också gjorde. Inte minst glädde det honom att hans värd Konrad Knudsen, som hade blivit angripen som hans ”medbrottsling” av många borgerliga tidningar, valdes till stortingsman med kraftig majoritet av sin valkrets i Ringerike.

Kanske var det bara i högerpressen och i de nazistiska och kommunistiska tidningarna som Trotskij var en folkfiende?

3.

Särdeles välorienterad om den norska valkampen och om hur han själv brukades och missbrukades i densamma, det var inte Trotskij. Centralpasskontoret kontrollerade all hans post och kunde hålla kvar det de ville. Och Konstad ville hålla kvar det mesta. Till en början nekade han t o m Trotskij rätten till att använda radio, och det krävdes specialtillstånd för att få in tidningar till Sundby. Besök från vänner och bekanta fick inte Trotskij ta emot.

”Isoleringen av Trotskij var så strikt att Trygve Lie vid ett flertal tillfällen, även efter det att jag blivit medlem av stortinget, vägrade ge mig tillstånd att fara till Hurum”, berättar Konrad Knudsen. ”Först efter mycket om och men och efter långa förseningar fick jag skicka honom en batteriradio – till en början fick han inte ens lov att lyssna på radio.”

Olav Scheflo var en av de få – om inte den enda – som fick besöka Trotskij en enda gång denna höst. Han måste också kringgå Konstad och Trygve Lie och vända sig till direkt till statsministern för att få tillstånd. Efter hans besök var Konstad mycket litet tillfreds – så lite att han tog steget att skriva i tidningarna om det och beskyllde sin egen överordnade, Trygve Lie, för att ha brutit mot interneringsbestämmelserna. Också i andra sammanhang vände sig Konstad till tidningarna i september 1936. Efter att Trotskijs juridiske rådgivare, advokat Michael Puntervold, hade varit ute hos Trotskij och diskuterat vissa juridiska frågor med honom, låter Konstad nyheten om besöket komma till pressens kännedom, och pressen är strax ute med våldsamma angrepp på regeringen och dess chef för brott mot bestämmelserna.

Men toppen nådde Konstad likaväl när han avvisade den amerikanske författaren Charles Y. Harrison som hade kommit till Oslo för att ställa vissa frågor till Trotskij. Harrison, som på förhand inhämtat utrikesminister Kohts tillåtelse att få ställa dessa frågor till Trotskij, blev avvisad av Konstad vid Sundbys port. Konstad visste inte vem den amerikanska författaren var, sa han. Enligt *Dagbladet*, som senare talade med Harrison, utspann sig sedan följande samtal:

– Då vill jag gärna lägga fram mina rekommendationer som bl a omfattar rekommendationsbrev från ledande amerikanska förläggare, tidskrifter och universitet.

- Jag är inte intresserad av amerikanska rekommendationer
- Men min begäran om företräde har godkänts av utrikesminister Koht.
- Koht går med på många ting som jag inte är enig med.
- Men denna hållning från Centralpasskontorets chef kan omöjligen vara förenlig med den norska demokratin. Det luktar fascism.
- När det gäller Trotskij är jag fascist! Det är mig ett stort nöje att censurera alla hans tidningar, hans brev och böcker.

Trotskij gillade inte Konstads – vilket var förståeligt. Men det var inte bara Konstads fascistiska sympatier i allmänhet som han tyckte illa om. Motviljan fick näring av små dagliga oförsämdheter från passkontrollchefens sida. Han underlät t ex konsekvent att titulera Trotskij när han skrev eller talade till honom. Han ansåg det inte vara nödvändigt att säga ”herr”. Inte heller undertecknade han sina brev med ”Högaktningsfullt” eller ”med hälsning” – bara med namnet och inte något annat. Sådana saker förargade Trotskij, Men givetvis var det censuren av posten som han hade svårast att acceptera.

Han konfiskerade de manuskript som jag adresserade till min advokat, min son, mina vänner. Sedan det gått några dagar började jag vänta på svar från adressaterna. Det kunde gå en vecka, ofta två veckor. Så en dag kunde en överkonstapel komma med ett brev, undertecknat av Konstads. Där stod det att det och det brevet och de och de dokumenten inte kunde vidarebefordras. Ingen förklaring, bara en underskrift.

Trots den omsorgsfulla och intensiva övervakningen sipprade efterhand vissa nyheter från världen utanför in till honom. Trotskij kunde hänga med någorlunda. Det som gjorde starkast intryck var nu som förut det våldsamma språket från Moskva-radion. Anklagelserna mot Trotskij upprepades ständigt, gång på gång under hela hösten. Och Trotskij vred sig i plågor och vanmakt när rösten från Moskva-radion flöt ut i rummet från radioapparaten i boningshuset i Sundby.

Den lilla stugan med det låga taket fylldes med en stank av lögner. Moskva-reportrarna ljög på olika språk vid olika tider på dygnet – alltid i samma ämne: De förklarade hur och varför jag hade organiserat mordet på Kirov – fastän jag – under hans livstid – inte hade tänkt stort mer på hans existens än på någon general i Kina, vilken som helst. De talanglösa och okunniga reportrarna upprepade ett meningslöst sammelsurium av satser, som enbart hölls samman av kläbig lögn. ”I samarbete med Gestapo planerar Trotskij att störta demokratin i Frankrike, hjälpa Franco till seger i Spanien, se till att socialismen bryter samman i Sovjetunionen och framför allt att tillintetgöra vår älskade, store, geniale...” Det är helt klart att Frankrike, Spanien och socialismen var fullständigt likgiltiga för dessa standardiserade lögnspredare, som bara tänkte på sitt levebröd. Det gick inte uthärda denna plågsamma propaganda mer än två-tre minuter. Flera gånger om dagen ställde jag mig samma fråga: Är mänskligheten verkligen så korkad? Nästan lika ofta sade jag till min fru: ”Man kan då inte tro att de kan vara så gemena”.

Stalin brydde sig inte ett dyft om trovärdighet. I detta avseende hade han fullständigt tagit till sig fascismens psykologiska teknik: Kväv kritik med massiva och upprepade lögner. Skulle vi bestrida dem? Det fanns ingen brist på underlag för att göra detta. Bland våra dokument, i mina egna och min frus minnen fanns ovärderliga bevis som kunnat avslöja Moskva-förfälskningarna. Dygnet runt kunde vi minnas fakta – hundratals fakta som rentvådde mig från vilken som helst anklagelse eller ”frivilligt erkännande”.

Men nu hade han fråntagits alla möjligheter att svara på anklagelserna från Moskva. Trotskij hade dömts till tystnad. Och ändå kände han att han *måste* svara, om inte annat för sin egen sinnesfrids skull. Men också för att det var viktigt för sanningen: om Trotskij teg så skulle det användas mot honom. Knappat två veckor efter interneringen påpekar Vysjinskij också i tidskriften *Bolsjevik* att Trotskij uppenbarligen inte har något att anföra till sitt försvar. ”Han har ju inte sagt eller skrivit ett enda ord”.

Därför bestämmer sig Trotskij för att följa det råd som hans juridiske rådgivare har givit honom: att väcka åtal mot de norska stalinister och fascister som har ärekränkt och baktalat honom offentligt. Både *Arbeideren* och *Fritt Folk* upprepade ju i augusti alla de beskyllningar som Moskva riktat mot honom, och då för egen räkning. Det måste vara straffbart. Eller som advokat Puntervold sa det: ”Trotskij måste ha rätt att försvara sig mot de ärekränkningar som framförts mot honom inom landet. Och det att bli beskylld för att ha planlagt och gett direktiv om mord och terrorhandlingar är allvarliga anklagelser.” Kunde man således få de norska tidningarna dömda för ärekränkning, skulle Moskvans anklagelser på sätt och vis vara vederlagda i allmänhetens ögon.

Den 6 oktober lämnar därför Puntervold in en stämningsansökan till Oslo förlikningsdomstol mot redaktörerna Henry W. Kristiansen och Herluf Harstad med anledning av deras offentligt framförda anklagelser mot Trotskij. Eftersom man inte kan uppnå förlikning hänförs frågorna till domstolen, som utsätter förhandlingarna till slutet av oktober månad.

– Detta blir en världsprocess av historisk betydelse spår *Dagbladet*, som ser fram emot rättegången med spänning och förväntan. Andra tidningar är mer negativa. Och framför allt uppträder flera tongivande jurister och avråder det hela: Det kommer att bli en rättskomedi utan motstycke i och med att det är omöjligt att bevisa om anklagelserna är sanna eller inte, hävdades det.

Regeringen var åter i en knipa. Å ena sidan hade den internerat Trotskij för att hindra honom att bedriva politik och ta till orda i debatten om Moskva-processen. Därför kunde den inte tillåta att han väckte åtal mot Stalin vid norska domstolar. Å andra sidan kunde den inte neka honom att väcka åtal mot dem som hade kränkt honom: Alla har grundlagsenlig rätt att försvara sig mot förtal och smädelser. Puntervolds stämning ledde till långvariga, hemliga förhandlingar inom regeringen – det var ett mycket besvärligt problem man hade att handskas med. Det slutade med en ny provisorisk förordning som förbjöd Leo Trotskij att väcka åtal inför norska domstolar. Den 29 oktober kungjorde regeringen följande kungliga beslut:

En utlänning som är isolerad enligt den provisoriska förordningen av den 31 augusti kan inte framträda som kärende i norsk domstol utan justitieministeriets medgivande. Ett sådant medgivande kan avslås när rikets förhållande till en annan stat kräver detta.

Det var högt spel från regeringens sida – att införa en ny speciallag för den gamle. Men det såg ut som att det gick hem. Ingen protesterade i alla fall offentligt mot den. Och de två svarande redaktörerna glädde sig.

– Det är precis som jag har hävdad hela tiden i min tidning, sa Henry W. Kristiansen. Man måste någon gång sätta stopp för den karlens taktik.

– Enligt min mening, sa Herluf Harstad, var detta den enda förnuftiga åtgärd som regeringen kunde vidta i denna affär.

Trotskij var själv åtskilligt mindre förnöjd. Också det nya kungliga beslutet var i hans ögon en undantagsförordning, en laglöshet, ”ett skamligt tilltag”. Och i den debatt om besluten som fördes i Stortinget efter Trotskij hade rest, gav många representanter honom rätt. Høyres C. J. Hambro sa rätt ut att den var kränkande för asylrättens princip och att den låg helt vid sidan av det konstitutionellt tillåtliga.

Det är pinsamt att behöva ta till detta slags medel i en rättsstat – pinsamt även inför utlandet är det att demonstrera att särskilda förhållanden gör att man nekar en man, som man säger sig ha gett asylrätt, möjligheten att utnyttja denna rätt inför domstol.

4.

Trotskij-debatten fortsatte under november månad – debatten om vad som egentligen hade skett och om orsakerna till att Trotskij hade berövats sin frihet. Många synpunkter var det

inte. Stort sett var det fråga om två uppfattningar: Den som gick ut på att Trotskij hade brutit mot de villkor som hade uppställts för honom i juni 1936, och de som hävdade att han inte hade gjort det.

Regeringen och dess press hade givetvis den första ståndpunkten – tillsammans med den borgerliga pressen och kommunisternas och nazisternas tidningar. Villkoren hade brutits, upprepade *Arbeiderbladet* i den ena ledarartikeln efter den andra. Trotskij har i Norge inte bara bedrivit ”litterär verksamhet”, utan även politik. Och eftersom han vägrade underteckna de nya villkoren, måste han interneras. Det var inte N.S. som i sig själv hade pressat regeringen till att agera, betonade Tranmæl om och om igen. ”Det var inte inbrottet i Norderhov som ledde till att villkoren skärptes. Inte heller Sovjetunionens ställning. Det var de *upplysningar* som framkom som var avgörande för regeringens hållning.”

Den motsatta synen representerades till början enbart av ett par personer på arbetarrörelsens vänstra flygel, Trotskijs vänner Olav Scheflo och Konrad Knudsen. Den sistnämnde hade klart sagt ifrån alltsedan Trotskij internerades. Och det fortsatte han med:

– Det som skett är inte värdigt den norska arbetarrörelsen. Vi kan inte inlåta oss att på detta sätt lägga munkavle på en man som Trotskij. Och minst av allt nu, då han behöver försvara sig mot den politiska reaktion som kommer både från Moskva och Berlin.

En man som Haakon Meyer formulerade sig något försiktigare, men i stort sett var han av samma uppfattning. Trotskij har aldrig blandat sig i norsk politik, skrev han på hösten. Han har helt riktigt uttalat sig om fransk politik och i en rad artiklar kritiserat den franska socialdemokratin. Men har han inte rätt att göra det? Är han den enda människa i världen som inte får göra det?

– De anklagelser som går ut på att Trotskij har brutit mot förutsättningarna för uppehållstillståndet i Norge, kan absolut inte bevisas. De kommer snarare att motbevisas.

Lite senare på hösten får den lilla gruppen radikala socialister stöd av överläkare Trygve Braatøy.

Trotskij har inte brutit mot några uppehållsvillkor, skriver han. Dessa var från början så oklara att de i det stora hela saknade betydelse: Självklart kan det aldrig kan dras en gräns mellan ”aktivt politiskt författarskap” och ”historiskt-vetenskapligt” sådant. Braatøy menar att det att överlåta frågan om villkoren överträtts eller inte till en man som Konstad är direkt oanständigt. Det är ett slag mot yttrandefriheten. Varför kan inte regeringen öppet erkänna att den har handlat som den gjort endast och allenast därför att hänsynen till Sovjetunionen krävde det?

Här griper Helge Krog in med en rad våldsamma artiklar i *Dagbladet*, där han betonar att talet om de brutna villkoren är svepskäl: interneringen av Trotskij var uteslutande ett resultat av Sovjets anklagelser mot honom:

– Jag har bevisat att regeringen hela tiden varit klar över omfånget och arten av Trotskijs politiska verksamhet, och att den, innan det första telegrammet med de sovjetiska anklagelserna kom, inte ansåg att denna verksamhet stred mot uppehållsvillkoren, och att det är skamlöst och närmast ett löjligt genomskinligt hyckleri, när regeringen därefter påstår att den har varit ovetande om Trotskijs politiska verksamhet.

Helge Krogs artiklar innehöll många starka ord. Och *Arbeiderbladet* gillade dem inte. Lika lite som den gillade Braatøys argumentation. De menade att de två skribenterna uppförde sig som ”tjutande dervischer” och att de var ”salongsradikaler”.

Då skrev Helge Krog:

– Jag vet inte hur det står till med Braatøys salonger, men den som undertecknad dervisch sitter och är radikal i har en golvyta på 3,5 × 6 meter.

Den ”salongsradikala” ståndpunkten i Trotskij-debatten fick i alla fall allt fler anhängare under höstmånaderna – särskilt efter att en rad utländska tidningar och socialistpartier hade riktat skarpa protester mot den norska behandlingen av Trotskij. I slutet av november skriver Clement Attlee å det engelska arbetarpartiets vägnar till Johan Nygaardsvold och uttrycker sin beklämning över behandlingen av Trotskij i Norge. Attlee tycker mycket illa om att Trotskij inte får tillåtelse att skriva det han vill eller ta emot brev med politiskt innehåll.

– Det betyder att han faktiskt är fånge, och sådana förhållanden är inte bara liktydigt med ett straff för Trotskij, utan skapar också ett prejudikat för behandling av politiska flyktingar.

Attlees brev gör självfallet djupt intryck på den norska arbetarrörelsen och på alla som är knutna till den. Överläkare Scharffenberg skriver i *Arbeiderbladet* kort efteråt att han sätter ett stort frågetecken för hela interneringen, om den var berättigad eller inte. I vilket fall som helst var det inte nog att hänvisa till de artiklar som Trotskij hade offentliggjort i utlandet. ”På den grundvalen skulle jag anse interneringen vara oberättigad”, skriver Scharffenberg.

Så börjar arbetarungdomsföreningarna runt om i landet att anta protestresolutioner. Från Kristiansand, där Olav Brunvandt är ordförande, kom t ex följande resolution till regeringen:

– Vi protesterar mot att en revolutionens och arbetarrörelsens förkämpe som Leo Trotskij hålls i fångenskap utan dom och rannsakan. Han ska ha fullständig asylrätt hos oss med oinskränkt rätt till att framföra sin politiska uppfattning.

Motsättningarna i det socialistiskt orienterade lägret när det gäller synen på Trotskij blir efter hand så markant, att Jakob Friis anser sig kunna slå fast att man nu har fått en ny politisk gruppering i landet: en som i kritiklös beundran för Trotskij står i motsatsställning mot såväl Stalin och stalinisterna som det norska Arbeiderpartiet. Scheflo & Co driver fraktionskamp, skriver han. Och detta är farligt: ”partiet bör behandla dem med fast hand”.

Så illa är det väl inte, svarar Martin Tranmæl i *Arbeiderbladet*. Det kan inte vara möjligt att man i Arbeiderpartiet *vill* ha fraktionskamp. Och om någon vill det, bör de hålla sig långt borta från arbetarrörelsen. Där hör de nämligen inte hemma. ”De bör i framtiden hålla sig borta och spela outsidersn lättfotade och negativa roll”.

Det kostade på att uppträda till försvar för Trotskij hösten 1936. De som gjorde det riskerade att få Tranmæls bannstråle slungad mot sig. Och den var det inte enkelt att komma undan. Inte desto mindre vågade några göra det, för att åstadkomma en annan politik från regeringens sida. Och detta gladdde Trotskij, kanske mer än de själva visste. De representerade de få ljuspunkterna i mörkret som låg över Trotskijs liv denna höst. ”Med respekt och tacksamhet tänker jag tillbaka på dessa människor”, skrev han senare. De höll modet uppe hos honom. Och det gladdde honom dubbelt när det gick bra för dem, eller när de i alla fall inte fick alltför stora svårigheter på grund av deras hållning till honom. Då Konrad Knudsen vann valet i sin krets, blev han så överlycklig att han hoppade upp i luften, grep Natalja i armarna och dansade runt med henne i huset på Sundby.

Men det var få sådana ljuspunkter. I stort sett var Trotskij nedstämd och deprimerad i sin norska fångenskap.

Det var en regnig och dimmig höst. Det är svårt att beskriva den dystra stämningen i Sundbys trähus, där hela första och halva andra våningen ockuperades av storvuxna, tröga poliser som rökte pipa, spelade kort och vid middagstid kom med tidningar till brädden fyllda med förtal, eller brev från Konstad med hans obligatoriska underskrift. Vad skulle ske härnäst? Redan den 15 september försökte jag via pressen varna den allmänna opinionen för att Stalin, efter den första rättegångens fiasko, skulle tvingas att anordna en ny. Jag lade särskild vikt på att GPU denna gång skulle försöka förlägga sammansvärjningens operationsbas till Oslo. Med denna varning hoppades jag att blockera denna väg för GPU, förhindra en ny process och kanske rädda en grupp anklagade. För-gäves! Min förklaring beslagtogs. I form av ett brev till min son skrev jag ett svar på en broschyr,

fylld av förtal, författad av den brittiske advokaten Pritt. Men mitt arbete hölls tillbaka. Jag hänvände mig i ett brev till Internationella fackföreningsfederationen och pekade bland annat på det tragiska öde som drabbat Tomskij, den tidigare ordföranden för de sovjetiska fackföreningarna, och krävde omedelbart ingripande. Justitieministern konfiskerade också detta brev. Vår rörelsefrihet inskränktes mer och mer för varje dag. Snart förbjöds vi att promenera utanför din lilla gårdsplanen. Inga besökare tilläts. Censuren höll kvar brev, till och med telegram, i en vecka, ofta längre. Ministrar tillät sig att håna de arresterade i tidningsintervjuer...

När jag ser tillbaka på denna interneringsperiod, kan jag inte förtiga att jag aldrig under hela mitt liv – och jag har genomlevt en hel del – blivit så cyniskt kränkt av någon som av den ”socialistiska” norska regeringen. Med grimaser av demokratiskt hyckleri höll dessa ministrar mig i ett strypgrepp under fyra månader för att hindra mig att protestera mot det största av historiens alla brott.

Det var hårda ord. Aldrig hade han blivit så cyniskt behandlad och kränkt av någon som av Trygve Lie och Johan Nygaardsvold! Och det sade han, fången från Peter-Pauls-fästningen och Sibirien, mannen som kände insidan av fängelserna i Odessa, Sankt Petersburg, Madrid och Halifax.

Det han syftade på var inte de fysiska och materiella förhållandena, även om han klagade på dessa. Värre var det med de mentala och politiska sidorna av inspärningen i Sundby – isoleringen, ensamheten, osäkerheten vad gällde framtiden och vad han hade rätt till och vad som var förbjudet:

Det som tyngde mig mest, var att jag inte visste var jag stod. Statsministern och justitieministern var uppenbarligen inställd på fullständig fängelseregim för mig. De övriga ministrarna fruktade opposition underifrån. Jag fick inte svar på någon förfrågan om mina rättigheter. Om jag åtminstone med säkerhet hade vetat att all litterär verksamhet var förbjuden – inklusive den som kunde tjäna mitt självförsvar – skulle jag för stunden sträckt vapen och läst Hegel (han stod i min bokhylla). Men nej då, regeringen förbjöd inte något direkt.

Allra värst tycktes det honom att bli övervakad av folk som Konstad och fascistsympatisörer som Askvig och Jonas Lie.²⁹

Fascister hade överfallit mitt hus. Stalin anklagar mig för att stå i förbindelse med fascisterna. För att hindra mig från att avslöja lögnerna lyckades han få sina demokratiska bundsförvanter att internera mig. Interneringen bestod i att jag och min fru utlämnas till tre fascistiska ämbetsmän. En bättre utplacering av pjäserna skulle ingen schackspelare i sin vildaste fantasi kunna fundera ut!

Jonas Lie var chef för den lokala vaktstyrkan i Sundby. Han hade arbetat som polisman i Tyskland och hade lärt mycket av S.A. som han också beundrade starkt. Från första stunden han såg Trotskij betraktade han honom närmast som en fiende.

– Trotskij kom emot mig, handslaget var kraftlöst, lite slappt, obestämt. Han var fyrkantig, undersåsig, smidig. Men det avgörande intrycket var de vassa, vaksamma ögonen som tog sikte.

Förhållandet mellan Jonas Lie och hans fånge blev aldrig gott, ändå var de mycket tillsammans och trots att Trotskij ansåg att Lie alltid behandlade honom på ett anständigt sätt. Lie kunde nämligen inte glömma den brist på respekt för människoliv som Trotskij hade lagt i dagen i inbördeskrigets Ryssland. För honom var och förblev han ”den röde massmördaren”. I sina minnen beskriver han honom som irriterande, sarkastisk, obehaglig, envis, omedgörlig, snorkig. – ”Han hade minusgrader i blod och sinne.” Jonas Lie hade ingen förståelse för de akuta svårigheter av psykisk och känslomässig natur som hans fånge var utsatt för under interneringen. Han ville inte förstå:

²⁹ Om Jonas Lies följande karriär: Efter Nazi-Tysklands invasion av Norge blev han polisinspektör och förbindelseman mellan norsk och tysk polis. Han gick med i Nasjonal Samling (norska nazistpartiet) i september 1940 och blev polisminister. Ledare för det norska SS, senare ”Germanske SS Norge” (GSSN). Deltog i kriget på tysk sida på Balkan vid Leningrad. Som polisminister var han en av de huvudansvariga för förföljelsen av norska judar. Dog 11 maj 1945 (själv mord?) innan man hann arrestera honom.

– En dag sa Trotskij till mig: Vet Ni att min advokat säger att inte en människa i Norge tror på Moskvas anklagelser mot mig? – och letade ivrigt i mitt ansikte efter ett bekräftande svar som han inte fick. –

Nej, Jonas Lie trodde på vartenda ord i Moskva-beskyllningarna. Den tanken att de byggde på lögn hade aldrig fallit honom in. Det kom han heller aldrig att göra – likväl offrade han allt för att bekämpa Stalin och bolsjevikerna i tiden som kom.

Chefen för statspolisen och Lies överordnade, Bernhard Askvig, bodde inte i Sundby som Lie. Han kom bara i kontakt med statsfångarna av och till – men Trotskij uppskattade honom och satte värde på att han behandlade honom hövligt och korrekt, fast brusade upp när det gick upp för honom att den korrekta och oklanderlige polismannen i verkligheten samarbetade med Konstad och nazistpartiet för att få honom utvisad ur landet. En dag dök Askvig upp med den trotskistiska tidningen *Bulletinen* i handen. Han sade att han hade i uppdrag av Konstad att ställ vissa frågor till Trotskij.

– Är denna osignerade artikel i detta nummer av ”*Bulletinen*” skriven av Er?

– Det vägrar jag att svara på. Driver herr Konstad en egen efterforskning nu? Varför gör han det, enligt vilken lag? Frågan är fräck och oförsämd. Jag svarar inte på den.

Några veckor senare dök numret upp igen, och då i advokat Wieseners hand i rättsalen i Drammen. Där skulle den tjäna som ett bevis för att Trotskij hade brutit mot sina uppehållsvillkor och att de sex nazisterna hade handlat riktigt när de bröt sig in i Wexhall.

Leif Ragnvald Konstad fortsatte att förarga Trotskij. Och någon varsam hand hade han inte när det gällde övervakningen av fångens litterära och intellektuella verksamhet. Trotskij visste ibland inte om han borde gråta eller skratta pga sin plågoande.

En dag fann Konstad bland Trotskijs papper en kopia av manuskriptet till *Den förrådade revolutionen*, som hade skrivits i Norge, skickats till utlandet i augusti månad och där tryckts. Men det visste inte passchefen. Han rev upp himmel och jord för att få klarhet i om detta var ett vetenskapligt verk eller en politisk bok – om den alltså kunde lämnas kvar hos Trotskij eller om den skulle beslagtas. Han skickade manuskriptet till den ena specialisten efter den andre. Professorn i slavisk litteratur och språk, Olaf Broch, kom med ett längre uttalande. Detsamma gjorde olika kända diplomater. Och expertisuttalandena hopade sig på Konstads bord tills det gick upp för honom att boken för länge sedan tryckts i utlandet.

Ja, man måste skratta. Men Trotskij hade ändå svårt att hålla humöret uppe. Han verkade rastlös och orolig, berättar de som träffade honom: Han vandrade rastlöst och otåligt fram och tillbaka. När han var sjuk – och det var han ofta – satt han ute i trädgården eller på verandan, insvept i täcke och pläd. Han kunde klaga intensivt över sjukdomen som ingen läkare hade kunnat kurerat. Av och till fick han åka till Oslo för att gå till läkare eller tandläkare, men åtföljdes då av civilklädd polis på alla håll och kanter. Jonas Lie var alltid med på sådana utflykter, han hade stränga order om total övervakning av Trotskij. Hans högsta överordnade, justitieministern, var nämligen övertygad om att Trotskij brukade alla möjliga olovliga medel för att bryta sin isolering. Han trodde att han skrev brev med osynligt bläck och att han hade förbindelser med sina vänner när han besökte tandläkaren. Till och med de promenader i Sundbys omedelbara omgivning som Trotskij hade fått tillstånd att göra, såg Trygve Lie på med oro – och förbjöd dem i en ny vaktinstruktion den 12 november.

I samma instruktion stod det också:

– Ifall ovidkommande försöker få tillträde till huset eller Trotskijs rum ska denne stoppas med skarpa pistolskott – företrädesvis mot benen – om han inte gör halt på ordern ”Stanna!”

Denna bestämmelse hade samband med myndigheternas rädsla för inbrott i Trotskijs arkiv som förvarades i visthusboden i Sundby, i värsta fall för attentat.

En episod vid samma tid visade att oron inte var överdriven. Natten mellan 6 och 7 november gjordes inbrott i Holländska institutet för samhällshistoria i Paris. Där fanns resten av Trotskij's omfattande arkiv. En hel del värdefulla dokument stals, och omständigheterna vid inbrottet tyder på att det inte var vanliga inbrottstjuvar som hade förövat det. Trotskij och hans vänner var övertygade om det var GPU som hade varit i farten för att avlägsna komprometterande bevismaterial.

Vad som *kunde* ha hänt ute på Hurumlandets ödsliga vägar, kunde man givetvis spekulera över. Ett väpnat överfall, ett attentat, var inte alls så otänkbart som det kunde verka. För vad skedde inte bara knappt fyra år senare:

Trotskij bodde då i ett hus i den gamla mexikanska staden Coyoacán. Det var omgivet av höga murar och minst lika välbevakat som Sundby gård. En tidig morgon stoppade tre bilar utanför. Två män steg ur, överrumplade vaktposterna och trängde in på gårdsplanen tillsammans med andra män från bilarna. De sprang direkt mot det rum där Trotskij låg och sov. Genom dörrar och fönster skickade de in skurar av maskingevärskulor mot de sovande. Samtidigt kastade de in en brandbomb i Trotskij's arbetsrum. Därpå sprang de bort från gården, hoppade in i bilarna och försvann i vild fart. De varken förhördes eller arresterades. Ingen av har kunnat bevisa vilka de var eller vem som stod bakom dem.³⁰

Kunde inte detta lika gärna ha skett i Sundby? Den stränga vakthållningen var i alla fall berättigad. Och Trotskij visste det.

Trots detta uppförde sig han långt ifrån som någon kvidande eller gnällande hund under denna tid. Han präglades av lugn och värdighet. Han var stolt mitt i sin förnedring och visade prov på ett stort mått självdisciplin. Eller som hans chefsfångvaktare Askvig säger i en av sina rapporter:

– Han bemötte alla inskränkningar i sin frihet med protester, och underströk sina rättigheter, men han kränkte aldrig vakterna, som han talade vänligt med på flytande och korrekt norska. –

Han resignerade inte. Han brottades med tankar om nya stämningar, denna gång mot de tidningar i utlandet som hade ärekränkt eller baktalat honom. Han ville göra allt för att rentvå sig själv. Därför bad han sin norske advokat om hjälp att få sin sak behandlad vid utländska domstolar – sedan de norska hade stängts för honom.

Men inte heller detta lyckades. Den 11 november mottog advokat Puntervold följande brev:

Justitiedepartementet har efter rådslag i regeringen beslutat att motsätta sig att Leo Trotskij under vistelsen i Norge försöker väcka åtal inför en utländsk domstol.

Om Trotskij önskar väcka åtal måste det ske efter att han lämnat landet.

Han uppmanas att omedelbart försöka få uppehållstillstånd i ett annat land.

Skrivelser och andra meddelanden från Trotskij's sida måste i framtiden enbart bestå av faktiska upplysningar och förhållanden.

³⁰ Här har Ustvedt fel. Det är känt att attentatet organiserades av den mexikanske målaren-stalinisten David Alfaro Siqueiros, på uppmaning av sovjetiske NKVD-agenten Leonid Eitington. Siqueiros och flera av de övriga attentatsmännen arresterades och förhördes. När Siqueiros släpptes mot borgen, flydde han utomlands och höll sig sedan borta från Mexico i flera år. I sina memoarer och i tidningsintervjuer har Siqueiros erkänt att han hade för avsikt att mörda Trotskij och att det skedde på order från NKVD.

Den dåvarande partiledaren Valentín Campa ger ytterligare ”inside”-information om hur man i det mexikanska kommunistpartiets ledning politiskt förberedde mord på Trotskij (och de motsättningar som detta medförde i partiledningen): Valentín Campa S., *Mi testimonio: Experiencias de un comunista mexicano*, Mexico City: Ediciones de Cultura Popular, 1978, sid. 159-166 (boken finns tyvärr inte översatt till engelska).

Det finns mycket skrivet om mordet på Trotskij. På svenska finns bl a Isaac Deutschers [Den förvisade profeten](#) som innehåller ett läsvärt kapitel om det hela (”Den avgrundsmörka natten”), samt två böcker som ägnas helt åt ämnet: Julián Gorkins [Mordet på Trotskij](#) (1972) och Isaac Don Levines *Mordet på Trotskij* (1963).

Eftersom Trotskij's nuvarande vistelseort med vakthållning innebär avsevärda omkostnader för staten, måste han räkna med att inom icke avlägsen framtid förflyttas till en plats och en bostad som avsevärt minskar omkostnaderna.

Trygve Lie Jørgen Scheel –

Nu var Trotskij förvägrad tillgång till rättsligt försvar inte bara i Norge, utan hela världen. Om Trotskij nu ville väcka åtal så måste det i så fall bli på månen, som Helge Krog sa.

Som framgår av Trygve Lies brev, använder sig den norska regeringen nu av argumentet med de avsevärda kostnader som är förbundna med Trotskij's uppehåll – en argumentation som på sin tid framfördes av regeringen Mowinckel i Stortinget, men som Arbeiderpartiet den gången kraftfullt förkastade. Det ligger under ett folks värdighet att resonera så, sa Johan Nygaards-vold. Det vittnar om torparanda, sa Olav Oksvik.

Nu var det ingen som protesterade mot att regeringen i sitt brev till Trotskij klagade över de omkostnader som den själv hade påfört det offentliga genom att internera Trotskij.

Men vad menade justitieministern med att Trotskij måste räkna med att bli överförflyttad till ett billigare ställe och en billigare bostad? Betydde det fängelse? Eller vistelse på en fästning? Kunde det betyda något annat?

Och vad menade regeringen med att han måste lämna landet om han ville åtala? Betydde det att han skulle bli utvisad? Själv trodde han det. Och nu började han på allvar att fundera på att lämna det land som hade visat honom så liten gästfrihet.

Bakom stängda dörrar

– Trevlig han? Du skulle ha sett honom i rätten i Drammen, då hade du nog fått en annan uppfattning om honom. –

Jonas Lie 1936

1.

Alla utvägar verkade nu stängda: Trotskij fick inte försvara sig inför norska domstolar och han fick inte framföra sin sak inför domstolar utomlands. Och ändå hade han ett litet hopp om att bli hörd offentligt: det skulle bli huvudförhandlingar i brottsmålet mot inbrottstjuvarna från Wexhall som han visste måste upp för hovrätten vid något tillfälle. Egentligen skulle målet ha varit uppe redan i oktober, men det blev uppskjutet efter påtryckningar från Trygve Lie. Så blev det utsatt till december månad 1936. Trygve Lie motsatte sig att Trotskij överhuvudtaget blev hörd som vittne, men domstolen höll inte med. Det enda som han uppnådde var att det beslutades att Trotskij's vittnesmål skulle äga rum bakom stängda dörrar, med strängt referatförbud både muntligt och skriftligt, för alla närvarande.

Den 9 december tas målet upp inför Eidsivatings hovrätt i Drammen. Det var en isande kall dag. Både de sex åtalade och den nio man starka hovrätten plågades av köld när de visades in i rättssalen i det ärevördiga Harmoniens lokaler på Øvre Storegate 10. Trots den stränga kylan var åhörarbänkarna sprängfyllda. Ingen visste om Trotskij själv skulle i elden denna dag, men alla hoppades: Detta var en rättssak med internationella dimensioner, och alla som räknades i Drammen var närvarande. Från Oslo hade det också kommit en hel del människor med morgontåget; några av dem fick plats i rättslokalen. Pressen kände igen olika personligheter som tillhörde det nu nästan krossade nazistpartiet, t ex Walter Furst som *Arbeiderbladet* efteråt berättade följde förhandlingarna ”med misstänkt stort intresse”. Försvararen till de sex, advokat Albert Wiesener, var tidigt på plats och förhörde sig ingående hos de med lokalkännedom om hovrättens sammansättning. Vem och hur många av hovrättens medlemmar var medlemmar i D.N.A.? De måste utmönstras.

Precis klockan 10 öppnades rättegången av hovrättspresident Finn Nygaard. Åklagare Sverre Riisnæs tar så itu med åtalsbeslutet. Det lyder på inbrott, utnyttjande av falska dokument och olagligt utövande av offentlig myndighet. Förbrytelser som var för sig kvalificerar till fängelsestraff på upp till tre år.

De åtalade tar det hela med största sinnesro. De uppfattar det som att det är deras egen personliga förtjänst att Trotskij nu är internerad i Hurum. De är stolta över det och bröstar sig på de anklagades bänk. I synnerhet lägger man märke till den mystiske och mycket omtalade sjätte mannen i gänget, Per Imerslund, som äntligen kommit tillbaka från sina färder i utlandet. Under åklagarens föredragning lutar han sig leende tillbaka i stolen med korslagda armar. Plötsligt börjar han att högljutt skratta. Hovrättspresidenten Nygaard blir så irriterad att han slår näven i bordet, fäster blicken på Imerslund och dundrar:

– Håll Er allvarlig i rätten! Detta är sannerligen inget att skratta åt! –

Åklagaren redogör sakligt för det som skett, inklusive Rye-Heyerdahls uppseendeväckande uttalanden i underrätten om listan med adresser i Tyskland som förmedlades till Gestapo. Dessa uttalanden bekräftas nu av en rad vittnen som själva hade hört dem, bland andra kriminalpolischefen Sveen. Men Rye-Heyerdahl svarar bara svävande på frågorna om detta. I stället ger han sig in på vidlyftiga förklaringar av bakgrunden till aktionen i Hønefoss.

– Vi ansåg att det kunde verka skadligt i utlandets ögon att Hønefoss användes som en bas för världsrevolutionen. Eftersom Trotskij med säte i Hønefoss angrep andra länders regeringar, ansåg vi att det försatte vårt eget land i fara. –

Åklagaren: – Det heter i Er ”rapport” att ”källaren lämpar sig utmärkt för föremålet. Det är järngaller för fönstret och 2,5 meter upp till taket”. Vilket föremål var detta? –

Den åtalade: – Jag tänkte ju att Trotskij möjligen kunde få vistas där, det är väl inte olagligt att tänka, eller?

De åtalade avger förklaringar i tur och ordning, utan att något nytt egentligen kommer fram. Den åtalade Imerslund som hade låtit förstå att han hade sensationella avslöjanden i bakfickan på grund av sitt ”efterbesök” i Knudsens hus, har litet eller intet att tillföra det som man redan visste.

Det framgår emellertid av förklaringarna att ingenjör Thomas Neumann hade varit en av hjärnorna bakom det hela. Han planlade utspioneringen av Trotskij och inbrottet hos honom. Han gav order om avlyssningen av hans telefon. Han lånade de åtalade en bil som för övrigt tillhörde N.S. fylkesförening i Akershus. Han förmedlade slutligen kontakten mellan ”gutterne”, J. B. Hjort och Quisling.

Hjort själv bekräftade detta i rätten. Aktionen i Hønefoss hade inte planlagts och arrangerats av N.S. som parti, utan av Neumann och han själv som privatpersoner, sa han. De sex på de anklagades bänk representerade följande bara en liten del ”av en åtskilligt större manskapsstyrka” som den långvariga aktionen hade krävt.

Neumanns vittnesmål emotsåg därför med en viss spänning. Det kom nästa dag, den 10 december.

Thomas Neumann bröstadde sig i vittnesbåset.

– Först av allt vill jag tala lite om hur motsättningarna mellan Trotskij och Stalin uppkom, sa han.

Hovrättspresidenten: – Nej vet Ni vad. Här ska vi verkligen inte skipa rättvisa mellan Trotskij och Stalin. Ni får hålla Er till saken.

Ingenjören erkänner att det är han som har organiserat hela N.S.-aktionen mot Trotskij. Själv var han dock inte i Wexhall natten till den 5 augusti. Då följde han efter Trotskij till Sørlandet.

– Det är många som har klandrat mig för att jag inte avlivade honom när jag under så många dagar var honom nära in på livet!

Försvaren: – Avliva honom? På vilket sätt?

Hovrättspresidenten (skakad): – Jag hemställer till försvaren att inte ställa sådana frågor!

Ingenjör Neumann är också skakad, men inte av samma orsak som hovrättspresidenten. Hans sinnesrörelse kommer fram då han redogör för förhållandena i Wexhall sommaren 1936: det fanns nästan inga *norska* kvinnor och män i den krets som besökte Knudsens hus! Bara ”internationala judetyper”, för det mesta svartmuskiga. Här upprepade Neumann det som Hjort och *Fritt Folk* hade fört fram hela tiden: påståenden om de många mystiska utläningar ”av tvivelaktig härkomst” som skulle ha besökt Trotskij i Hønefoss och bott på Gladvedts Hotell våren och sommaren 1936. Detta hade upprepats i rätten även av Rye-Heyerdahl och polismästare Urbye. Det var inget nytt i detta. Nytt var emellertid att hotelliggaren från Gladvedts Hotell lades fram för rätten denna dag. Det visade sig att det under tiden mellan 1 mars och 1 maj 1936 hade det bott tre utläningar på hotellet, en dansk expeditör och en tysk och en svensk disponent. Under hela juni och juli hade hotellet inte haft besök av en enda utläning. Detta får hovrättspresident Nygaard att genast ge polismästare Urbye en offentlig reprimand för felaktiga upplysningar i rätten. Nygaard är på det hela tagit inte rädd för att uppträda suveränt. Då Centralpasskontorets chef är i vittnesbåset frågar försvaren:

– Är det inte så att detta vittne ska förklara sig inför stängda dörrar?

Konstad: – Justitieministern har uttalat en önskan om detta, ja. –

Hovrättspresidenten: – Tja, justitieministerns önskan är ingen lag. Konstad får svara på det han kan. Hur blev det klarlagt att Trotskij hade överträtt villkoren?

Konstad: – Genom en del av de dokument som lades fram i rätten och genom hans egen förklaring.

Eftervärlden kan säga: åter ett vittnesbörd om att Trotskij vittnesbörd i underrätten den 28 augusti senare utnyttjades mot honom och tjänade som grund för interneringen.

2.

Onsdag den 11 december står det redan på morgonen klart att något skall ske i Drammens stad. På gatorna runt den flaggprydda Harmonien tar stora styrkor från statspolisen ställning och hela stadens egen poliskår är på benen. Vid 10-tiden spärras allt tillträde till den gamla byggnaden i Øvre Storgate, alla angränsande gator blockeras av beväpnad polis. Ingen släpps igenom utan speciell passersedel – inte heller journalister och pressfotografer.

Massvis av människor ställer upp utanför avspärrningarna, samtidigt som utryckningsfordon far fram och tillbaka mellan Harmonien och huvudpolisstationen på Bragernes torg där uppståndelsens medelpunkt har suttit tålmodigt och väntat på en stol i flera timmar. Inne i domstolsbyggnaden vimlar det av civilklädd polis. Här tar man inga chanser.

Klockan elva meddelar hovrättspresident Nygaard att förhör av Leo Davidovitj Trotskij skall äga rum. Åklagaren begär att dörrarna ska stängas och att det utfärdas referatförbud och tystnadsplikt för alla närvarande. Försvaren har inget att invända mot detta. Domstolen beslutar därmed om stängda dörrar – ”av hänsyn till statens förhållande till främmande makt”. Salen töms. Kort därefter hör man att en bil tutar nere på gatan. Åklagaren skyndar med för trappan för att se till att den celebre gästen kommer dit han ska. Det gör Trotskij: I en handvändning är han ute ur bilen där han suttit omgiven av uniformerad statspolis. Så springer han in i byggnaden så snabbt att inte en människa utanför avspärrningarna får den minsta skymt av honom. Inte ens någon pressfotograf lyckas plåta honom.

Trotskij hade väntat länge på denna dag. Under andra hälften av november och i början av december hade han mer och mer tvivlat på att han någonsin skulle få möjlighet att lägga fram

sin sak för offentligheten. Men så fick han denna chans. Domstolssessionen i Drammen var kanske den allra sista chansen han hade att lägga fram i alla fall några av sina synpunkter på anklagelserna från Moskva.

Han blev hämtad tidigt på morgonen i Sundby. Tolv polismän eskorterade honom i bilar genom vinterkallt och dött Hurumland till Drammens poliskammare på Bragernes torg och därifrån till Harmonien lite senare på förmiddagen. Precis klockan elva träder han in i rätts-salen tillsammans med Jonas Lie och elva poliskonstaplar.

- Åskådarbänkarna var tomma; bara min livvakt tog plats där. Till höger om mig satt de bedrövlige hjältarna från det nattliga överfallet. De lyssnade med spännt intresse på det jag hade att säga. Bänkarna på min vänstra sida upptogs av arton jurymedlemmar med ersättare, dels arbetare, dels funktionärer. Rättens ordförande förbjöd dem att göra anteckningar under min förklaring. Slutligen tog en del höga ämbetsmän plats bakom domaren.

Trotskijs vittnesbörd och försvarstal framfördes på tyska och varade i hela fyra timmar. De som lyssnade betecknar inläggen som rena mästerverk i talekonst. ”Aldrig har jag hört ett mer medryckande tal, sällan en mer formfulländad tyska”, förklarade senare den anklagade Imerslund – och han hade ju knappast någon anledning att skryta över Trotskij. Lika lite som Jonas Lie, som också var mycket imponerad. Han glömde inte Trotskijs tal i Drammen.

Rent sakligt står sig inläggen starkt ännu idag: tillsammans representerar de utan tvivel en mycket väl underbyggd vederläggning av påståendena i den första Moskva-processen.

Trotskijs inlägg hölls bakom stängda dörrar. De närvarande fick inte ens göra anteckningar och allt offentliggörande av förklaringen – även delvis – var förbjudet i Norge. Något referat har därför allmänheten inte fått. Men själv skrev han ned det han hade sagt kort efteråt och offentliggjorde det i sin bok *Stalins brott* som kom ut i Mexico 1937³¹. Den innehåller självfallet inte ett fullständigt ordagrant referat, men Trotskij går i personligen god för, säger han, att texten är nästan bokstavig. ”Det hela blev nedskrivet när jag fortfarande hade det i färskt minne och utifrån tidigare gjorda anteckningar”.³²

Här följer Trotskijs version av en del av det som försiggick i Harmoniens storsal den 11 december 1936.

Sedan de formella frågorna om personalia är avklarade, överläts utfrågningen av vittnet först till den anklagades försvarare, hovrättsadvokat Wiesener.

- Under vilka villkor släpptes vittnet in i Norge? Har vittnet förbrutit sig mot dessa?
- Jag gick med på att inte ingripa i norsk politik och inte driva någon verksamhet riktad mot andra stater. Båda dessa villkor har jag följt till punkt och pricka. Centralpasskontoret medger självt att jag inte har blandat mig i norska förhållanden. Vad gäller andra länder har min verksamhet uteslutande varit av litterär karaktär. Förvisso är allt jag skriver av marxistisk karaktär, dvs revolutionärt. Men regeringen kände till mina uppfattningar då den gav mig visum. Mina böcker och artiklar har alltid publiceras under mitt fullständiga namn och har inte varit föremål för några rättsliga åtgärder i något land.
- Vilken anknytning har vittnet till Fjärde internationalen?
- Jag är anhängare av den och i viss mening är jag initiativtagare till denna.
- Alltså driver vittnet praktiskt revolutionärt arbete?
- Att skilja teori från praktik är inte lätt och är ingalunda något som jag anstränger mig för att göra. Mina livsvillkor i det ”demokratiska” Europa är emellertid sådana att jag dessvärre inte har någon

³¹ Boken finns nu i svensk översättning på marxistarkivet: [Stalins brott](#). Märkligt nog finns den inte utgiven i bokform på engelska, men samtliga ingående avsnitt finns publicerade i de två samlingsverken *Writings of Leon Trotsky [1935-36]* och *Writings of Leon Trotsky [1936-37]* (Pathfinder 1970).

³² Hela Trotskijs tal finns på marxistarkivet i svensk översättning: [Bakom lyckta dörrar](#)

möjlighet till att delta i det praktiska arbetet. När Fjärde internationalen i somras valde in mig i sitt råd, så avsåg jag mig brevlades denna ära, just för att inte ge personer av typen Konstad i olika länder orsak att ägna sig åt polisintriger... Vad gäller den norska reaktionära pressens fantastiska påståenden om att jag skulle ha organiserat uppror i Spanien, strejker i Frankrike och Belgien osv, så kan jag bara rycka på axlarna. I verkligheten togs initiativet till upproret i Spanien av de anklagades och deras fascistiska advokats meningsfränder. Om jag kunde resa till Spanien för att ägna mig åt praktiskt (politiskt) arbete, så skulle jag förvisso omedelbart göra detta. Jag skulle sätta in alla mina krafter för att hjälpa de spanska arbetarna att få bukt med fascismen, slå ned den, utrota den. Dessvärre måste jag nöja mig med att skriva artiklar eller ge råd brevlades när grupper eller enskilda personer ber om råd. Vad är det egentligen som den fascistiska advokaten vill? Vi står inför en domstol, dvs inför en institution som har till uppgift att bestraffa lagbrott. Har jag brutit mot någon lag? Vilken?

Advokat Wiesener svarade inte på detta. I stället tar han fram kopian av brevet till dr. Otto som de sex stal i Wexhall.

Advokat W.: ”Känner vittnet igen detta brev, vem har skrivit det?”

Trotskyj: ”Det brevet dikterade jag till min sekreterare, och det blev uppenbarligen – ursäkta uttrycket – stulet av herrar anklagade under deras oinbjudna besök. Av själva innehållet i brevet framgår det att jag, som svar på en förfrågan, uttalar mig om en viss person som jag känner, herr N, går att lita på. Även vid detta tillfälle ger jag bara ett råd.”

Advokat W (ironiskt): ”Bara ett *råd*? Eller är det inte *mer* än ett råd?”

Trotskyj: ”Ni menar, en befallning?”

Advokaten nickar bekräftande

Trotskyj: ”I nazistiska partier är det ‘Ledaren’ som bestämmer och avgör allt... utan tvivel även när det gäller nattliga angrepp i en privatbostad. Det degenererade Komintern har lagt sig till med en liknande vana. En tvångsmässig dyrkan av blind lydnad skapar slavar och lakejer, inte revolutionärer. Jag är varken ett offentligt kontor eller en helgad ledare. Mina råd, som alltid är mycket försiktiga och betingade, eftersom det är svårt att väga in alla faktorer på avstånd – godtas i den utsträckning de lyckas övertyga, någon annan kraft har de inte... De unga personer som stal detta brev hoppades uppenbarligen att de i mitt arkiv skulle hitta bevis på sammansvärjningar, revolutionär verksamhet och andra förbrytelser. Politisk analfabetism är en dålig rådgivare. I mina brev står inget som inte skulle kunna finna i mina artiklar. Mitt arkiv kompletterar min journalistiska verksamhet utan att på minsta sätt motsäga den. Även de som försöker anklaga mig...”

Rättens ordförande: ”Ni anklagas inte för någonting. Ni är inkallad i egenskap av vittne.”

Trotskyj: ”Jag är fullt på det klara med det herr hovrättspresident. Men herr advokaten ...”

Advokat W: ”Jag riktar inga anklagelser mot Er, vi försvarar oss bara.”

Trotskyj: ”Javisst, men ni försvarar ett nattligt angrepp mot mig genom att dra fram och förstora allt möjligt förtal mot mig, oavsett var det kommer ifrån. Jag försvarar mig mot den sortens ‘försvar’.”

Rättens ordförande: ”Det är Er fulla rätt. Ni kan vägra att besvara frågor som kan skada Era intressen.”

Trotskyj: ”Det finns inga sådana frågor, herr hovrättspresident. Jag är villig att besvara *alla* frågor som man vill ställa till mig. Jag är inte intresserad av lyckta dörrar, långt därifrån! ... Jag tvivlar på att det någonsin tidigare i mänsklighetens historian har funnits en mäktigare förtalsapparat än den som riktar mot mig. Denna internationella förtalskampanj har en budget på flera miljoner. Herrar fascister och så kallade ‘kommunister’ hämtar sina anklagelser från samma källa: GPU. Att de samarbetar för att motarbeta mig är ett faktum som man kan iaktta hela tiden, bland annat även under denna rättegång.”

Rättens ordförande: ”Vad står GPU för? Jurymedlemmarna kanske inte känner till denna beteckning.”

Trotskyj: ”GPU – det är Sovjetunionens politiska polis, som en gång i tiden var ett organ för folkrevolutionens försvar, men som har förvandlats till en institution för att försvara sovjetbyråkratin

mot folket. Byråkratins hat mot mig beror på min kamp mot deras enorma privilegier och kriminella godtycklighet. Och det är denna kamp som är själva kärnan i det som kallas 'trotskism'. För att göra mig försvarslös mot förtalet, försöker GPU lägga vantarna på mina arkiv, oavsett om det ska ske med hjälp av rån, inbrott eller t o m mord."

Åklagaren: "Hur kan man dra denna slutsats?"

Trotskij: "Den 10 oktober skrev jag, för andra eller tredje gången, till min son i Paris: 'Jag hyser ingen tvivel om att GPU kommer att göra vad som helst för att få tag på mina arkiv. Jag föreslår att den del av arkivet som finns i Paris omedelbart överförs till någon vetenskaplig institution, eventuellt till det nederländska institutet för samhällshistoria, eller ännu bättre, till något amerikanskt institut.' Detta brev skickade jag, som alla mina brev, genom passkontoret: andra kanaler hade jag inte. Min son satte genast igång med att överföra arkivet till Parisavdelningen av det nederländska institutet för samhällshistoria. Men efter att han hade överlämnat en del av det, blev det inbrott i institutet. Tjuvarna brände sig igenom den tunga dörren med en svetsapparat, arbetade hela natten, genomsökte alla hyllor och lådor, men tog inte med sig något, inte ens några pengar som händelsevis hade blivit liggande på ett bord, ingenting förutom 85 kg av mina papper. De som hade genomfört stölden, avslöjade sig genom själva sitt tillvägagångssätt, som om GPU:s chef hade lämnat sitt visitkort på platsen. Alla franska tidningar (naturligtvis bortsett från 'l'Humanité', som ju är en GPU-lakej) uttryckte mer eller mindre öppet rånet hade utförts på order från Moskva. Som en tribut till GPU:s teknik förklarade parispolisen att franska inbrottstjuvar inte har tillgång till så effektiva verktyg... Jag väntar fler, mer direkta angrepp, kanske till och med här i Norge. Hursomhelst vill jag fästa domarnas uppmärksamhet på det faktum att GPU genomförde inbrottet mot arkivbyggnaden kort efter det jag hade namngivit det nederländska historiska institutet i ett brev som gick igenom passkontoret. Har jag inte rätt att anta att GPU har agenter i de norska institutioner som har i uppdrag att kontrollera min korrespondens? Om så är fallet blir kontrollen en direkt medbrottsling till inbrottstjuvarna. Stalin-agenternas inbrott i Paris fick mig för första gången att fundera på om dessa herrars (pekar mot de anklagade) attentat kanske kan ha också utgått från GPU..."

Rättens ordförande: Vad grundar Ni denna misstanke på?

Trotskij: Det rör sig enbart om en hypotes. Jag har flera gånger frågat mig själv: Vem gav dessa unga män idén att göra en räd mot mitt hus? Vem försåg dem med sådan avancerad militär utrustning för avlyssning av mina telefonsamtal? De norska nazisterna är ju, vilket de senaste valen visade, fortfarande en obetydlig grupp. Min första tanke var att Gestapo hade ett finger med i spelet, för att på detta sätt försökte hitta mina politiska meningsfränder i Tyskland. Att Gestapo är inblandade i denna affär, det hyser jag inte den minsta tvivel om. Men GPU har sina agenter i Gestapo, precis som Gestapo har sina i GPU. Båda parter kunde utnyttja dessa unga människor för sina syften."

Advokat W (visar upp några nummer av "Oppositionens Bulletin" på ryska): "Är vittnet utgivare av denna publikation?"

Trotskij: "Utgivare i formell mening – nej. Men huvudmedarbetare. Hursomhelst tar jag fullt politiskt ansvar för denna tidskrift."

Advokat W (efter att rätten på hans begäran har fått uppläst en rad citat ur "Bulletinen" med hård kritik mot sovjetbyråkratin): "Jag gör rätten uppmärksam på det faktum att vittnet har skrivit dessa artiklar under sin vistelse i Norge; och på så sätt har han försökt undergräva regimen i en stat som står på vänskaplig fot med Norge."

Trotskij: "Jag konstaterar med intresse att de norska fascisterna försvarar Stalins regim mot mig. I likhet med chefen för passkontoret är de samtidigt förargade över min kritik mot Léon Blums politik i Frankrike. De försvarar tydligen alla existerande regeringar, utom den norska; här förbehåller de sig rätten till att göra revolution. Om det betraktas isolerat kan angreppet på mitt hem förefalla vara en ganska betydelselös episod. Men om man går till botten med denna sak, så kan denna handling ses som den första sammandrabbningen i ett inbördeskrig i Norge."

Advokat W höjer båda armarna med ett uttryck av demonstrativ häpnad.

Trotskij: "Åh, jag vet mycket väl att allt detta görs i 'ordningens' namn. General Franco startade inbördeskriget i 'ordningens' namn. Hitler förbereder ett världskrig för att rädda denna 'ordning'

från bolsjevismen. Fascister räddar ordningen genom att anställa en blodig oordning. De norska fascisterna har som en toftig början försökt bringa oordning i mitt arkiv. Men det beror bara för tillfället är för svaga för att begå större brott.”

Advokat W: ”Är ‘Bulletinen’ förbjuden i Ryssland.”

Trotskyj: ”Självklart!”

Advokat W: ”Men det står i ‘Bulletinen’ att dess idéer har många anhängare i Sovjetunionen. Alltså har vittnet under sin vistelse i Norge sysslat med illegal distribution av ‘Bulletinen’ i Ryssland.

Trotskyj: ”Personligen har jag absolut inte företagit mig något sådant. Men jag tvivlar inte på att ‘Bulletinen’ och de idéer som den står för kommer in i Ryssland. Hur? På de mest olika sätt. Det finns alltid hundratals, om inte tusentals, sovjetiska medborgare utomlands (diplomater, handelsrepresentanter, sjömän, ekonomer, tekniker, studenter, konstnärer, idrottsmän). Många av dem läser ‘Bulletinen’, i hemlighet så klart, men med större nöje än den officiella sovjetpressen. Jag har till och med hört sägas att Litvinov alltid har senaste numret av ‘Bulletinen’ i fickan. Det kan jag naturligtvis inte svära på under ed, så mycket mindre som jag inte vill ställa till problem för denne sovjetiska diplomat (leenden bland domare och jurymedlemmar)... De höga herrarna i Kreml är mycket trogna prenumeranter på ‘Bulletinen’, som de ofta polemiserat mot i sina officiella tal; huruvida de är glada åt den eller ej är en annan fråga. När sovjetmedborgarna finner referat av dessa tal i pressen, försöker de läsa mellan raderna. Allt detta är givetvis inte tillräckligt, men något är det i alla fall...”

Advokat W (visar vittnet nr 48 av ”Bulletinen”): ”Har vittnet skrivit den osignerade ledarartikeln?”

Trotskyj: ”Den artikeln kom chefen för den norska polisen, herr Askvig, till mig med för några veckor sedan. På uppdrag av chefen för passkontoret ställde han samma fråga som Ni nu. Så, mina herrar domare och jurymedlemmar: chefen för passkontoret försökte olagligt, med polisen som mellanhand, att skaffa sig upplysningar från mig, fången, upplysningar som den fascistiske försvararen av de som bröt sig in i mitt hem behöver för ett eller annat syfte. Är inte det en skandal? Och denne herre ger den ‘socialistiska’ regeringen i uppdrag att övervaka min brevväxling!... Vad gäller själva artikeln, har jag inför denna rätt inte minsta anledning att förneka att det är jag som skrivit den. Artikeln har för övrigt publicerats under mitt namn i en rad utländska tidskrifter i Europa och Amerika. Artikeln handlar helt och hållet om förföljelserna av de s k trotskisterna i Sovjetunionen. Jag har skrivit dussintals liknande artiklar. Herr försvarsadvokaten kan uppenbarligen absolut inte finna sig i min kritik av den stalinistiska polisen. Det är heller inte så underligt: fascisterna stäl mina papper i Norge, GPUs agenter gör det i Paris och likartade metoder skapar viss intressegemenskap.” –

Efter att diskussionen om denna artikel är över tar Wiesener fram en bok av Trotskyj – *Défense du terrorisme*. Paris 1936”³³ och frågar om förordet, skrivet 1936, härrör från vittnets penna.

Trotskyj: ”Frågan är överflödig: Förordet är försett med min underskrift och daterat. Själva boken skrevs 1919, och kom då ut på många språk. Så vitt jag vet, utsattes den inte för angrepp någonstans. Bokens tillkomsthistoria var följande: Den kände teoretikern från Andra internationalen, Karl Kautsky, hade skrivit en bok mot bolsjevikernas ‘terrorism’. Jag gick ut till försvar av mitt parti. I detta verk handlar det självfallet inte om individuell terrorism, som vi marxister alltid har tagit avstånd från, utan om revolutionära handlingar från massornas sida. Jag vet inte om innehållet i min bok är brottsligt utifrån passkontorets synvinkel. Emellertid tillhörde den norske statsministern, justitieministern och flera andra av regeringens medlemmar den Kommunistiska internationalen under just den tidsperiod då denna bok gavs ut. De har säkert allihopa läst den. Vad de har fått ut av den är en helt annan fråga.”

På advokat Wieseners begäran läser man i översättning upp olika avsnitt ur förordet som visar den revolutionära inriktningen i författarens tankegångar.

³³ På svenska: [Kommunismen och terrorism](#) (på marxistarkivet)

”Vi kan se att de anklagade inte hade behövt stjäla mina brev: Mitt programs revolutionära karaktär kommer mycket mer klarare till uttryck i mina böcker. Inte ens det norska passkontorets medicin kan bota mig från mina skadliga idéer.”

Advokat W. (visar boken Léon Trotzki, *La revolution trahie*, Grasset, Paris 1936³⁴): ”Har vittnet skrivit denna bok under sitt uppehåll i Norge?”

Trotskyj: Ja, och lyckligtvis hann jag inte bara fullborda arbetet innan interneringen, utan fick också skickat två kopior av manuskriptet till utlandet, till den franska och amerikanska översättaren. De andra kopiorna hamnade i händerna på passkontoret, som med hjälp av professorer och diplomater brydde sina hjärnor i över två månader för att klara ut om jag hade skrivit ett vetenskapligt eller ett politiskt verk. Först efter att några exemplar av den franska upplagan hade kommit till Oslo, insåg herr Konstad att hans lärda ansträngningar hade varit förgäves... men mig har de i hög grad skadat, såväl materiellt som moraliskt. Utanför Norge har det inte fallit någon människa med sunt förnuft in att protestera mot utgivningen av detta verk. Tvärtom har jag med tillfredsställelse kunnat konstatera att boken har haft stor framgång bland franska läsare.”

Advokat W: ”Vad menar vittnet med ’framgång’? Att den fått stor spridning?”

Trotskyj: ”Inte bara spridningen, utan också på det mottagande som boken fått i tidningar av de mest varierande inriktningar. Författarens politiska slutsatser avvisas naturligtvis av de det övervägande flertalet. Men ändå rekommenderar nästan samtliga kritiker sin läsare boken till eftertanke. En av de första som uttalade sig på det sättet var den f d franske statsministern, Caillaux, och han hör tveklöst inte till mina meningsfränder. Jag skulle kunna åberopa många andra recensioner... Men är det inte förvånande och skrottretande att jag är tvungen att inför norsk domstol försvara min rätt att publicera böcker i Frankrike? Den norska regeringen har kört in i en återvändsgränd som den inte kan finna någon utväg från.”

Efter hemställan från advokaten översätter vittnet från franska till tyska några avsnitt ur boken, där det hävdas att den bonapartistiska byråkratin oundvikligen kommer att störtas av Sovjetunionens arbetande massor.

Advokat W: ”Jag vill påpeka att dessa sidor skrevs i Norge.”

Trotskyj: Och jag vill påpeka att den sovjetiska oligarkin har fått vaksamma och – hoppas jag – objektiva vänner i de norska fascisterna. I alla händelser har Stalin och herr Quisling arbetat hand i hand när det gäller interneringen av mig.

Efter rättegångspausen talar Trotskyj vidare om en rad olika saker: Om Trygve Lies uppträdande, om bakgrunden till den första Moskvarättegången, om hans egen internering till Sundby gård. Han avslutar sitt inlägg med en allvarlig och kraftfull appell till domstolen – om att få säga sanningen och enbart sanningen.

– Mina herrar domare och jurymedlemmar! Jag har inkallats inför denna domstol som vittne i fallet med angreppet på min bostad. Regeringen har varit vänlig nog att eskortera mig hit under kraftig polisbevakning... Jag anklagar den norska regeringen för att ha brutit mot de mest grundläggande rättsprinciperna. Rättegången mot de 16 är den första av en rad liknande rättegångar, där inte bara min och min familjs ära och liv, utan hundratals andra människors liv och ära står på spel. Hur kan man då förbjuda mig, den huvudanklagade och det bäst informerade vittnet, att berätta det jag vet? Att göra det är att med berätt mod hindra att sanningen kommer fram! Den som med hot eller våld hindrar ett vittne att säga sanningen begår ett allvarligt brott, som – det är jag säker på – straffas hårt enligt norsk lag och rätt. Det är möjligt att justitieministern kommer att vidta nya repressalier mot mig på grund av det jag säger i denna sal: Godtycklighetens hjälpmedel saknar gränser. Men jag lovade att säga sanningen och enbart sanningen. Jag har hållit mitt löfte.

Rättens ordförande frågar parterna om de har fler frågor till vittnet. Det finns inga fler frågor.

Rättens ordförande (till vittnet): ”Är ni villig till att avlägga ed på det Ni har sagt?”

³⁴ På svenska: [Den förrådade revolutionen](#)

Trotskyj: ”Jag kan inte svära någon religiös ed, eftersom jag inte tillhör någon religion. Men jag är fullständigt medveten om betydelsen av allt det jag har yttrat inför Er och är beredd att avlägga en borgerlig ed, det vill säga att ta fullständigt juridiskt ansvar för varje ord jag har sagt.”

Alla reser sig. Med höjd hand upprepar vittnet eden, varefter han under poliseskort lämnar salen och förs tillbaka till Sundby.

3.

Under resan hem till Hurum var Trotskyj på osedvanligt gott humör och mycket pratsam. Det hade verkat befriande och uppmuntrande på honom att äntligen få säga något till sitt försvar, äntligen få tala ut – även om det var till ganska få. Jonas Lie, som satt vid sidan av honom i bilen, berättar att han talade om litteratur, norsk och rysk. Han sa att hann höll på att läsa Henrik Ibsens dramer om och om igen. Han identifierade sig med honom, sa han till Lie. Själv skrev han:

– För 35 år sedan var Ibsen min litterära kärlek. En av mina tidigaste artiklar handlade om honom. Nu har jag läst hans dramer på nytt. Ganska mycket i dem framstår idag som naivt och gammaldags. Men på det hela framstod Ibsen som aktuell och med sin nordiska friskhet attraktiv. Med särdeles stor glädje läste jag om *En folkfiende*. Ibsens hat mot protestantisk skenhelighet, slö provinsialism och trångsynt hyckleri är lättare att förstå nu... När Dr Stockman kom till slutsatsen att hemstadens välstånd grundade sig på förgiftade mineralkällor, blev han avskedad från sin plats av sin egen bror. Tidningsspalterna stängdes för honom, och de övriga medborgarna förklarade honom vara en folkfiende. ‘Nu ska vi se om uselheten har makt till att täppa till munnen på den patriot som vill rensa samhället!’ Jag hade mina skäl för att citera detta mot mina fångvaktare. –

Då Trotskyj och Jonas Lie kom tillbaka till Sundby den kvällen, satt justitieministern och väntade på dem. Trygve Lie ville bara göra klart för Trotskyj att han skulle förflyttas från Hurum till en mer avsides liggande plats i landet. ”Justitiedepartementet kan ju inte fortsätta och betala för det stora polisuppbådet i det oändliga, förstår Ni”, sa Lie. Då han skulle gå, fick han se att Ibsens verk låg på Trotskyjs bord.

– Läser Ni Ibsen här? –

– Ja, jag läser om hans Samlade verk. Ibsens var min ungdoms stora favorit och jag har återvänt till honom. Huvudtanken i *En folkfiende* är i högsta grad relevant för den situation som Ni och jag nu befinner oss i. –

– Ibsen kan ju tolkas på så många sätt. –

– Oavsett hur han tolkas kommer han alltid att vittna emot Er. Tänk på borgmästare Stockman...”

– Vill ni verkligen jämföra mig med skurken i Ibsens drama, den motbjudande typ som med makten och pengarna i ryggen ödelägger sin egen brors liv? –

– Ja, visst med borgmästare Stockman. Er regering har alla den borgerliga regeringens nackdelar men ingen av dess fördelar. –

– Å, Ni är otacksam, det är Ni. Vad har vi inte gjort för Er! –

Och det dumma misstaget vill ni nu gottgöra med en förbrytelse

Och så öppnar Trotskyj boken med Ibsens drama och läser högt för Trygve – särskilt darrar han på rösten när han läser denna mening: ”Och nu återstår det att se om småaktigheten och fegheten är starka nog att täppa till munnen på en fri och ärlig man”.

Samtalet är slut. Trygve Lie reser sig för att gå. Han sträckte fram handen mot Trotskyj. Men Trotskyjs tar den inte.

I Drammen var spänningen och sensationen borta i och med att Trotskyj försvann i bil mot Hurumlandet. De följande dagarna förhörde en rad vittnen, totalt 29 stycken. Men något väsentligt nytt kom inte fram. Den 15 december skulle domen falla. Juryn under sin ordförande bankdirektör Knut Bøe gjorde sig klar för att dra sig tillbaka för att avgöra skuld-

frågan, och hovrättspresident håller sin sammanfattning av målet. Han sa att jurymedlemmarna måste betänka att motivet för de åtalades handlingar var de faror som de ansåg föreligga i och med att Trotskij fick uppehålla sig i landet.

Jag påminner juryn om villkoren för Trotskijs uppehållstillstånd, justitiedepartementets skrivelse till Centralpasskontoret, och vidare om att Trotskij internerades för att han vägrade att avge bindande löfte om att rätta sig efter villkoren för uppehållstillståndet. Jag hänvisar också till Trotskijs vittnesbörd. I anslutning till denna genomgång påpekar jag att det måste anses vara helt klart att Trotskij, vid den tidpunkt då inbrottet skedde hade överträtt villkoren, och att något domstolsförfarande om detta måste vara uteslutet.

Efter rådplägning i över tre timmar, kom juryns dom: skyldig – för samtliga åtalade och i alla åtalspunkter.

Innan domen i målet avkunnades, hemställde åklagare Riisnæs till domstolen att domarna inte borde göras villkorliga. Det blev de i alla fall. Domstolen fann ingen anledning till att efterfölja åklagarens hemställan. Diderik Rye-Heyerdahl fick 120 dagars fängelse, de övriga fem fick 60 dagar var. Domarna blev villkorliga, ty ”verkställande av straffen anses inte nödvändigt för att avhålla de åtalade från att begå nya, straffbara handlingar”.

Strax innan domstolssessionen avslutades, reste sig den dömda Imerslund och tog till orda:

– Ingen av oss ångrar våra handlingar – tvärtom. Och efter denna dom anser vi oss inte längre bundna av det tysthetslöfte som vi har avgivit om Trotskijs vittnesmål!

Hovrättspresidenten (förargat): – Sitt ned – och försvinn! Om Ni inte rättar Er efter tysthetsplikten, då kommer ni att straffas på nytt. Försvinn!

Det gjorde Per Imerslund. Han försvann tillsammans med de andra dömda – i frihet. Den ende som bortfördes från domstolslokalen i Drammen under polisbevakning och fortfarande satt i förvaring, det var – den som kränkts i fallet, han som de dömda hade gjort inbrott hos.

Domen väckte uppseende – och förargelse. *Arbeiderbladet* kallade den en skandal. Det var första gången sådana förbrytare hade behandlats så milt i Norge, skrev tidningen som menade att försöket att få rena gangstermetoder i det politiska livet accepterades som godtagbara medel, nu hade fått en skjuts framåt. ”Om inte denna dom ändras, kommer gangsterbeteende att vara lagligt i norska valkampanjer i framtiden.”

Domen ändrades inte. Riisnæs ville inte appellera till högsta domstolen. Det var kanske inte så underligt. *Arbeiderbladet* hade liten tyngd efter att tidningen hade gjort sin kovändning i Trotskij-frågan. I december var situationen ganska annorlunda än i augusti då dem fem var i underrätten. Den gången framstod de för många som rena gangsters. Men nu hade ju landets högsta myndigheter på många sätt gett tjuvarna rätt. De sex hade i alla fall skaffat de bevis som regeringen utnyttjade mot Trotskij. De anklagelser som Arbeiderpartiet och regeringen riktade mot Trotskij i december var precis samma som de som N.S. riktade mot honom sommaren 1936. De hade självfallet påverkat domstolens uppfattning om förmildrande omständigheter när det gällde inbrottet i Wexhall.

Bara den lilla grupp som ansåg att Trotskij inte hade gjort något otillåtet hade legitima grunder till att känna sig upprörda över domen. Och upprörda över den var de, Scheflo, Knudsen, Meyer och Krog. Det hjälpte dock inte. N.S. jublade och betraktade den som en stor seger och ett moraliskt godkännande av aktionen i Wexhall. Ja, partiet försökte efteråt följa upp segern och utnyttja den politiskt. Kort efter den fällande domen kräver N.S. i Oslo och Akershus ”att de personer som smugglat in Bronstein–Trotskij i detta land under falskt namn och mot stortingets och folkflertalets vilja åtalas”. Om inte Trotskijs hade blivit utvisad kort efteråt så är det inte lätt att veta hur långt N.S. hade kunnat driva denna fråga. Kanske frågan

hade skjutit upp den brytning mellan Hjort och Quisling som ägde rum ungefär samtidigt och utgjort en plattform för en mer betydande fascistisk opposition i Norge.

Rättegången mot de sex var över. Den förfördelade satt i tryggt förvar bakom lås och bom. Men en rad frågor förblev likaväl ouppklarade: Vem stod egentligen bakom de dömda? Det var helt klart att de hade varit redskap i händerna på starkare krafter. J. B. Hjort och Thomas Neumann var i högsta grad med i bilden. Men hur var det med Quisling själv? Och det nazistiska partiet? Det fick man aldrig helt klargjort.

Viktigare var ändå förbindelsen med Gestapo som också förblev ouppklarad. Kom Rye-Heyerdals lista fram till adressaten i Tyskland, och hur många blev i så fall skickade till koncentrationsläger på grund av den. Och hur var det med de två tyskarna som var i Hønefoss i augusti 1936 och som N.S. bevisligen betalade för – blev de kontrollerade, med namn, yrke, resväg i Norge? Det gjordes inte. Åklagare Riisnæs litade på de åklagades förklaringar och gick med på att tyskarna bara var vanliga turister som dykt upp på landsvägen vid Utøya av en tillfällighet. Domstolen godtog att de var Wandervögel utan pengar som fick lite pengar till hotellrum. Att de på detta hotellrum hade bytt från nazi-uniform till civil klädsel, gick domstolen i Drammen inte in på. Inte heller berördes att de två tyskarna faktiskt hade varit inne hos Trotskij i Wexhall, talat med folk i huset och gått fritt omkring.

Trotskij själv ansåg att själva idén till inbrottet kom från Gestapo: På det sättet ville den hemliga tyska statspolisen ta reda på vilka meningsfränder Trotskij hade i Tyskland. Det var länge sedan trotskister hade blivit förklarade *personae non grata*³⁵ i det Tredje riket. Joseph Goebbels hade under en längre tid satt upp plakat över hela Tyskland som skulle avslöja Trotskij's brottsliga verksamhet. Hans vänner och meningsfränder hade arresterats och skickats till koncentrationsläger – också under andra halvåret 1936. Därför var Trotskij övertygad om att aktionen i Wexhall var ett verk av Gestapo via de norska meningsfränderna. Han medgav visserligen att det var möjligt att ingen av de åtalade var klar över vem som styrde dem. Men han trodde det inte. Han trodde att minst en av de sex hade haft förbindelse med de tyska nazisterna före aktionen i Hønefoss. Det sa han till Jonas Lie, som själv berättar det i sina minnen. Och det skrev han själv i sin egen bok *Stalins brott*. Men vem? Den ende av de dömda som själv hade varit i Tyskland och som hade goda förbindelser både i S.A. och andra platser i det Tredje riket, var författaren och äventyraren Per Imerslund.

Porträtt av en norsk fascist

Han var 25 år gammal när han deltog i inbrottet hos Trotskij. Men han hade redan ett brokigt förflutet bakom sig. Han hade bott mycket i utlandet, bl a i Tyskland, där han hade varit med i en S.A.-avdelning. Han var född och uppväxt i Mexico – fadern hade en farm där. Ändå var Imerslund långt ifrån en kosmopolit – alla hans senare vänner var eniga om att han tog hundraprocentigt avstånd från all internationalism. Han var mycket stolt över att vara från Hedmark och över att bära ett namn som Imerslund. Men 1930-talets norska samhälle gillade han inte. ”Som ung man reste han upprorsfanan mot all ynklighet och feghet i sitt samhälle, brinnande av begeistring över att samla ungdomen mot det som skulle falla, omkring det som måste komma”, skrev Hans S. Jacobsen om honom när han dog. Och man förstår vad Jacobsen menar när man läser Imerslunds bok från Mexico, *Hestene står sadlet* (Hästarna står sadlade), som fick *Fritt Folk* att utropa författaren som det nya litterära geniet i Norge. Här skildrar han nämligen själv sin dröm om ett mera norskt och härligare Norge:

– Jag måste hem till Noruega, annars får jag aldrig frid, säger bokens huvudperson. Mexicanerna säger: – Men vad vill du i ditt Noruega?

– Bara se det, få några timmars ro i blodet.

³⁵ Latin: ”icke önskvärda personer”

– Kanske kommer de att döda dig i Noruega?

– Dräpa? – Jag hånskrattade. – Där finns det intet som heter att döda, men heller inget ”viva”. Där kan det inte finnas ord nog för att förhålliga sin egen tomhet. Ja, de försöker göra en dygd av sin svaghet. Och jag, och många andra, vi irrar omkring med allt starkare och starkare längtan. Och när vi så äntligen en gång hittar hem, då säger de där hemma: ”Er har vi ingen användning av. Res dit ni kom ifrån.” I Norge har de glömt sig själva, glömt landet, glömt dem som levde och dog för det – och glömt dem som ska komma efter oss, glömt allt med undantag av sina svagheter.

Imerslund kom tillbaka till Norge 1933. Och med en gång stod han i första ledet i kampen mot det han såg som ynklighet, opportunism och hyckleri. Glödande försvarsvän som han var, anmälde han sig till frivillig arbetstjänst flera gånger och han gick aktivt in i N.S. Han kom efterhand att stå högt i gunst hos mer framträdande medlemmar av partiet. Walter Furst skrev om honom:

– När Per Imerslund kom mot en, var det som att han bar en lysande guldklädedräkt under kappan. Det strålade något egendomligt ut från honom, något oförklarligt betagande. Världshavet speglar sig i hans himmelsblå ögon, och solens strålar leker kring den livskloka munnen. Hans blonda, höga, seniga och muskulösa gestalt sprudlar av mod och livslust. Så måste de ha sett ut, de sägenomspunna vikingahövdingarna när de kom hem från sina färder!

Sommaren 1936 var Imerslund från allra första början en av de ledande i aktionen mot Trotskij. Han värvade själv flera av de andra som deltog, och han låg själv i tält i flera veckor nära Trotskij's hem under tiden omedelbart innan inbrottet. Om han på förhand kände de två tyskarna som kom upp till Norderhov, vet man inte. Men han berättade själv efteråt att de var medlemmar i Hitler-Jugend, fanatiska nationalsocialister och mycket intresserade av att spionera på världsrevolutionens ledare. Det var Imerslund själv som ledsagade de uniformerade tyskarna till Gladvedts Hotell i Hønefoss: ”De tog av sig sina hakkorsbantlärer, knöt vanliga läderremmar runt livet och bestämde sig för att låta som om de var österrikare när de skulle möta upp på gårdsplanen hos Trotskij.” Mer sa inte Imerslund om detta,

Så mycket mer sa han heller inte om sitt nattliga efterbesök i Trotskij's hus den 5 augusti och om den utlandsresa som han företog omedelbart efteråt. Offentligt kom litet fram om detta. Imerslund hade inget att berätta inför domstolen i Drammen.

Å andra sidan uppträdde Imerslund självsäkert och arrogant inför domstolen. Han framstod som den avgjort mest intelligenta av de åtalade. Och som den fräckaste: Det referatförbud som han hotat att bryta redan i domstolen, satte han sig suveränt över kort efteråt. I en stor artikel i *Tidens Tegn* berättade han detaljerat om vad Trotskij hade sagt i domstolen. Han var nog en stor talare, skrev han. Men först och främst var han egocentrisk, fantastiskt egocentrisk. ”I världens mittpunkt står Trotskij. Allt som sker i politiken, sker för eller emot honom.”

Då detta offentliggjordes hade Imerslund redan befunnit sig en tid vid fronten i Spanien. Ungefär samtidigt som Trotskij reste från Norge, drog han som utsänd medarbetare för *Tidens Tegn* till inbördeskrigets land och följde med ett kompani från Francos styrkor. I en rad reportage skildrar han inbördeskriget som det såg ut från fascisternas sida. Men han fick sparken av tidningen efter ett tag – de artiklar han skrev var *för* ensidiga. Då inställde sig Imerslund till aktiv fronttjänst hos fascisterna i Spanien. Han skildrar själv bakgrunden till detta i en novell som han skrev efter det han kom hem igen. Det är ett av de mycket få dokument om detta så väldokumenterade krig, som kommer från den andra sidan av fronten, från fascisterna och falangisternas sida:

– Jag måste plötsligt tänka på mig själv. De sovande kamraterna och de unga, gamla krigarna – alla är här för att det är deras öde att ”leva kriget”. Någon av idealism. Någon för att deras vänner och släktingar drog till fronten. Någon för att de får uniform och mat och en peseta om dagen. Men jag? Jag är här av nyfikenhet – för att jag vill veta, för att jag vill lära känna detta folk, i krig och i fred.

Därför att jag vill lära känna mig själv, veta hur det känns att möta det oerhörda. Det har lockat och dragit mig hit med oemotståndlig kraft. Kanske är det brutalt, tänker jag en sekund: Att vara beredd att döda och dödas av bara nyfikenhet. Men krig är ju en del av livet, i alla fall här i Spanien. Jag känner mig plötsligt så ensam. Mitt förehavande förefaller mig så vanvettigt. De andra kan inte tänka sig något annat än att jag är här av idealism. – Men jag får inte tid att tänka vidare. Männen har vaknat och står där och väntar. Uppställning! ljuder ett kommando. Kan du hantera en kul-spruta? Jag nickar jakande och tilldelas en specialgrupp. Adelante! I gåsmarsch, i lång rad, en efter en dra vi upp mot höjden.

Per Imerslund fick inte nog med kriget i Spanien. Två gånger till tog han på uniformen – under Vinterkriget i Finland och i tyskarnas krig mot Sovjetunionen. Han dog i Oslo 1943, svårt sårad efter ett spaningsuppdrag bakom fiendens linjer på östfronten.³⁶

Norska tidningsrubriker om Trotskij hösten 1936

Ut ur Norge

– Det är förvisso offren som får mänskligheten att röra sig framåt. – Trotskij 1937

1.

Det stod till slut klart för alla, även Trotskij själv, att regeringen inte skulle förnya uppehållstillståndet när det gick ut den 18 december.

Den 7 december stod följande att läsa i alla tidningar: ”Regeringen har beslutat att inte förnya Trotskijns uppehållstillstånd i Norge”, yttrade statsminister Nygaardsvold, som emellertid inte

³⁶ Det var i själva verket vid den finsk-sovjetiska fronten, i Nord-karelen, som Imerslund skadades (av en dum-dum-kula som träffade hans vänstra skuldra).

gick in på vad man *då* skulle göra: inga andra länder var villiga att ta emot honom. ”Regeringen överväger att ordna interneringen på ett annat och billigare sätt än hittills”, sa en hemlighetsfull Trygve Lie. Vad han menade fick inte offentligheten reda på. Men att det var något närmast drastiskt, framgick av det Konstad yttrade samma dag: ”Nu kan vi förpassa honom ut ur landet oavsett om han själv är villig att resa eller inte”.

Regeringen skickade också ut trevare för att undersöka möjligheten att skaffa honom visum till andra länder. Dessutom undersökte statspolisens chef, Askvig, om det var möjligt att i Norge kunna placera Trotskij ”på ett mer isolerat ställe än Hurum”. Grunden var den att Justitiedepartementet ”inte kunde fortsätta att betala för det stora polisuppbåd som det bekostade i Hurum”, som Trygve Lie sa. Ett antal länsmän i norr rådfrågades om det var möjligt för dem att ta emot Trotskij – det framgår inte av departementets korrespondens om det kom något svar.

Trotskij själv började också se sig om efter en ny vistelseort då den 18 december närmade sig. Han bad sin advokat att företa nödvändiga efterforskningar och fick också tillåtelse av Konstad att skriva till sina franska kontakter av denna anledning. Men han kom ingen vart med detta. Ändå dök Trygve Lie upp i Sundby den 18 december. I handen höll han passen till Trotskij och hans hustru, och de var båda försedda med inrese- och uppehållstillstånd för Mexico. Trygve Lie sa att avresan skulle äga rum dagen därpå.

Hur hade det gått till när Trotskij plötsligt fick visum till Mexico?

Samtiden trodde att det var inflytelserika vänner till Trotskij i utlandet, i synnerhet i Amerika, som hade utverkat detta. Och det har man även trott senare. Vännerna som fruktade att Trotskij skulle bli tvungen att återvända till Sovjet när uppehållstillståndet i Norge löpte ut, skulle ha vänt sig till den mexikanska regeringen, som var känd för sina radikala sympatier och bett om att den landsflyktige skulle få bo i Mexico. På så sätt förklarade man att den mexikanska regeringen den 7 december förklarade sig villig att ge Trotskij uppehållstillstånd, om han själv ansökte om det.

Nu ville inte Trotskij göra detta utan att först ha kontaktat sina vänner i Norge. Men hans önskan att på detta sätt säkra villkoren för en trygg överfart godtogs inte av Trygve Lie. Trots detta fick han sitt mexikanska visum den 18 december – vilket både han själv och tidningarna trodde berodde på vännernas, och framför allt målaren Diego Riveras ansträngningar.

I verkligheten hade Diego Rivera inte gjort något alls för att skaffa fram visum. Det hade inte heller någon av Trotskij's övriga vänner gjort. Historien om aktionen från vännerna var rätt och slätt ett falsarium. Trotskij själv hade också en vag känsla av att det var något som inte stämde i denna sak. Varken han eller advokat Puntervold visste *vem* som ledde vänaktionen för honom i december 1936. Själv skriver han vid en mycket senare tidpunkt: ”Hur det mexikanska visumet anskaffades, är jag fortfarande inte klar över.”

Därför var Trotskij från första stund tämligen skeptisk inför Mexico-projektet: han trodde att det kunde vara ”icke-vänner” som stod bakom aktionen. Det hela kunde vara en fälla från Sovjets sida, eller något som Sovjet och den norska regeringen hade ordnat i samförstånd – för att få honom ur vägen.

Då tidningarna den 7 december meddelar att Trotskij kommer att få visum till Mexico om han bara ansöker om det, blir han nog glad. Men inte bara. Han sa till Jonas Lie:

– Säg ifrån till regeringen att jag och min hustru är villiga att lämna Norge så snart som möjligt. Men innan jag ansöker om mexikanskt visum, vill jag säkra villkoren för en trygg överfart. Jag måste tala med mina vänner om detta och säkra mina arkiv.

Det var vännerna Haakon Meyer, Konrad Knudsen och Walter Held han tänkte på: dem måste han tala med om resan. Han ville inte dra ut i det okända med förbundna ögon. Men han fick inte tillåtelse att tala med någon, inte ens per brev fick han konferera med vännerna. Kanske var regeringen ängslig för att den verkliga bakgrunden då skulle bli känd och att Trotskij till följd av detta skulle vägra resa.

Vad som verkligen skede i visumfrågan framgår klart av papper som finns i UD:s arkiv. Där ligger de i en av de tre mapper som bär påskriften ”Trotskij”.

Redan den 14 november dyker Mexico upp som eventuell vistelsesort för Trotskij i dessa papper. Det sker i en skrivelse från den norska legationen i Aten till UD. Sändebudet berättar att han haft ett samtal med den turkiske utrikesministern Aras om Trotskijs vistelse i Turkiet och om de svårigheter turkarna hade med anledning av detta. De talade även om vilket land som nu skulle kunna tänkas ta emot Trotskij och Aras nämnde då Mexico.

– Jag tror säkert att Mexico kommer att ta emot honom. Norge kunde väl skicka ut en trevare i den riktningen. Det skulle inte förvåna mig om Mexico skulle känna en viss stolthet över att ta emot en politisk flykting. Det finns ett element av något civilisatoriskt i detta vilket kan smickra mexikanerna.

Denna skrivelse från Norges sändebud i Aten skickade utrikesdepartementet över till justitie-departementet den 23 november. Lite senare får den norska legationen i Havanna besked från UD om att sondera terrängen för ett visum åt Trotskij i Mexico – hemligt och helt inofficiellt. Svaret från den mexikanska regeringen var positivt – och det var detta svar som återgavs i pressen. Den 11 december lägger Koht och Lie upp de sista planerna i en rad telefonsamtal. De diskuterar praktiska frågor som att skaffa fotografier till passen, personalia och liknande. Och de diskuterar alternativ med avseende på avresan.³⁷

Den 15 december får UD Trotskijs pass tillbakasänt från den mexikanska ambassaden i Stockholm. Allt är nu klappat och klart – bortsett från att man inte har lyckats med att få Trotskij själv till att gå med på att resa. Därför drar Trygve Lie ut till Sundby och försöker få Trotskij till att underteckna passet och acceptera att resa utan att först rådslå med de norska vännerna. Men utan resultat. Trotskij vill inte resa.

– Till och med i tsarens fängelser tilläts utlänningarna träffa sina släktingar och vänner för att ordna sina personliga affärer – säger Trotskij.

– Ja, ja, säger Lie – men nu är det andra tider. – För övrigt gjorde vi en dumhet som gav Er visum till Norge!

– Och denna dumhet vill Ni nu gottgöra med en förbrytelse? Ni uppför er mot mig på samma sätt som Noske och Scheidemann agerade mot Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg. Ni jämnar vägen för fascismen. Om inte Spaniens och Frankrikes arbetare räddar er, kommer Ni och Era kolleger att vara emigranter inom några få år liksom era föregångare, de tyska socialdemokraterna är det idag.

Jonas Lie som råkade höra samtalen, berättar att tonen mellan de två var mycket sträv. Trotskij visade öppet sitt förakt för den norska regeringen och dess justitieminister. Men ministern var oberörd och log hela tiden avväpnande inför Trotskijs utfall om att regeringen hade brutit sitt ord och givit honom en dolkstöt i ryggen. Trotskij ombads bara att lämna rummet ett ögonblick medan de två Lie konfererade. Då han kom in igensatt justitieministern med en cigarett i munnen.

³⁷ Ustvedt ger en bild av hur det gick till när Trotskij fick uppehållstillstånd i Mexico utifrån norsk synvinkel. Det kan vara intressant att jämföra hans version med andra beskrivningar, t ex den som Isaac Deutscher ger i [Den förvisade profeten](#) och i synnerhet den som den franske historikern Pierre Broué ger i sin Trotskij-biografi (finns nu i svensk översättning: *Trotskij – En biografi*, Carlssons 2011). Broué visar att Trotskijs ”vänner” i USA och särskilt Mexico var betydligt mer aktiva i frågan än vad Ustvedt tror – det var helt enkelt så att aktiviteter för att lösa asylfrågan pågick från flera håll samtidigt.

- Hade Trotskij något emot att han rökte?
- Jag är nu van med så många obehagligheter från Er sida att ytterligare en inte spelar någon roll längre.

Cigaretten blev lagd åt sidan – och diskussionen fortsatte, berättar Jonas Lie. Det var uppenbart att Trotskij ogärna ville resa till Mexico, eftersom han trodde att erbjudandet var en fälla. Han menade att ett eventuellt fartyg med honom ombord kunde stoppas under överfarten och kanske t o m torpederas av ryssarna. Nej han vill inte resa utan först ha talat med vänner om detta först, det var uppenbart.

Trygve Lie har också berättat om detta sitt näst sista möte med Trotskij och om den bitterhet Trotskij uppvisade när det gällde de norska myndigheternas behandling av honom.

- Under samtalet uttalade han att både statsministern ("Der Ministerpräsident in Pantoffeln") och jag kommer att vara politiska flyktingar inom ett par-tre år. Det var en profetia som ju visade sig riktigare än vad Trotskij själv hade förväntat sig.

Då regeringen lite drygt tre år senare tvingades till att fly från landet efter den tyska invasionen, var det flera statsråd som mindes vad Trotskij hade sagt. Det var på Elverum i april 1940.

- Jag kom ihåg det som Trotskij hade sagt till Trygve Lie den gången han fick besked om att han skulle utvisas ur Norge. "Om några år ska du och de andra i regeringen bli politiska flyktingar utan hem och fädernesland som jag har det nu." Den gången slog vi det ifrån oss; något sådant föreföll otänkbart i Norge. Men nu såg jag detta framför mina ögon. (Halvdan Koht)

Den 18 december ägde det avslutande mötet mellan Trotskij och Trygve Lie rum. Trotskij var blek och mycket orolig, tydligen spänd på vad som nu förestod. Justitieministern berättade att det hade ordnats ett mexikanskt visum till honom och hans hustru.

- Reser Ni frivilligt?
- Jag har framlagt mina villkor. De känner ni till. Jag vill tala med mina vänner.
- Misstroendet är ömsesidigt. Det går en norsk tankbåt i morgon afton. Ni får ta den. Ert uppehållstillstånd löper ut idag.
- Resa om 24 timmar? Varför så bråttom? Varför hävs inte interneringen? Jag bör få lämna landet som en fri man – och för att avsluta mina affärer, samla ihop mina papper. Jag måste få sätta mig i förbindelse med den mexikanska regeringen, jag måste få välja min resväg, vidta mina egna säkerhetsåtgärder. Har Ni tänkt på vad som kan hända om Stalin får reda på detta?
- Det är väl sörjt för Er säkerhet ombord. Inte en enda människa utom jag själv och Jonas Lie, som kommer att följa er med på resan, vet om detta. Jo, förresten radaren, han heter Hagbarth Waage och tankbåten heter "Ruth". En sjukhytt är reserverad för er ombord.
- Ni har den fysiska makten. Men jag protesterar mot denna behandling. Ni kan inte göra detta. Ni förstör Er själv och Ert parti. För några år sedan sa jag samma sak som jag säger till Er till en tysk socialdemokrat. Han lever nu i landsflykt. Om några år kommer Ni att vara en landsflyktig man.

Därmed vände Trotskij ryggen till och blev stående. Han vägrade att ta Trygve Lie i handen till avsked.

- Jag har knappast träffat någon människa med större vetande och större intelligens än Leo Trotskij. Men han var i hög grad arrogant och egocentrisk, som stora män ofta brukar bli när de kommer upp i åren.

Sa Trygve Lie senare. Kanske också i bilen på väg mot Oslo denna mörka decemberdag, då presskonferenser om Trotskij-fallet väntade i utrikesdepartementets lokaler.

På Sundby gård satt det äkta paret Trotskij och var djupt oroliga. De kände sig totalt isolerade, fulla av ovisshet och deprimerande indignation. Det blev en besvärlig kväll och natt. Trotskij

använde tiden till att skriva en artikel. Den bar titeln ”Skamligt!”³⁸ och skulle vara hans sista svar på förtalet under Moskva-rättegången om det skulle hända honom något under resan. Dessutom skrev han ett brev till sin son i Paris där han redogjorde för hur han ville att hans rättigheter skulle disponeras i fall han försvann under resan över Atlanten. Han ville också betala sina skulder i Norge, betala räkningarna till tandläkare, advokat och skattmas. Men han saknade kontanter och han saknade tid.

Hela förmiddagen den 19 december använde det äkta paret Trotskij till att packa sina ägodelar – i allra största hast. På verandan stod polismän och hjälpte dem med att spika igen lådor och pressa igen koffertar. Det var kallt och över fjorden låg ett tätt, svart täcke. Men meteorologerna rapporterade om hård, sydöstlig kuling på Skagerack – som skulle övergå i halv storm under natten.

2.

Lördagen den 19 december var en ganska vanlig bråd dag strax innan jul i Oslo. Det snöade en del, men inte mer än att divisionsmusiken fick ställa upp vid julgranen på Karl Johan och spela sina norska rapsodier, till glädje för alla som var ute på sina sista julinköp. Uppe i stortingens sitter den utvidgade utrikes- och konstitutionskommittén samlad i ett hemligt möte. Och i kommunfullmäktige diskuterar man förslaget till regleringsplan för stadsdelen mellan Maridalsveien och Sagveien. På Centralteatern förbereder man sig på att spela revyn ”Hela staden pratar” för 200:e gången. Men ute på Nordsjön rasar ovädret och det är stora förse-ningar i båttrafiken. Vid Langesund grundstöter ångfartyget ”Bergen” på Flisågrunnen och sänder ut sina SOS-signaler över det upprörda havet. Och Bergensbåten ”Inger Elisabeth” är på väg in till Oslo med hela styrbordssidan av kommandobryggan bortspolad av havet. Om-bord på ”Stavangerfjord”, som kommer från Amerika, försöker en kvinna att ta sitt eget liv med en sax, därför att hon fått nerverna i olag efter åtta dygn i storm på havet.

Inne i Oslo hamn märker man fortfarande inte så mycket av stormen. Där går jultrafiken sin gång. Fartyg i reguljär kusttrafik och stora båtar från utlandet slåss om de tomma platserna i snöyrän, alla ska hem till jul. Vinschar brummar, kranar arbetar oavbrutet och det myllrar av människor på alla kajer.

Men ute vid Fagerstrand vid Drøbak lägger ett fartyg till vid bryggan i allra största hemlighet. Det är M/T [tankfartyget] ”Ruth” av Oslo som kommer från Nylands verkstad. Efter att far-tyget förtöjts och fallrepstrappen kommit på plats, ser sjömännen ombord att något försiggår på kajen: en rad bilar kör upp och ut stiger många människor. Ett äldre äkta par rör sig bort emot den dåligt upplysta bryggan, följda av sex uniformerade polismän plus en civilklädd överkonstapel. Manskapet på ”Ruth” vet inte vilka de är och vart de ska föras. De ser bara att de två gamla förs ombord av polisen. Sent på natten lägger fartyget ut från kajen och börjar färdas utefter den upprörda sørlandskusten mot sin okända destinationsort. Bara kaptenen ombord, Rolf Lundberg, och överstyrman Leif Midbøe, vet något om vart fartyget ska hän och om bakgrunden till hela den mystiska avresan.

Det hade börjat i Oslo dagen innan, då ”Ruth” låg vid Nyland. Överstyrman Midbøe berättar:

– Kaptenen blev sent på dagen uppkallad till rederikontoret på en viktig konferens. Hans hustru, min kvinna och jag satt och pratade i styrmanshytten. Vi var spända på vad det rörde sig om när han blev uppmanad att infinna sig i land så sent på dagen. Då han äntligen kom var han sprick-färdig av nyheter, men teg som muren. Av och till kunde han yttra: ”Nej, ni må tro att jag fått reda på något egendomligt, men jag har lovat att inte nämna någonting”. Nästa dag måste våra kvinnor åka hem och vi skulle gå till sjöss på kvällen. Vi lämnade verkstaden vid sextiden på kvällen. Det var lätt att förstå att något över det vanliga var i görningen när skeppsredaren kom ombord för att

³⁸ Artikeln finns i svensk översättning på marxistarkivet: [Skamligt!](#)

följa med en bit. Strax efter att fartyget lämnat kajen blev jag uppkallad till kaptenen. Här fick jag besked om att vi skulle gå in till Fagerstrand och ta ombord Trotskij med fru som skulle vara passagerare till Mexico. Vår destinationsort var Port Arthur i Texas, och meningen var då att först gå till Mexico för att sätta i land dessa. Jag fick också besked om att detta skulle ske i hemlighet och fick därför inte berätta något och heller inte skicka någon post i land innan vi gick till sjöss.

”Ruth”s ägare var också närvarande när de hemlighetsfulla gästerna kom ombord. Han höll ett kort tal till sjömännen innan fartyget lade ut.

– Kom ihåg att alla dessa människor som ni ska ha med, är passagerare. Det är likgiltigt vilken politisk uppfattning som var och av er må ha: Kom ihåg att de är passagerare och att de ska behandlas som sådana.

Så återvände Hagbarth Waage till sitt igen och fartyget for iväg i vintermörkret.

– Avresan skedde i största hemlighet. Tidningarna fick felaktiga informationer om att vi antagligen skulle komma att resa inom en snar framtid, så uppmärksamheten avleddes från den verkliga tidpunkten. Regeringen fruktade väl att jag skulle vägra resa eller att GPU skulle få tid till att placera en bomb ombord. Jag och min fru kunde inte på något sätt betrakta den sistnämnda rädslan som ogrundad. Vår egen säkerhet sammanföll i detta avseende med skeppets och besättningens säkerhet.

Trotskij kunde ha tillagt att även den förstnämnda rädslan inte var helt ogrundad – regeringen såg i alla fall med allt annat än sinnesro på vad som eventuellt skulle kunna ske om Trotskij motsatte sig deportation. Den var helt på det klara med hans förflutna i det avseendet. Första gången han hade blivit tvångsförvisad hade han fört ett förskräckligt oväsen: fyra starka karlar från GPU måste bära honom sparkande och skrikande ned för trappan i ett hyreshus i Moskva. Andra gången bråkade han på järnvägsstationen omedelbart innan det tåg han skulle med började röra sig. Och helt lugn var han heller inte då han blev utvisad från Turkiet.

Spåren förskräckte: polisuppbådet fördubblades; bilarna som körde Trotskij från Sundby till Fagerstrand via färjan Storsand-Drøbak försågs med pappskivor för vindrutorna. Den djupaste hemlighetsfullhet bevarades med hänsyn till avresan – vakten i Hurum upprätthölls i fyra dagar efter att Trotskijs hade försvunnit, bara för att ingen skulle komma på den tanken att han hade rest. Ingen ombord på fartyget som de färdades med, bortsett från kapten och överstyrman, fick veta något, vare sig om gästerna eller om destinationsorten. Det skulle man få veta under färden. Fartyget hade stränga order om att inte sända några slags positionsuppgifter till någon som helst under hela färden. Slutligen var det utfärdat ett förbud för andra än kaptenen att utnyttja fartygets radiosändare.

Trotskij och fru var dystra till mods och väldigt trötta när de gick ombord på ”Ruth”. De uppträdde lugnt och mycket korrekt, men visade ändå tydligt att de var uppbragda och att avresan skedde under tvång.

– Ombord på ”Ruth” möttes vi med nyfikenhet, men utan minsta spår av fientlighet. Också ägaren till fartyget, en gammal man, mötte upp. På hans älskvärda initiativ blev vi inte placerade i den halvmörka sjukhytten med tre hårda sängar och inget bord, som vaksamma regeringen hade bestämt, utan i ägarens bekväma hytt som gränsade till kaptenens rum.

Jonas Lie, som senare läste detta i Trotskijs bok *Stalins brott*, protesterade i sina minnen mot Trotskijs version av hytthistorien. Den riktiga versionen lyder på följande sätt, säger han:

– Ombord fanns tre lediga hytter: redarens hytt och sjukhytten där det fanns plats för två, och lotshytten, en pytteliten hytt där det bara fanns en koj. Det var helt självklart att Trotskij fick välja mellan de första och han gjorde sitt val innan jag installerade mig i lotshytten.

Motsättningsförhållandet mellan Trotskij och hans fångvaktare skulle under de 20 dagarna som resan varade, träda fram klart i dagen och till slut blossa ut i full fiendskap och hat.

Men till en början hade båda parter nog med att tackla stormen som kastade sig över dem – för övrigt den värsta i mannaminne. Havet sopade bort både förrådsbyggnader och kajer på flera ställen längs Sørlandskusten. Fyrrar helt enkelt försvann. Och ute på Nordsjön gick Bergensfartyget ”Vorma” under med man och allt. Kaptenen på hurtigruten ”Prinsesse Ragnhild” sa senare att natten var den värsta som han hade upplevt. Vågorna var höga som hus.

En större kontrast till junidagen året innan då Trotskij kom in i fjorden mot Oslo får man leta efter. Den gången låg fjorden som en solgnistrande spegel och landet visade sig från sin vackraste sida. Nu var det som om det jagade gästen från sig med att mobilisera all den styggelse som Norge kan bjuda upp med.

Fru Trotskij tålde inte sjögången. Hon blev sjuk och låg till sängs i flera dagar. Men Trotskij var sjöstark och riktigt pigg under stormbyarna. Det enda han beklagade sig över var att vågorna och sjögången hindrade honom att skriva. Han ville gärna ha tagit itu med den bok som han hade påbörjat i augusti, men som han hade lagt åt sidan när han blev internerad – boken om Moskva-rättegången och Stalins brott. Istället måste han nöja sig med att läsa. Med vanlig energi kastade han sig över böcker om Mexico – det främmande okända landet på andra sidan av havet. En av böckerna han läste var skrivet av den norskättade författaren B. Traven och hette *Land des Frühlings*.³⁹ Den tyckte Trotskij särskilt bra om: författaren som verkade känna landet av egen erfarenhet, framställde mexikanerna som fina och sympatiska människor som kunde ha lite av varje att lära européerna. Bara en sak som att chaufförerna i landet, enligt vad författaren sa, om natten körde långsamt på vägarna för att inte väcka de sovande hundarna! Trotskij var så begeistrad av boken att han ville låna ut den till sin fångvaktare Jonas Lie. Man han betackade sig: författaren måste vara kommunist för att skriva sådant, sa han.

– Nej tacka vet jag den unge norrmannen Per Imerslunds bok från Mexico. Han berättar att alla mexikaner har som sport att köra över hundar. De riktigt gnäggjar av fröjd varje gång de lyckas träffa en byracka med skärmarna!

Motsättningarna mellan fången och fångvaktaren kommer att skärpas – på alla områden. Likväl behandlar Jonas Lie sina fångar med försiktighet och omtanke. De får lov att röra sig fritt ombord på fartyget, när de så vill. Överstyrman, som hade vakten från klockan fyra till klockan åtta varje morgon, berättar:

– Trotskij, som var en morgontidig person, brukade komma upp på bryggan klockan 6 varje morgon. Han var alltid mycket hövlig och bad alltid om tillåtelse till att komma in i navigationshytten. Han kunde prata om allt mellan himmel och jord. Det var lätt att förstå att han måste vara en osedvanligt klok man. Jonas Lie som snart lade märke till att vi ofta pratade med varandra, sa att det inte fanns något hinder för detta, men att politik måste vara bannlyst. Trotskij och Jonas Lie var som hund och katt och pratade sällan med varandra.

– En dag sa jag till Trygve Lie: ”Jag kan inte förstå att han ska vara så förfärlig, på mig verkar han vara en riktigt trivsamt gammal morfar.”

– Åh, du skulle ha sett honom i domstolen i Drammen, så hade du nog fått en annan uppfattning om honom, fick jag till svar.

³⁹ Namnet B. Traven är i själva verket en pseudonym och hans verkliga identitet är okänd (man tror dock att han är identisk med hans agent, Hal Croves). Man vet inte ens säkert vilken hans verkliga nationalitet var (de flesta anser dock att han har tyskt ursprung, vilket bl a hävdas i *Nationalencyklopedin*). Travens mest kända roman är *Sierra Madres skatt* som även filmats (med Humphrey Bogart i en av huvudrollerna). Boken *Land des Frühlings* (Vårens land) finns inte översatt till svenska (och inte ens till engelska).

Så började vädret bli bättre. Fru Trotskij repade sig igen och visade sig vid måltiderna. De var fyra till bords: kapten Lundberg, Jonas Lie och det äkta paret Trotskij. Kaptenen trivdes med utlännarna.

– Sover Ni bra om natten, Mr. Trotskij? kunde han fråga. Och svaret kom med en gång:

– Ja tack. Mycket bra nu. Det som höll mig vaken var den norska regeringen. Nu då situationen har klarnat, sover jag ypperligt.

Trotskij och manskapet kom också väl överens. Julaftonsmorgonen blev han och hans fru inbjuden av överstyrman till att fira julen tillsammans med de norska sjömännen inne i salongen. Han tackade så mycket för det och sa att han var lite rädd för att hans och hans hustrus närvaro kanske skulle verka störande på norrmännen. ”Dessutom tror jag ju inte på det som är grunden till att ni firar jul. Men min hustru och jag sätter stort värde på att ni vill ha oss med.”

Så kom julafton. Paret Trotskij infann sig i salongen, hon i en svart silkeskjol, han i smoking. Man sjöng julsånger och höll tal, man åt och roade sig och paret Trotskij verkade trivas riktigt bra. Detsamma gällde sjömännen. Förstmaskinisten spelade på såg – kvällens höjdpunkt för honom var när Trotskij gick med på att pröva det ädla instrumentet och jublet steg mot taket. – ”Vilken melodi vill Ni helst höra då Trotskij? –” frågar han. ”Stenka Rasin” – svarar Trotskij. Och den får han. På såg.

Bara en av de närvarande kände sig utanför: Jonas Lie. Stämningen var spänd och tryckt, skriver han: ”Det var märkligt att höra stroferna – ‘aldrig tystnar tonen från himmelen’ och ‘låt folket som bröder samman bo – som kristna det kan sig passa’ – med tanke på den dystre gästen i vår mitt.” Lie satt, efter vad han själv säger, hela tiden som på nålar för att Trotskij skulle bryta in i den norska julaftonen och be om att få sjunga den sång *han* tyckte bäst om: – ”Internationalen”.

Men det gjorde han inte. Och inte föreslog Jonas Lie det heller. Han trivdes inget vidare. Och värre blev det allteftersom färden fortsatte. Inte visste han vart fartyget skulle hän och han var rädd för att det skulle hända något under överfarten. Han började bli nervös, sov dåligt om natten och kände sig alltmer isolerad och hjälplös om dagen. För att visa sin makt beslagtar han Trotskijs vapen, två revolverar och en del ammunition. Det gör inte stämningen bättre. Och riktigt illa blir det den dagen då det inkommer ett kodtelegram till fartyget, vilket vid dechiff-reringen visar sig innehålla följande besked: ”Proceed Baltic, further instructions later. –“. Skulle Trotskij likaväl utlämnas till Sovjet? Det hela började bli verkligen otrevligt.

Det var i denna stämning som Jonas Lie fick idén till sin bästa bok, kriminalromanen *En haj följer båten*. Den handlar om otrevliga och skrämmande händelser ombord på en norsk tankbåt på väg mot Amerikas kust och där huvudpersonen känner att det finns något ondskefullt ombord, ”ett levande odjur”, en rysk flykting med fult ansikte och brinnande ögon. Självfallet är inte de händelser som skildras i *En haj följer båten* identiska med de som ägde rum på ”Ruth”. Men Lies kriminalroman berättar ändå mycket om stämningen ombord och om hur han, Jonas Lie, upplevde det hela. ”För ett fartyg som färdas över havet är en värld för sig och de som är ombord delar samma öde, det uppstår ett litet och genomskinligt samhälle så länge som färden varar och det är besvärligt när fiendskap och misstankar förgiftar sinnena; det är värre, mycket värre än i land. Och stämningen på ‘Aina’ var inte bra.” Allteftersom dagarna går och detta fartyg kommer allt längre och längre ut på havet, sker det saker som gör människor ombord nervösa. Framför allt får huvudpersonen i boken nerverna på helspänn. Han tycker till slut att hela båten linkar ett spökskepp, en flygande holländare som skenbart är dömd till att i evighet segla runt på oceanen. ”Det var som om båten var sjuk – det vilade tungsinnen över den, det var som om en fuktig och kall hinna lade sig över allt och alla, vi förlorade humöret och pratade irriterat och argsint med varandra och grälade om den minsta bagatell.”

Nej, Jonas Lie, kan inte ha haft det lätt ombord på "Ruth". Han kom allt sämre och sämre överens med Trotskij, som mest höll sig för sig själv. En av sjömännen som var med på färden berättar:

Trotskij var båda tidigt uppe. Efter att ha fått frukost, kunde de spatsera från den ena till den andra änden av fartyget. Denna spatsertur kunde ofta vara en timme. Och samma tur tog de på kvällen om bara vädret tillät det.

När jag stod uppe på bryggan och såg dem gå föröver, verkade hon som en ung flicka, slank och med ljust hår. Hon gick gärna och dolde ansiktet. Hon hade antagligen varit besvårad av eksem och såg härjad ut. Förresten verkade hon mycket stillsam och pratade sällan.

När de inte var ute och spatserade, satt de i hytten och skrev. Han satt vid bordets långsida och hon vid änden. När han hade skrivit ett ark, skickade han över det till henne för att hon skulle läsa igenom det. "Min sekreterare och gode vän", brukade han säga om henne. –

Nyårsaftonen passerade fartyget Azorerna. Det var strålande väder med stark tropisk sol. Trotskij gick runt på däck hela dagen och betraktade svärmarna av flygfisk som kom upp ur vågorna och svävade bort till nästa vågkam. På morgonen hade han fått en liten överraskning – en överraskning som samtidigt var ett bevis på att manskapet satte värde på det främmande äkta paret. Sjömannen berättar:

– Då vi avgick från Oslo strax före jul fick jag en konfektask i julklapp av min syster. Nyårskvällen gick jag upp till det äkta paret Trotskij för att önska dem gott nytt år. Då frun var den enda damen ombord, tog jag med konfektasken för att ge den till henne. Hon var ensam inne då jag kom dit, så jag bara önskade henne gott nytt år, gav henne asken med konfekt, och gick. Det tog inte många minuter innan Trotskij kom springande till min hytt för att tacka för uppmärksamheten mot hans hustru – han hade tårar i ögonen. Det var säkert inte så ofta det hände.

Nyårskvällen satt Trotskij i sin hytt och funderade över sin situation. Han tänkte på det förflutna och på det som nu skulle komma, på det han blivit i livet och det han kunde ha blivit. Han tänkte på Stalin som hade velat göra det omöjligt för honom att slå sig ned någonstans på jorden. Han var inte bitter.

– Inte en enda dag under alla dessa år har jag känt mig knäckt eller besegrad. För människor som ser livet i svarta färger bara för att de förlorat en ministertaburett kan jag bara känna ironiskt medlidande. –

Bara på en man, eller kanske två, tänkte han med en viss bitterhet:

– Den fascistiske polisofficeren som följer oss är den ende som fått en nyårshälsning här. Genom radion fick han nyss ett lyckönskningstelegram för det nya året av sin socialistiske minister Trygve Lie.

Men Jonas Lie var inte den enda som gratulerades för sin befattning med Trotskij-affären denna nyårskväll. I Oslo mottog Trygve Lie en stor bukett ljusröda tulpaner från den sovjetryska ambassadören. Han var mycket glad över att Trotskij hade tvingats lämna landet. Det var Trygve Lie också.

Den första dagen på det nya året ser passagerare och manskap ombord på "Ruth" de första Bahamas-öarna dyka upp på styrbords sida av fartyget. En fyr blinkar i fjärran. Färden över Atlanten är slut. Det hade inte gått som Johan Ludwig Mowinckel i sitt stilla sinne hade hoppats: att Trotskij skulle förbli på skeppet som själva bilden av "en evigt vandrande jude", som han uttryckte det i Stortinget långt efter det att Trotskij gått i land i Mexico.

Den nya världen

Så stävade "Ruth" i full fart mot Mexico. Det hade visat sig att telegrammet om angöring i "Baltic" innehöll ett stavfel i koden. Det skulle vara "Proceed Tampico" och inte "Baltic", vilket tedde sig meningsfullare för kapten Lundberg. Tampico är som bekant en hamnstad i

Mexikanska golfen. Först dyker Florida-kusten upp. Inne på land ser passagerarna och besättningen på "Ruth" palmerna som vajar i havsbrisen och järnvägen som leder ut till USAs flottbas i Key West. Så rundar de näset och går in i Mexikanska golfen.

Trotskij lider i den kraftiga värmen och blir mer och mer nervös allteftersom han närmar sig destinationsorten.

- Hur står det hela egentligen till? frågar han Jonas Lie.
- Jag utgår från att vi kommer få närmare instruktioner om att sätta oss i förbindelse med de mexikanska myndigheterna.
- Jag är van att ha vänner omkring mig. Jag måste ta hänsyn till min hustrus säkerhet!
- Det bör kunna ordnas. Sänd ett telegram till Diego Rivera. Förresten är det de mexikanska myndigheternas sak att avgöra detta.
- Jag vill inte gå i land om inte mina vänner är där och råder mig till det.
- Skicka då ett telegram till den norska konsuln i Tampico och fråga om Diego Rivera eller andra vänner kan möta Er vid ankomsten.

Jonas Lie är å sin sida också nervös för hur detta ska sluta. Han börjar bli otrevlig mot Trotskij och får honom till att brusa upp. Bland annat genom att säga att han behåller Trotskij's revolverar och ammunition. För som han skriver i sin dagbok: "Om det skulle bli nödvändigt att tvinga paret i land med våld, då gick det självfallet inte an att de hade skjutvapen".

Lie grubblar intensivt över vad han ska göra om Trotskij vägrar att gå i land. Han ligger vaken nätterna igenom och tänker på detta. Och så lägger han upp en plan.

- Jag låter ta upp all hans bagage på däck, så att det är gjort i en handvändning att få det iland. Ställer han till besvär frågar jag de mexikanska auktoriteterna om hans pass är giltigt. Är bara det OK så måste han kunna avlägsnas från norskt territorium.

Nåja, men hur? Det skriver inte Jonas Lie något om. I gengäld har styrman Midbøe berättat om detta på ett sätt som inte kan missförstås.

- Ombord var det naturligtvis mycket diskussion om vad som borde göras om de förvägrades ankomst eller om de själva vägrade gå i land. Till Norge kunde vi inte komma tillbaka med dem. Jonas Lie föreslog att sätta dem i en livbåt och lämna dem. På detta svarade kaptenen att han aldrig hade hört talas om någon stackare som flöt omkring i havet och som en sjöman inte skulle plocka upp. För övrigt skulle han aldrig placera i en båt två gamla människor som inte hade en chans att rädda sig själva. – Men om jag kräver det å regeringens vägnar? – Efter vi lämnade Norge finns det bara en regering här ombord och det är jag, fick han till svar. Sedan kom han till mig och beklagade sig över det svar han hade fått: – "Vad i all världen skulle jag då med ombord för", sa han i ilsken ton. Det kunde han gärna fundera över.

Den 8 januari gled fartyget sakta in mot Isla Lobos och Tampico. Inne på land ser man det typiska mexikanska kustlandskapet. Höga berg i bakgrunden och i förgrunden ett naket land med kaktus och avsvett gräs, här och där ett oljetorn och något skjul av korrugerad plåt.

- Dagen innan vi kom in till Tampico kom Trotskij och berättade att han ansåg att manskapet hade varit så artigt och vänligt mot både honom och hans hustru, att han ville ge dem ett litet minne av resan. Han ville veta om jag kunde tänka mig något sätt att göra detta på. Jag berättade då att jag visste att de höll på att samla in till en radioapparat och hävdade att det skulle vara passande att lägga lite i den kassan. Det ansåg han vara en utmärkt idé och gav mig 20 dollar för vidarebefordran.

Så kommer sista dagen ombord. Nu skall Leo Trotskij och hustru äntligen få gå iland och ta definitivt farväl av Norge. Hela natten har han och Natalja vandrat rastlöst fram och tillbaka inne i hytten. De är spända och oroliga, men gör vad de kan för att behärska sig.

– Vi visste inte vad som väntade oss. Våra pass och våra skjutvapen var fortfarande i polis-fascistens händer. Han fortsatte att upprätthålla den regim som den ”socialistiska” norska regeringen hade påbjudit, även i Mexicos territorialvatten. Vi har klargjort för både polismannen och kaptenen att vi bara går iland frivilligt om vi hämtas av vänner. Vi har inte ringaste anledning att tro mer på GPU:s norska vasaller här i tropikerna än på Oslos breddgrader.

Klockan sex på morgonen ser de ljusen från staden Tampico. Klockan sju kommer lotsbåten. En mörkhyad man tar sig upp för lejdaren och övertar kommandot över fartyget som rör sig långsamt in mot hamnen. Efter en stund kommer ännu en lite båt. Denna gång är det mexikanska officerare och soldater som går ombord och placerar ut väpnade vakter på fartyget. General Beltrán från den mexikanska armén hälsar Trotskij välkommen till Mexico, å president Cárdenas vägnar. Och så kommer vännerna. Inte Diego Rivera själv – han hade dagen innan träffats av ett skott, så det blev hans bländande vackra hustru Frida som kom och tog emot gästerna. Tillsammans med henne kom också andra amerikanska vänner till Trotskij, Max Schachtmann, George Novack med flera. Jonas Lie står och ser på omfamningarna. Han konfererar med den mexikanska polisen. Är passen i ordning? OK, kom igen. Kan Trotskij få tillbaka sina vapen eller –? OK inget som hindrar detta. Kom igen.

– Efter fyra månaders fångenskap och isolering var det särskilt glädjande att möta vänner igen, skriver Trotskij. – Den norske polismannen såg förläget på hur förekommande och älskvärt den mexikanska polisen behandlade oss.

Journalisterna myllrar ombord. Pressfolk från hela världen har fått nys om sensationen och formligen belägrar Trotskij inne i salongen där det stora bordet med den norska flaggan står. Hur hade Trotskij haft det under resan? Vad ansåg han om behandlingen i Norge? Varför hade han inte svarat på de telegram som han fått under resan?

Egentligen var det emot föreskrifterna att hålla presskonferens ombord på det norska fartyget. Jonas Lie var också inne på tanken att förbjuda alla intervjuer, men pressmännen och foto-graferna gick inte att stoppa. ”Och jag avlägsnade flaggan från bordet, innan fotograferna och filmoperatörerna kom igång”, tillfogar Lie uttrycksfullt.

– Norge har behandlat mig mycket illa, sa Trotskij till världspressen denna dag. Och det slogs upp stort.

Fortsättningen fick inte lika stort utrymme: – men jag har bevarat min sympati för det norska folket.

För övrigt förklarade han att han inte hade fått tillåtelse att svara på telegrafiska frågor från pressbyråer och tidningar under överfarten.

– Den norska regeringen hade funnit det nödvändigt att beskydda Förenta staterna och andra länder mot mina idéer och berövade mig rätten att använda fartygets trådlösa station [radio]. Jag kunde inte ens kontakta mina amerikanska vänner när det gällde rent praktiska frågor.

På en direkt fråga svarade Trotskij också att den enda förklaringen till den norska regeringens hållning under de senaste månaderna var diplomatiska och handelspolitiska påtryckningar från utlandet.

Precis klockan 14 norsk tid lämnade de fartyget. Det norska äventyret var slut. Det mexikanska hade börjat.

– Kontrasten mellan det nordliga Norge och det tropiska Mexico var inte bara en fråga om klimat. Här mötte vi gästvärdighet och uppmärksamhet överallt – i stället för den motbjudande atmosfär av godtycke och osäkerhet som vi hade genomlevt under många månader.

Ombord på ”Ruth” är lättnaden stor – i alla fall hos polistjänstemannen Lie. På kvällen telegraferar han hem till det norska justitiedepartementet att ”Olsen & Co”, de tacknamn som man

hade hittat på för Trotskij och fru, hade kommit fram välbehållna och att de gått iland i Tampico samma dag och fortsatt sin resa mot Mexico City.

Motorfartyget ”Ruth” lämnade också Tampico kort efteråt och fortsatte till sin destinationsort, Port Arthur i USA. Om denna sista del av resan berättar en av fartygsofficerarna – densamma som hade skänkt fru Trotskij en konfektask under överfärden:

– Då vi gick uppför den breda älvmyningen till staden var det stora lastbilar med kameror på båda sidor. Det var vissa i USA som trodde att vi fortfarande hade passagerarna ombord. Då vi kom till kajen, kom en mängd reportrar ombord och ville ha reda på allt mellan himmel och jord. Vi hade på förhand fått lova att inte uttala oss.

Senare fick jag se en bild av mig själv i den världsberömda tidskriften ”Life”, med texten: ”Mannen som serverade dem varm choklad varje morgon”. Detta var en vink från Jonas Lie om den konfektask som jag gav fru Trotskij på nyårsdagen.

Kort efter återkomsten till Oslo blev Jonas Lie utnämnd till chef för uttryckningspolisen. Då tyskarna ockuperade Norge gick han som en av de första i polisen över till fienden. I september 1940 utnämnde rikskommissarie Terboven honom till ”statsråd” för polisdepartementet. Året därpå blev han också chef för det ”germanska SS Norge”. Han företog sig mycket som han hade mycket mindre heder av än transporten av Trotskij. Bland annat ledde han tvångsevakueringen av Finnmark 1944. Han dog i maj 1945, samtidigt som de tyska styrkorna i Norge kapitulerade.

Hemma i Norge var man inte särdeles tillfreds med Trotskijs uttalanden i Mexico. *Arbeiderbladet* skrev:

Något av det första som Trotskij beklagade sig över då han kom i land i Mexico var att Norge hade behandlat honom dåligt. Det är tacken för sist och för värdskapet.

Det var NRK [norska radion] som hade förmedlat Trotskij första uttalanden i Amerika. Men radioutsändningen hade bara tagit med den första, negativa delen av uttalandet. Resten utelämnades i sändningen.

Mot detta reagerade ”Ruth”s ägare, skeppsredare Hagbarth Waage, som hade haft ett samtal med Trotskij omedelbart innan fartygets avgång den 19 december. Han ryckte ut ned en offentlig förklaring:

Trotskij uttalade sin tillfredsställelse med vistelsen i Norge och att han inte kände någon bitterhet mot någon. Detta sa han på ett sådant sätt att han gärna ville få det fört vidare.

Rent bortsett från att Trotskij hade mycket goda grunder för att förklara sig missnöjd med den norska regeringens behandling av honom under fyra månader, är det påfallande hur positivt inställd till Norge han i verkligheten var under den sista delen av sitt liv. Han kunde nog angripa regeringen Nygaardsvold för orättvis och orättfärdig behandling. Men det norska folket såg han alltid som ett vänfolk.

Trots allt så har vi bevarat varma minnen om skogarnas och fjordarnas vackra land, landet med snö under januarisolen, med skidor och kälkar, de blonda, blåögda barnen och det lite tungsinta och vemodiga, men allvarliga och ärliga folket.

Trotskijs avresa försiggick i djupaste hemlighet. Regeringen vill ha det på det sättet, den ville till varje pris slippa oroligheter. Därför kallade den till presskonferens i utrikesdepartementet redan samma kväll som fartyget med Trotskij lämnade den norska kusten.

Statministern var närvarande, utrikesministern, justitieministern och flera notabiliteter, plus representanter för den norska pressen. De höga herrarna gav pressen förtroliga upplysningar om vad som höll på att ske, och hemställde högtidligt till pressfolket att de inte skulle skriva ett ord om detta förrän Trotskij hade satt foten på Mexicos jord. Detta av säkerhetsmässiga

skäl. Och det var inte tal om att journalisterna skulle vägra. Här skulle för landets skull den mest fullständiga tystnad bevaras.

Varefter tystnaden bryts bara ett par dagar senare. Det sker via tidningar i Stockholm, dit nyheten har levererats av en Oslo-korrespondent. På julafton har i alla fall Oslo-tidningarna nyheten om Trotskij avresa med stora rubriker över hela förstasidan. Jublet är stort i högerpressen, som så länge har gått in för utvisning. Och kommunistpressen följer upp. Bara från några enskilda personer kommer protester. De är i gengäld kraftiga. Helge Krog sa:

– I en artikel om Trotskij och arbetarregeringen skrev jag att om regeringen inte, medan det ännu fanns tid, följde de enträgna uppmaningarna från socialister i alla länder om att ge Trotskij hans frihet tillbaka, så skulle Trotskij-fallet i Norges historia och i den internationella arbetarrörelsens historia förbli en skamfläck för den norska arbetarregeringen. Nu är skamfläcken där. Den kan inte tvättas bort. Och den blev till slut ännu mer vanhedrande än som Stalin och Hitler tillsammans hade kunnat hoppas.

I *Dagbladet* får han stöd från självaste redaktören, Einar Skavlan:

– Det har inte hänt många gånger tidigare i vår historia att en politisk flykting har utvisats ur Norge. Det skedde 1850 då Harro Haring, den danske socialisten och upprorsmakaren, utvisades ur landet. Då protesterade folk som Henrik Ibsen, Bjørnstjerne Bjørnson och Aasmund Vinje. Nu sker samma sak igen. Och Trotskij har inte bara nekats rätten till att vara i Norge – regeringen har själv sett till att förpassa honom ur landet. Han är inte bara utvisad. Han är avhyst.

Det blev en del debatt om huruvida Trotskij hade utvisats eller inte. Regeringen och Trygve Lie menade att det var han inte. De radikala och en del av den övriga pressen höll fast vid att han var det. *Tidens Tegn* uttryckte det på följande vis:

– Vi har knappast fel i att regeringen medverkat till att bringa Trotskij's papper i den nödvändiga ordningen – annars skulle avresan inte ha kunnat gå så snabbt. Trotskij framställde dessutom vissa villkor för att resa, men dessa avslogs.

Tidningen menade för övrigt att det var *riktigt* av regeringen att utvisa Trotskij. Inte därför att han hade de uppfattningar han hade, utan på grund av den verksamhet han bedrev och därför att han blivit ”den stora symbolen för ultrarevolutionära krafter och för oppositionen i Ryssland”. *Tidens Tegn* försvarar alltså Stalin mot Trotskij. – som så många andra på högerflygeln och i Arbeiderpartiet också gjorde. Det var precis motsatsen till det som den lilla gruppen radikala intellektuella gjorde. På ett möte i studentföreningen denna vår 1937 gick Helge Krogh, Arnulf Øverland och Haakon Meyer till storms mot regeringen och Trygve Lie just därför att de hade solidariserat sig med Stalin mot den internerade Trotskij. Men gruppen kom ingen vart med angreppen. Trygve Lie stod åter bred och självsäker på stridsplatsen:

– Vi stod här inför en man som stod högt över både regeringen och landet. För honom gällde bara ett hänsyn – hänsynen till den store Leo Trotskij. Han blev för stor för oss. Vi kunde inte härbärgera honom i vårt land.

Det visade sig i alla fall att det fanns en instans i landet som inte på något sätt ville finna sig i att Trotskij blev för stor för oss. Det var skattmasen i Norderhov kommun. Kort efter det att Trotskij hade lämnat landet begär han utmätning av skatt. Trotskij är skyldig kommunen 4000 kronor. Det hade förelagts honom efter att han blivit internerad och utan att han visste om det. Och så vill skattmasen försäkra sig om Trotskij's efterlämnade konto i Christiana Bank och Kreditkasse. Den blir helt enkelt beslagtagen av skattemyndigheterna. – Osmakligt, säger *Morgenbladet*. Detta går inte för sig. Låt regeringen betala det hela.

Men regeringen arbetar hårt med att betala interneringen som totalt kostade 25 000 kronor, och resan som gick på 12 000 kronor, med omdirigeringen av fartyget och det hela. Diskussionen om detta drunknade emellertid fullständigt då den sista stora sensationen i Trotskij-fallet dök upp på scenen i slutet av januari 1937: historien om Pjatakovs flygtur.

Norskt efterspel

Den 20 januari 1937 innehöll tidningarna världen över telegram om nya rättegångar i Moskva. Nu skulle bland andra Trotskijs gamla vänner och stridskamrater Rakovskij och Pjatakov ställas inför rätta, anklagade för att ha samarbetat med de tyska nazisterna och med Trotskij i Norge.

Själva rättegången gick av stapeln den 23 januari. Första namnet i anklagelseakten var Jurij Pjatakov, gammal bolsjevik, vän till Lenin och en av de stora experterna i ekonomiska frågor i Sovjet. Åtalet gick ut på att han hade organiserat ett s k reservcentrum i Sovjet, efter direkta anvisningar från Leo Davidovitj Trotskij – ett centrum som hade som sin huvuduppgift att störta den sovjetiska regeringen, insätta Trotskij som regeringschef och återupprätta de kapitalistiska förhållandena i landet. För att uppnå detta hade Pjatakov och Trotskij nära samarbetat med framstående tyska nazister, bland annat Rudolf Hess, Führerns ställföreträdare. Under förhöret av Pjatakov kom det fram detaljer om hans förbindelser med Trotskij i Hønefoss som var ägnade att väcka uppseende i Norge. Pjatakov ”erkände” nämligen att han 1935 med flyg hade besökt Trotskij i Ringerike och där fått instruktioner om hur han skulle undanröja Stalin. Vittnesbördet blev avgörande för en rad människors liv. Och det ledde till en sådan uppståndelse i Norge, att det är lika bra att låta det stenografiska referatet från rättegången tala:

Vysjinskij (till Pjatakov): Berätta om under vilka omständigheter ni reste till utlandet? Vilken var den officiella anledningen till resan och vad hände er där inofficiellt?

Pjatakov: Jag sade redan att vid mitt samtal med Radek i slutet av 1935 frågan om nödvändigheten av att på ett eller annat sätt sammanträffa med Trotskij gjorde sig gällande. Då jag under detta år på tjänstens vägnar skulle göra en resa till Berlin på några dagar, så lovade jag att försöka träffa samman med Trotskij. Radek rekommenderade mig då att i Berlin vända mig till Buhartsev, som stod i förbindelse med Trotskij, för att han skulle hjälpa mig att arrangera mötet. Jag reste till Berlin och träffade Buhartsev.

Vysjinskij: När var det ungefär?

Pjatakov: Det var den 10 december, under första hälften av december. Samma dag eller dagen efter träffade jag Buhartsev, som passade på ett tillfälle, då ingen var närvarande, och meddelade mig att han för några dagar sedan fått reda på min ankomst, att han meddelat Trotskij härom och nu väntade underrättelse från Trotskij. Påföljande dag sände mig Trotskij ett bud, som Buhartsev sammanförde mig med i Tiergarten i en allé, bokstavligen för ett par minuter. Han visade mig en liten lapp från Trotskij, på vilken det var skrivet några ord: ”J. L., ni kan ha fullt förtroende för den person, som överbringar dessa rader.” Ordet ”fullt” var understruket, så att jag förstod att den person, som Trotskij sänt var fullt pålitlig.

Denna persons namn känner jag inte, han kallades – jag kan inte nu säga precis – antingen Henrik eller Gustav, jag tror det var Gustav, som något slags täcknamn, eller möjligen Henrik. Han sade att han hade i uppdrag av Leo Davidovitj att ordna ett sammanträffande, en färd till Trotskij, emedan Trotskij enträget fordrade att få tala med mig...

Han ställde mig frågan om jag vore beredd att resa med flygmaskin. Jag sade att jag var beredd, fastän jag insåg hela risken i ett sådant företag...

Följande dag infann jag mig tidigt vid ingången till flygfältet, han stod vid ingången och förde mig vidare. Först visade han mig ett pass, som gjorts i ordning åt mig. Det var ett tyskt pass. Alla tullformaliteter ordnade han själv, så att jag endast hade att skriva namnet under.

Vi steg in i flygmaskinen, startade och flög utan mellanlandningar, och omkring kl. 3 på dagen landade vi på flygfältet vid Oslo. Där stod en automobil. Vi satte oss i bilen och körde iväg. Vi körde c:a 30 minuter och kom till en villaort. Vi steg ur, gick in i en villa, som ej var dåligt inredd, och där träffade jag Trotskij, som jag ej sett sedan 1928. Här ägde mitt samtal med Trotskij rum.

Vysjinskij: Var någon närvarande vid detta samtal?

Pjatakov: Absolut ingen, emedan det hela omgavs med yttersta konspiration både från hans och från min sida. Inte ens den person, som förde mig till dörren, kom in dit. Där talade jag med Trotskij mellan fyra ögon.

Vysjinskij: Hur länge räckte samtalet?

Pjatakov: Omkring två timmar.

Vysjinskij: Berätta vad ni talade om.

Pjatakov: Samtalet började framför allt med de informationer, som jag medförde. Jag rapporterade om vad det trotskij-zinovjevskas centrum redan gjort. Vid denna tid hade Trotskij redan erhållit Radeks brev, och han var synnerligen uppbragt. Under samtalet avbröt han mig och slängde åt mig allehanda hånfulla inkast och repliker om vår försonlighet, om att vi inte begrep situationen och sådana uttryck som: ”Ni lever i den gamla goda tiden” och liknande ironiska uttryck, som tydligt visade hans missnöje. När det blev fråga om skadegörelseverksamheten, släppte han lös över mig en hel störtflod av beskyllningar och slängde åt mig ironiska anmärkningar, exempelvis: ”Ni kan inte slita er loss från den stalinska navelsträngen, ni tar det stalinska uppbygget för ett socialistiskt.”...

Pjatakov: Trotskij sade mig för sin del: naturligtvis diskuterar ni där alldeles för mycket alla slags internationella frågor, egentligen skulle ni sysselsätta er med de saker, som går dåligt hos oss, – d. v. s. han syftade på den terroristiska, skadegörelse- och diversionsverksamheten – och vad beträffar de internationella angelägenheterna, så både förstår och sköter jag den saken bättre än ni – och så berättade han mig.... jag vet inte, jag kan ej garantera att han har gjort det, men jag kan tala om, vad han berättade mig.

Vysjinskij: Han talade om att ni pratar och diskuterar mycket i stället för att syssla med praktiskt diversions- och skadegörelsearbete?

Pjatakov: Och terroristiskt...

Vysjinskij: Det var således än en gång speciellt tal om att sysselsätta sig med denna verksamhet?

Pjatakov: Speciellt diskuterades det ej, men hela detta samtal var uppfyllt av alla slags uttryck av det allra största missnöje, han lät med alla slags ordvändningar och antydningar förstå, att vi utträttat litet på detta område, ifråga om praktiskt skadegörelse-, diversions- och terrorverksamhet, detta sades som svar på min information om vad som utträttats hos oss.

Vysjinskij: Vad sade han ytterligare, då han talade om att det utträttats litet?

Pjatakov: I samband med de internationella frågorna ställde Trotskij särskilt skarpt frågan om utbildning av diversionskadrer. Han förebrädde oss för att vi ej tillräckligt energiskt sysselsatte oss med diversions-, skadegörelse- och terrorverksamhet.

Med förfäran och avsky, blandat med förtvivlan sitter Trotskij i sin nya exil i Mexico och läser pressens redogörelse för detta vittnesmål. Han vet att det Pjatakov säger är ren och skär lögn, och han vet att Pjatakov tvingats uttala lögnerna, eftersom åklagaren vill komma åt honom, Trotskij. Men i motsats till förra gången Vysjinskij var på krigsstigen är han nu fri och obunden. Nu kan han offentligt gå i svaromål mot det hela och visa världen hur absurda och groteska Moskva-rättegångarna är. Den mexikanska regeringen har inte belagt honom med munkavle. Trotskij får göra vad han vill för att avslöja hela systemet med de frivilliga bekännelserna i Moskva. Och nu vill han först och främst bevisa att historien om Pjatakovs besök i Norge är lögn från början till slut.

I en kommuniké som offentliggörs och världspressen den 24 januari, samtidigt som det sänds telegrafiskt till domstolen i Moskva, skriver Trotskij:

– Om Pjatakov kom till Oslo under eget namn, skulle hela den norska pressen ha meddelat detta. Följaktligen måste han ha kommit under ett annat namn. Och jag frågar: Vilket? Och hur kan Pjatakov ha kunnat företa en resa till Norge utan att de sovjetiska ambassaderna i Tyskland och Norge har vetat om det? Kan han beskriva inredningen i min bostad? Har han sett min hustru?

Vilka kläder hade hon? Hade jag mustasch eller inte? Hur var jag klädd? Har Pjatakov sett familjen Knudsen som alla våra bekanta, utan undantag, presenterades för? Låt Pjatakov i domstolen besvara dessa frågor. Därmed kan han bevisa att han varit i Norge och att han inte bara upprepar de svar som GPU har lagt i hans mun. –

Men domstolen i Moskva tog ingen hänsyn till detta. Förhandlingarna fortsatte som förut, med förhör av nya åtalade.

I Norge väckte referaten av Pjatakovs förklaring den 23 och 24 januari helt förståeligt stor förskräckelse och förvirring. Kunde verkligen detta vara sant? Ja, skriver *Arbeideren*. Nu har vi fått det ovedersägliga beviset på att Trotskij har planlagt att ta Stalins liv.⁴⁰

Men *Arbeiderbladet* kan inte förmå sig till att tro det. Inte heller den övriga norska pressen. *Aftenposten* inhämtar upplysningar från Kjeller-flygplatsen⁴¹, och redan i aftonupplagan den 25 januari kan tidningen meddela att det under december 1935 inte hade kommit ett enda utländskt flygplan till Oslos flygplats. Dagen efter intervjuas direktör Gulliksen på Kjeller av flera norska tidningar. Och han bekräftar att inget utländskt plan landat på Kjeller-flygplatsen under december 1935. Det landade bara ett enda plan på flygplatsen denna månad, och det var ett norskt plan som kom från Linköping. Men det planet hade inga passagerare. Också Konrad Knudsen tar till orda och skickar statsåklagaren Vysjinskij ett telegram som offentliggörs i pressen:

– Jag meddelar Er att det idag officiellt har bekräftats att det i december 1935 inte landade något privat eller utländskt plan på flygplatsen vid Oslo. Som Leo Trotskijs värd bekräftar jag också att det i december 1935 inte kan ha ägt rum något samtal i Norge mellan Trotskij och Pjatakov.

Det nästa som sker är att utrikesdepartementet i all hemlighet får ett brev från Sovjets legation i Oslo. Det kommer med bud den 26 januari och innehåller en rad frågor som det önskas svar på.

1. Förekommer det under vintermånaderna reguljär passagerarflygning mellan Oslo och grannländerna?
2. Om inte – är flygplatsen öppen under nämnda månader?
3. Är flygning överhuvudtaget möjlig på vintern?

Ryssarna önskade ”skyndsamt svar” och utrikesdepartementet vidarebefordrade frågorna till försvarsdepartementet, som den 27 januari gav den sovjetiska legationen följande svar: *nej* på fråga 1, *ja* på frågorna 2 och 3. ”På Kjellers flygplats vid Lillestrøm kan man i överensstämmelse med de internationella reglerna landa hela året runt”.

Samma dag som ryssarna fick dessa upplysningar, återvänder åklagare Vysjinskij till Pjatakovs fall. Han frågar ut honom om flygturen till Oslo i december 1935 och om han vet vilken flygplats han landade på.

Pjatakov: Nära Oslo.

Vysjinskij: Hade ni inga svårigheter vid landningen eller för tillträdet med flygmaskinen till detta flygfält?

⁴⁰ *Arbeideren* försökte således lojalt backa upp Moskva i frågan, men de sovjetiska arkiven visar att de norska kommunisterna inte alls var så övertygade om att Pjatakov verkligen besökt Trotskij i Norge eller att det gått till på det sätt som påstods under rättegången. Partiledningen skickade nämligen två telegram till Moskva där de begärde att få ”detaljer” om Pjatakovs visit i Oslo. ”För oss är det utomordentligt viktigt” skrev man i det första telegrammet. De fick dock inga svar på de två telegrammen. Se dokumentsamlingen *Enemies Within the Gates? The Comintern and the Stalinist Repression, 1934-1939*, Yale University 2001, s. 195.

⁴¹ *Kjeller* fungerade som Oslos flygplats fram till sommaren 1939, då den ersattes av *Fornebu* (som 1998 i sin tur ersattes av *Gardemoen*, den nuvarande flygplatsen). *Kjeller* omvandlades till enbart ett militärflygfält och är så fortfarande.

Pjatakov: Jag var upprörd på grund av resans ovanlighet, jag fäste ingen uppmärksamhet vid detta.

Vysjinskij: Känner ni namnet Kjeller?

Pjatakov: Nej.

Vysjinskij: Ni bekräftar, att ni landade på ett flygfält nära Oslo?

Pjatakov: Nära Oslo. Det minns jag.

Vysjinskij: Ja har inte fler frågor. Jag har en anhållan till rätten. Jag intresserade mig för denna omständighet och anhöll av Kommissariatet för utrikes angelägenheter att de skulle skaffa mig en upplysning, ty jag ville verifiera Pjatakovs utsagor i detta fall. Jag erhöll en officiell upplysning, vilken jag anhåller om att bifoga till handlingarna. (Läser.)

”Konsulära avdelningen vid Folkkommissariatet för utrikes ärenden meddelar härmed Sovjetunionens allmänna åklagare att i överensstämmelse med ett meddelande, som erhållits av Sovjetunionens befullmäktigade representant i Norge, flygfältet i Kjeller, nära Oslo, i överensstämmelse med internationella regler året runt mottager andra länders flygmaskiner och att landning och startning av flygplan är möjlig även under vintermånaderna.”

(Till Pjatakov.) Det var i december?

Pjatakov: Alldeles riktigt.

Vysjinskij: Jag anhåller om att det läggs till handlingarna.

Men därmed var inte saken definitivt avgjord, åtminstone inte i Norge. Här hade man aldrig påstått att det var omöjligt att landa på Kjeller under vintern. Man hade sagt att det inte hade landat något plan under december månad. *Arbeiderbladet* förhörde sig på nytt hos Kjellers ledning om detta. Direktör Gulliksen har nu undersökt saken mycket noga och säger att det inte är möjligt att något plan kan landa på Kjeller utan att bli upptäckt. Där är det ständigt en patrullerande militärvakt.

- När landade då sist ett utländskt flygplan före december 1935?
- Den 19 september. Det var ett engelskt plan, G.A.C.S.F., som kom från Köpenhamn. Det fördes av den engelske flygaren mr Robertson, som jag känner mycket väl.
- Och efter december 1935, när kom då första gången ett utländskt plan till Kjeller?
- Den 1 maj 1936.
- Det framgår med andra ord av flygplatsens böcker att det mellan den 19 september 1935 och 1 maj 1936 inte hade landet något utländskt plan där uppe?
- Ja.

Därmed skulle man tro att det obestriddligt slagits fast att Pjatakov inte kunde ha landet på Kjeller vintern 1935-36.

Och att han vid denna tidpunkt omöjligen kunde ha konspirerat med Trotskij mot den ryska regeringen.

Inte desto mindre förklarar Trotskij till pressen den 29 januari – flera dagar efter att dessa upplysningar kom fram.

- Jag fruktar starkt för att GPU nu kommer att skynda sig att skjuta Pjatakov, för att förekomma nya obehagliga frågor och förhindra att en eventuell internationell undersökningskommission skulle kräva nya förhör av Pjatakov.

Och helt riktigt. Dagen efter dömdes han till döden. Två dagar senare blev han skjuten.

Förskräckelsen i Norge, och i resten av världen, blev stor. Detta var för upprörande.

Arbeiderbladet och hela den socialdemokratiska pressen tar skarpt avstånd från avrättningen av Pjatakov. I Oslo protesterar författarna Nini Rolf Anker, Sigurd Hoel, Gunnar Reiss-Andersen, Nils Collett Vogt, Lars Berg, Helge Krog, Aksel Sandemose och Arnulf Øverland

genom att tillkännage sin bestörtning över rättegångens formaliteter. Det hade ju till 100% blivit motbevisat att Pjatakov skulle ha varit i Norge!

Bara kommunisterna höll stånd. De gick till angrepp mot Arbeiderpartiet och deras press för det som de hade skrivit om den andra Moskva-rättegången. ”Varenda en av de artiklar som stått att läsa har varit så gemena att de lika gärna kunde ha varit skrivna av den mest inskränkta borgerlige pressmurvel.” Till och med en man som Adam Egede Nissen tar sig till att skriva att Trotskij har velat sälja ut sovjetlandet för hitlerska pengar. Och Martin Andersen Nexø kommer upp från Danmark och slår dundrande fast att Pjatakovs flygtur *har* ägt rum. Men då fick han också svar av Sigurd Hoel: Om det överhuvudtaget är möjligt att visa *något* är lögn i denna värld, så är det historien om Pjatakovs flygtur, sa Hoel. Och eftersom det var den viktigaste hörnstenen i bevisföringen, faller därmed hela processen totalt samman i småbitar.

Men kommunisterna ger sig inte. Det har inte blivit *bevisat* att Pjatakov inte kom flygande till Norge. Det är *påstått*, men inte bevisat. Och vem har sagt att Pjatakovs plan landade på Kjeller?

I slutet av februari kan *Arbeideren* berätta att Trotskij i december 1935 var på en stugtur i Ringkollen, och att den var ”mycket mystisk”. Den 12 mars kan de vidare meddela att ett flygplan kom söderifrån och landade på Øyangen just den dagen Trotskij bodde i Knudsens stuga vid samma vatten. Det finns vittnen till detta och tidningen menar att detta förklarar Pjatakovs påstående om en flygtur till Norge. Han har rätt och slätt besökt Trotskij i stugan! Vad skulle för Trotskijs ha där att göra ensam, vintertid?

Förklaringen väckte uppseende och det skrevs mycket om den våren 1937. Men den innehåller uppenbara svagheter, ja den strider mot praktiskt taget allt som Pjatakov själv sade under förhören i Moskva. Om att en bil stod och väntade på honom vid flygplatsen, exempelvis. Om att Trotskijs hus låg i en förstad utanför Oslo. Och det måste sannerligen ha varit en flygare med lokalkännedom som från Berlin skulle ha klarat av att hitta Øyangen-sjön i Nordmarka. Den var för det första belagd med en massa snö – och dessutom fanns det hundratals liknande sjöar runt omkring. Och vem skulle ha gett flygaren beskrivningen? Trotskij hade aldrig varit i Knudsens Ringkollen-stuga tidigare. Och när tidningarna skrev att det inte fanns någon förnuftig förklaring på stugturen i december, då måste också Knudsen säga:

– Ja, vad tusan skulle Trotskij ut i skogen att göra vid en sådan tid på året? Vad har överhuvudtaget människor i skogen att göra på vintern? Men inte desto mindre kryllar det av folk däruppe från det snön kommit till att den tinar.

Kan man inte tänka sig att Trotskij som andra dödliga kan sätta pris på en god skogstur under vintern i en så grann terräng som Nordmarka? –

Arbeiderens förklaring håller inte. Den är för fantastisk. Men verkligheten var ännu mer fantastisk. Eller för att säga det med Trotskijs egna ord:

– GPU har tvingat den olycklige Pjatakov till att flyga ut på en imaginär luftfärd till mig, precis som inkvisitionen vingade häxorna till att rida på ett kvastskäp till möten med djävulen.

Men de norska kommunisterna trodde fullt och fast på att Trotskij hade haft ett verkligt besök i Ringkollen. Precis som de trodde på att han hade ödelagt fabrikerna i Sovjet och lagt spikar i smöret och liknande elaka saker.

Därmed var Trotskij-debatten i Norge i färd med att ebba ut. Den blossade upp en sista gång i juni 1937, då protokollkommitténs utlåtande om de provisoriska förordningarna diskuterades i Odelstinget. Denna debatt präglades av efterklokhet, men också av en viss lättnad över att ha blivit kvitt en besvärlig gäst – på så sätt att några ville medge det.

Flera av Arbeiderpartiets talare sade att interneringen hade med vårt förhållande till Sovjet att göra (Johannesen, Knudsen, Vegheim, Nygaardsvold). Trygve Lie uttryckte det så här:

Då svårigheterna inställde sig, då man fick hänvändelser från Sovjetunionen, då inbrottet hos Trotskij ägde rum, då var tidpunkten inne för alla borgerliga partier att rikta de mest ondskefulla angrepp på regeringen på grund av valkampen. Då fick vi alltihopa.

Slutsatsen blev den att flertalet beklagade hela Trotskij vistelse i landet och manade till att visa större försiktighet en annan gång. Eller som ordförande Undrum (H) uttryckte det:

– Vårt land har inga förpliktelser gentemot sjuka utlännningar eller politiska flyktingar av vilket slag som helst. Allt detta tal om asylrättens förpliktelser i detta sammanhang förefaller mig ganska meningslöst.

Minoriteten höll inte med om detta. De borde ha tagit upp kampen för asylrätten också under augustidagarna 1936 – det skulle ha stärkt Norge moraliskt.

In i framtiden

För Mexico var det otvivelaktigt en moralisk seger att ha gjort det som ingen annan tordes: ge Trotskij oinskränkt asyl inom sina gränser. Det visade sig då Dewey-kommissionen – eller ”Undersökningskommissionen för anklagelserna mot Leo Trotskij i Moskva-rättegångarna” som den hette – sammankallades 1937 och började gå igenom dokumenten och bevismaterialet i det besvärliga fallet. Radikala människor över hela världen och arbetarrörelsen i många länder följde förhandlingarna med uppmärksamhet – även om de direkta anhängarna till Trotskij blev färre och färre. Men den slutsats som Dewey-kommissionen kom fram till – och som bröt med anklagelserna i Moskva-rättegångarna på väsentliga punkter – godtogs av ganska många även utanför trotskisternas krets. Stalin hade verkligen använt sig av förskräckliga och fasansfulla medel i sin förföljelse av Trotskij.

I Sovjet hörde man självfallet inget om detta. Där skedde ingenting – förrän efter Stalins död 1953. Men det är intressant att lägga märke till att de påstådda förbindelserna mellan Trotskij och de tyska nazistledarna inte berördes med ett enda ord under Nürnberg-rättegången 1945-46. Den sovjetiska huvudåklagaren Rudenko hade här Rudolf Hess framför sina ögon hela tiden. Och han utfrågade honom *inte* om de ”avtal” han skulle ha ingått med Trotskij, Pjatakov, Rakovskij och andra i Sovjet under 1930-talet.

Efter Stalins död fördömde sovjetregeringen systemet med att avpressa folk falska bekännelser. Det var att missbruka polisens makt, blev det sagt. Efter Chrusjtjovs tal mot Stalin under den 20:e partikongressen, blev många av offren för utrensningarna under 1930-talet rehabiliterade. Och det började så smått att bli klart att verkligheten bakom rättegångarna var som Trotskij, och inte som Stalin, hade sagt att den var. Ändå blev Moskva-rättegångarna i sig själva inte reviderade. De avrättade partiledarna fördöms ständigt för deras roll under 1930-talet, men man upprepar inte längre de stora anklagelserna mot dem. Man påstår inte längre att Zinovjev och Kamenev arbetade för kontrarevolutionen och för Sovjets nederlag i ett kommande krig med Tyskland.

Men varför har inte rehabiliteringarna fullföljts?

Det vet man inte. Lika lite som man vet om Trotskij kommer att komma till heders och värdighet i Sovjetunionen igen.

För närvarande utges inte hans skrifter i SSSR. Hans roll som historisk person har reducerats till ett minimum i de officiella historieböckerna. Men man vet att det talas om honom. Framför allt önskar de unga i Sovjet av idag att få veta sanningen om Trotskij.

Också i väst är det så. Socialistiskt och kommunistiskt intresserade människor läser Trotskij's skrifter. De trycks upp igen i Italien, Frankrike, Tyskland, England, USA. "I verkligheten", skriver den franske historikern Pierre Broué, "har Trotskij-fallet bara inletts, och utvecklingen följer samma spår som världskommunismens kommande historia".⁴²

Som vi har sett – kanske i överflöd i denna bok – använde Trotskij åtskillig tid till att bekämpa Stalins och det han stod för.

I verkligheten var Stalin och han motståndare i en konflikt mellan revolutionärer som inte försvann i och med huvudpersonernas död. Stalin trodde på makt, på våld, på förtryck och tvång i den revolutionära kampen. Trotskij på mänsklig värdighet, på frihet och demokrati. Stalin vann striden mellan dem. Men det är Trotskij's idéer som fortsätter att leva efter bådas död.

Hans största svaghet som historiker, marxistisk teoretiker och budbärare av en livsåskådning, var att han aldrig insåg sin egen del i den diktatur som Stalin byggde upp. Han tog aldrig avstånd från de medel som han och Lenin hade tillgripit i åren mellan 1918 och 1922 för att trygga revolutionen – medel som Stalin fortsatte att använda och som slutade med att skrämja bort nästan hela västvärldens arbetarrörelse från marxismen. Trotskij ville inte inse att han hade kompromissat med sina egna ideal och sin egen övertygelse under de år han satt vid makten i Sovjet. Och det hade fått katastrofala konsekvenser för hela strukturen i landet. Till sin död blundade han för att Sovjetunionen blivit en auktoritär stat redan *innan* Stalin, och att det var delvis hans egen skuld. Vem genomförde förbudet mot alla olika socialistiska partier i Ryssland efter revolutionen? Vem stod i spetsen för förföljelsen av anarkisterna i Ukraina? Vem kvävde upproret i Kronstadt i blod?

Men det hedrar Trotskij att han ändrade sig efter Lenins död och ställde sig i spetsen för motståndet mot ett system som han själv hade varit med om att skapa. Hans berömmelse under mellankrigstiden berodde utan tvivel på att han gjorde uppror mot staliniseringen av Sovjet utan att överge marxismen.

Han blev en symbol, en andlig auktoritet för dem som kände att de *måste* ta avstånd från Stalin, men som ändå ville vara marxister. Vad symbolvärdet i själva verket låg i, det är svårt att uttrycka i ord – som så ofta med symboler. Det hade *både* med hans uppträdande och hans idéer att göra. Han var ju en enastående personlighet – suverän intill det arroganta, modig intill det dumdristiga. Och han var en konstnär, helt upptagen av sina egna ideal och fascinerad av appellen i sina egna handlingar och attityder. Att han inte alltid var klar över sina egna svagheter och hade en tendens till att överse med sina egna felsteg, hänger samman med denna bild.

Men framför allt var Trotskij en man som var lidelsefullt socialt engagerad. Central i bilden av hans personlighet står protesten mot varje form av förtryck, försvaret av proletariatet, tron på arbetarstaten och viljan till kamp för ett rättvisare samhälle. Under 20 år framstod han som själva prototypen på en kämpande människa, mannen som vet att "utvecklingen" går honom emot, att alla odds är på motståndarens sida – men som ändå kämpar för det han tror på och brinner för.

Som det kanske viktigaste elementet i hans tro, står läran om den permanenta revolutionen. Han betraktade under hela sitt liv begränsningen av socialismen till ett enda land som ett mellanspel och en övergång. Han vägrade alltid att se på den ryska revolutionen som något tillräckligt i sig självt och som något som kunde fullbordas innanför Rysslands nationella gränser. Antingen kommer hela mänskligheten att utveckla sig fram till socialismen, eller så

⁴² För en presentation av Pierre Broué (1926-2005), se [Kortfattad presentation av P Broué](#) på marxistarkivet (där det även finns flera andra arbeten av Broué, inklusive hans bok om [Moskvaprocesserna](#))

kommer den att falla tillbaka i barbari. Därför betraktade han revolutionen i Ryssland bara som första akten i ett världsomspännande drama.

Och detta drama, trodde han, skulle få en lycklig utgång.

Trotskij tvivlade aldrig – trots alla missräkningar och motgångar han fick uppleva – på att den världsomspännande, sociala omvälvningen är värd att arbeta för och vänta på:

– Mitt livs erfarenhet, där det varken har saknats framgångar eller misslyckanden, har inte bara bevarat min tro på mänsklighetens klara, strålande framtid, utan tvärtom gett den en oförstörbar karaktär. Den tro på förnuft, på sanning, på mänsklig solidaritet, som jag vid 18 års ålder förde med mig till den ryska provinsstaden Nikolajevs arbetarkvarter – denna tro har jag helt bevarat. Den har mognat, men inte svalnat. Denna tro på människan och hennes framtid ger mig till och med nu en motståndskraft som ingen religion någonsin kan skänka... Livet är underbart. Må de framtida generationerna rensa det från all ondska, allt förtryck och allt våld, och njuta av dess rikedom.

Till sin död kämpade Trotskij för ett positivt socialistiskt ideal: förr eller senare *måste* det lyckas för de arbetande runt om i världen att förena sig och skapa ett globalt sammanhängande samhälle. Trots alla nederlag och misslyckanden i sitt personliga liv, trots sjukdom, exil, deportation, förföljelse och smädelser, förblev han innerst inne optimist.

– Det är sant att övergången från det nuvarande, definitivt bankrutta samhällssystemet till ett nytt och mer harmoniskt, sker mycket långsammare än jag hade väntat och önskat. Massornas konservatism och enfaldighet, ledarnas slöhet och förräderi kastar mänskligheten tillbaka och avkräver den otaliga ytterligare offer – men det nya samhällets seger är säker, och det är huvudsaken.

Vad skall vi då tillägga till detta, 38 år efter att Trotskij lämnade Norge och 34 år efter hans död? Har utvecklingen givit honom rätt? Det kan man inte säga. Men revolutioner har svept över många länder i världen på ett sätt som man inte trodde var möjligt innan sista världskriget. Men försöker förverkliga socialismen i en helt annan utsträckning i världen av idag – i Östeuropa, i Asien, Afrika och Latinamerika – än då Trotskij levde. Det sker förvisso för det mesta på en nationell grundval. Men man kan inte säga att tesen om socialismen och nationalstaten som oförenliga motsättningar, är inaktuell på grund av detta. Många av de socialistiska länderna i världen ser ut att glida in i ett internationellt mönster. Och det är karakteristiskt att en stormakt som Kina i sin utrikespolitik följer ett internationellt kommunistiskt perspektiv.

Därför är det fortfarande en stor fråga om det är sant det som *Tidens Tegn* i Oslo skrev då Trotskij blev utvisad från Norge, och som så många den gången trodde: "Hans betydelse för mänsklighetens framtid är mer än tvivelaktig".

Kanske är det tvärtom.⁴³

⁴³ Man bör ha i åtanke att när dessa rader skrevs 1974, då fanns det fortfarande en "socialistisk värld" och Kina verkade stödja revolutioner i andra länder. Idag har de flesta av dessa "socialistiska länder", inklusive Sovjetunionen, försvunnit och Kina för en politik som helt klart går ut på att gynna en kapitalistisk utveckling. Detta kan givetvis tolkas som att Trotskij än en gång fått rätt, fast i negativ mening: "Socialismen i ett land" visade sig vara omöjlig.